

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

LIBER HEBRAICARUM QUÆSTIONUM IN GENESIM.

PRÆFATIO.

301-302 Qui in principiis librorum debebam A secuturi operis argumenta proponere, cogor prius respondere maledictis, Terentii quippiam sustinens, qui comœdiarum prologos ¹ in defensionem sui scenis dabat. Urgebat enim eum Luscius Lanuinus ², nostro Luscio similis, et quasi publici ærarii poetam furem criminabatur. Hoc idem passus est ab æmulis et Mantuanus vates, ut cum quosdam versus Homeri transtulisset ad verbum, compilator veterum diceretur. Quibus ille respondit, magnarum esse virium, clavam Herculi extorquere de manu. Sed et Tullius, qui in arce eloquentiæ Romanæ stetit, rex oratorum, et Latinæ linguæ illustrator, repetundanum accusatur a Græcis. Non mirum ergo si contra me parvum homunculum immundæ sues grunniant, et pedibus margaritas conculcent, cum adversus doctissimos viros, et qui gloria invidiam superare debuerant, livor exarsit. Verum hoc illis merito accidit, quorum in theatris, curia, concione, pro rostris eloquentia pertonabat. Semper enim in propatulo fortitudo œmulo habet,

Feriantque summos Fulmina montes.
(Hor. Carm. II, ode x 19).

¹ Totum hunc librum exegimus ad quinque mss. codices: duos Vaticanos, olim Suecorum Regiæ, præ notatos numeris 39 et 215; tum alium antiquiss. Palatinum, in eadem Vaticana bibliotheca 183, atque unum Mediolanensem in Ambrosiana sub littera D, num. 88; denique nostrum, quem domi asservamus, non illum quidem remotissimæ antiquitatis, sed optimæ ferme præ cæteris notæ. Inscrubitur autem in nostro ad hunc modum: *Sophronii Eusebii Hieronymi in libros Hebraicarum Quæstionum ante se inauditos tam Græcis quam Latinis omnibus, incipit prologus. In Regiæ altero: Incipit brevis adnotatio Hieronymi in Genesim. Præfatio.*

² Qui comœdiarum Prologos. Terentius respondet maledictis veteris poetæ in Prologo *Andriæ*, et argumentum Comœdiæ in prima scena proponit. MARTIAN.

³ Sic ferunt mss. nostri omnes, aliique penes Martian., tum vetus edit. an. 1496, ac demum ipse Hier. alibi, qui et *Lamiarum* æmulum suum aliis in locis cognominat. Martian. aliique editores, *Lavinus*. Vid. prolog. Terentii in *Andriam*.

— *Luscius Lavinus*. In aliquot exemplaribus mss. legimus *Lucius Larvinus*, vel *Lanuinus*, *Lanuvinus*. Apud Grammaticos scriptores vetus poeta æmulus Terentii dicitur *Lucius*, non *Luscius*. Quis autem

Me vero procul ad urbibus, foro, litibus, turbis remotum, sic quoque (ut Quintilianus ait) latentem invenit invidia. Unde lectorem obsecro,

... si quis tamen hæc ⁴ quoque, si quis Captus amore leget.

ut in libris *Hebraicarum Quæstionum*, quos in omnem Scripturam sanctam disposui scribere, non quærat eloquentiam, non oratorum leporem; sed magis inimicis pro nobis ipse respondeat, Novo operi veniam concedendam. Ut enim nos humilles atque pauperuli, nec habemus divitias, nec oblatas dignamur accipere: ita et illi noverint, non posse se notitia Scripturarum, id est, **303-304** divitias Christi, cum mundi pariter ⁵ habere divitiis. Studii ergo nostri erit, vel eorum, qui de libris Hebraicis varia suspicantur, errores refellere: vel ea quæ in Latinis et Græcis codicibus scaterere videntur, auctoritati suæ reddere; etymologias quoque rerum, nominum atque regionum, quæ in nostro sermone non resonant, vernaculæ linguæ explanare ratione. Et quo facilius emendatio cognoscatur, ipsa primum, ut apud nos sunt ⁶, testimonia poponemus, et ex

Hieronymi fuerit æmulus et *Luscius*, quando hasce *Quæstiones Hebraicas* scribebat, nondum apparet: quia tunc temporis Rufinus presbyter nihil dissidii habuit cum Hieronymo propter Origenem, qui adhuc bene audit in hac Præfatione, Codex denique Corbeiensis antiquissimus alium præ se fert intellectum, legit enim: *Urgebat eum Lucius Lavinio nostro Luscio similis*, etc. MARTIAN.

⁴ Si tamen hæc, etc. Maronis carmen ex Georgicis, quod integrum non legunt veteres editiones; quamvis scriptum legatur in mss. exemplaribus, ut a nobis editum est. MARTIAN.

— Non ex Georgicis, ut Martianeus putat, sed ex Ecloga VI, cui nomen Silenus, Virgilii versus hic est. In plerisque autem mss. Alterum si quis desideratur.

⁵ Cum mundi pariter, etc. Nonnulli mss. codices sic legunt, *Cum suis pariter habere divitiis*. MARTIAN.

Noster ms. *Cum mundi, vel cum, suis pariter habere divitiis*.

⁶ Alter Regiæ ms. ferme cum nostro, et Palatino, et veteri editione, *Apud nostros sunt, testimonia proponemus, ex collatione eorum quæ sequuntur... (noster sequuntur)... aut aliter sit, indicantia*.

collatione eorum quæ sequuntur, quod in illis, aut minus, aut plus, aut aliter sit, indicabimus. Neque vero Septuaginta Interpretum, ut invidi latrant, errores ¹ arguimus: nec nostrum laborem illorum reprehensionem putamus: cum illi Ptolemæo regi Alexandriæ mystica quæque in Scripturis sanctis prodere noluerint, et maxime ea quæ Christi adventum pollicebantur: ne viderentur Judæi et alterum Deum colere: quos ille Platonis sectator magni idcirco faciebat, quia unum Deum colere dicerentur. Sed et Evangelistæ, et Dominus quoque noster atque Salvator, necnon et Paulus Apostolus, multa quasi de Veteri Testamento proferunt, quæ in nostris codicibus non habentur. Super quibus ² in suis locis plenius disseremus. Ex quæ perspicuum est, illa magis vera esse exemplaria, quæ cum Novi Testamenti auctoritate concordant. Accedit ad hoc ³, quod Josephus, qui Septuaginta interpretum ponit [Al. proponit] historiam quinque tantum ab eis libros Moysi translatos refert: quos nos quoque confitemur,

¹ Idem ms. cum antiqua edit. *Non quo septuaginta Interpretum, ut invidi lacerant, errores. etc. Palatinus eum Reginæ 39: Septuaginta Interpretes, ut invidi latrant, erroris arguimus.*

— Corrupte in omnibus fere mss. libris. *Ut invidi lacerant.* MARTIAN.

² *Super quibus, etc.* Consule Epistolam de optimo genere interpretandi ad Pammachium. Absunt nihilominus hæc verba in multis exemplaribus mss. MARTIAN.

³ Annovimus hinc vocem quoque, quam elegantius mss. ignorant. Porro Josephi testimonium habes lib. xii *Antiquit.* cap. 2. ubi de solis Legis libris, sive Pentateucho a LXX, Ptolemæi jussu Græce redditus, continuo loquitur. Atque hæc quidem sententia doctis plerisque persuasit, ea cum primis de causa, quod cæterorum librorum stylus alios plane interpretes arguit ab his, qui vulgo Septuaginta audiunt, et Moysen Philadelpho regi in Græ-

A plus quam cæteros cum Hebraicis consonare. Sed et hi qui postea interpretes exstiterunt, Aquilam loquor, et Symmachum, et Theodotionem, longe aliter habent quam nos legimus. Ad extremum (quod etiam obrectatores nostros placare potest) peregrinæ merces ⁴ tantum volentibus navigent [Al. navigant]: balsamum, piper, et poma palmarum rustici non emant [Al. emunt]. De Adamantio [Al. Origene] autem sileo, cujus nomen, si parva licet componere magnis, meo nomine invidiosius est, quod cum ⁵ in homiliis suis, quas ad vulgum loquitur, communem editionem sequatur: in tomis, id est, in disputatione majori. Hebraica veritate superatus ⁶, et suorum circumdatus agminibus, interdum linguæ peregrinæ quærit auxilia. Hoc unum dico, quod vellem cum invidia nominis ejus habere etiam scientiam Scripturarum, flocci pendens imagines umbrasque larvarum ⁷, quarum natura [Al. naturæ] esse dicitur, terreæ parvulos, et in angulis garrere tenebrosis.

cum explicasse perhibentur.

⁴ *Peregrinæ merces etc.* Omnino depravata legitur sententia isthæc in pluribus codicibus mss. nempe. *peregrina merces tantum volentibus navi defertur.* MARTIAN.

⁵ Ita, quibus utimur, quinque mss. habent. Antea erat, *qui cum, etc.*

⁶ *Veritate stipatus.* Consuetudo veterum scriptorum constans est in mutanda hac lectione, pro qua hanc substituunt: *Hebraica veritate superatus; vel superatus est, aut esset.* MARTIAN.

— Emendamus hic quoque ex quatuor mss. veterisque editionis consensu, *superatus*; quemadmodum et Rufinus, *Invectiv. II*, legit, ipseque contextus legendum persuadet. Antea erat *stipatus*. Unus Vatic. *superatur*: et mox, *circumdatur*.

⁷ Hujusmodi addit glossema alter Reginæ ms.: *Dæmonum genus, quem rustici Ox zellum nominant.*

INCIPIIT LIBER.

305 (Cap. I. — Vers. 1.) « In principio fecit Deus cælum et terram. » Plerique existimant, sicut

¹ *Mystican* quidem interpretationem vocis *principii* in *filium*, in Jasonis et Papisci altercatione fuisse usurpatam, propius vero est, etiamsi jamdiu illa interciderit: cum et Clemens Alexandr. lib. vi *Stromat.* ex Petri prædicatione, atque alii subinde Patres ita explicent; sed in Hebræo a quoquam ita unquam lectum fuisse non puto.

² In libro *contra Praxeam* hoc nusquam, imo diversum legas a Tertulliano dictum de Praxæe sectatoribus cap 5: « Aiunt quidem et Genesin in Hebræo ita incipere: *In principio Deus fecit sibi Filium*: Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt. » S. Hilarius vero in Psalm. 11: « *Bresith* verbum Hebraicum est. Id tres significantias in se habet, id est, *in principio*, et *in Filio*. Sed translatores LXX in principio ediderunt, cæteris diverse transferentibus. » Mox vocem *Baben*, quam cum

in altercatione ¹ quoque Jasonis et Papisci scriptum est, et Tertullianus in libro *contra Praxeam* ²

Martianæo nostri etiam codices retinent, veteres editores ad Massorethicam lectionem exegerant, legentes *Beben*.

— *Necnon Hilarius in expositione.* Sanctus Hilarius tractatu in Psal. 11, num. 2, hæc habet in editione nostra. « Ambiguitatis autem linguæ Hebraicæ unum afferemus exemplum, ex quo cætera istiusmodi esse, atque ita ut sunt, intelligatur. *Bresith* verbum Hebraicum est. Id tres significantias in se habet, id est *in principio* et *in capite* et *in filio*. Sed Translatores Septuaginta *in principio* ediderunt. cæteris diverse transferentibus: et secundum hanc ambiguitatem hæc ab illis in omni translatione est facta confusio. » Non affirmat Hilarius in Hebræo *haberi* in filio *sed affirmat verbum Hebraicum Bresith tres significantias habere quarum una est, in filio*. Deinde male in textu Hieronymi legunt illud

disputat: necōn Hilarius in expositione cujusdam Psalmi affirmat, in Hebræo haberi: « In filio fecit Deus cœlum et terram: » quod falsum esse ipsius rei veritas comprobatur. Nam et Septuaginta interpretes, et Symmachus, et Theodotion, in principio, transtulerunt. Et in Hebræo scriptum est, BRESITH (פְּרַשְׁתָּ); quod Aquila Interpretatur, in capitulo: et non BABEN (בְּבֵן) quod appellatur [Al. interpretatur], in filio. Magis itaque secundum sensum quam secundum verbi translationem de Christo accipi potest: qui tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput librorum omnium est, quam etiam in principio Joannis Evangelistæ, cœli et terræ conditor approbatur. Unde et in Psalterio (Psal. xxxiv. 8) de seipso ait: In capitulo [Al. capite] libri scriptum est de me, id est, in principio 306 Geneseos¹. Et in Evangelio: Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 3). Sed et hoc sciendum, quod apud Hebræos liber hic BRESITH vocatur: hanc habentes consuetudinem, ut voluminibus ex principiis eorum nomina imponant.

(Vers. 2.) « Et spiritus Dei ferebatur super aquas. » Pro eo quod in nostris codicibus scriptum est, ferebatur, in Hebræo habet MEREFETH² (מֵרֶפֶת) quod nos appellare possumus, incubabat, sive confovebat, in similitudinem volucris, ova calore animantis. Ex quo intelligimus, non de spiritu mundi dici, ut nonnulli arbitrantur, sed de Spiritu sancto,

stratores Hilarii, et non Beben quod interpretatur, in filio: scimus enim ab Hieronymo positum fuisse, et non baben quod appellatur, in filio. Hebræum namque בְּבֵן legi debet baben juxta præceptores Grammaticos Hebræos; nec ullum vidi usque in præsens codicem ms. qui legat beben. Conficta proinde hæc lectio merito reprobatur a nobis. MARTIAN.

¹ Non referendum hunc Psalmi locum ad Genesim, sed ad secundum librum legis Mosaicæ, docti quidam viri contendunt.

² In Hebræo habet Merefeth. Sic legunt Romani codices et Gallicani; unus scilicet Bibliothecæ Palatinæ, Merefeth; et alter Bibliothecæ Vaticanæ, Merafeth. Quam lectionem retinent etiam e nostris quamplurimi, in primis Corbeiensis vetustissimus supra laudatus. Alii legunt, Merahefeth aut Merahefeth. MARTIAN.

— Sunt nihilosecus, qui ex Hebræo, ferebatur verius exponi velint. Contra S. Basilium Hexam. ex Catenis Regiis: Ἐρῶ σοι οὐκ ἑμαυτοῦ λόγον, ἀλλὰ Σύρου, ἀνδρὸς σοφίας κοσμικῆς τοσοῦτον ἀφροσύνης, ὅσον ἐγγὺς ἦν τῆς τῶν ἀληθινῶν ἐπιστήμης. Ἐλεγε τοίνυν τὴν τῶν Σύρων φωνὴν ἐμφατικωτέρων τε εἶναι, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γειτνίασιν μάθλονπως τῇ ἐννοίᾳ τῶν Γραφῶν ἐγγίξειν. Τό οὖν ἐπεφέρετο, φησὶν, ἐξηγοῦντο, ἀντὶ τοῦ συνέβαλε, καὶ ἐξωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐκπαύσεως ὄρνιθος, καὶ ζωτικὴν τινα δύναμιν ἐνείσθη τοῖς ὑποθαλαπομένοις. Quæ sic redduntur: Non meam tibi, sed Syri cujusdam hominis sententiam proferam qui tantum a mundana scientia distabat, quantum verarum cognitioni rerum propinquior erat. Dicebat igitur iste (hunc S. Ephrem esse Basilii amicum vulgo hutant) Syriacam vocem (incubata) significantiorem clarioremque esse, et ob affinitatem cum Hebraica lingua sententiæ Scripturarum quodammodo propius accedere. Illud itaque

qui et ipse vivificator omnium a principio dicitur. Si autem vivificator, consequenter et auditor³. Quod si conditor, et Deus. Emitte enim, ait, Spiritum tuum, et creabuntur (Psal. ciii, 32).

(Vers. 10.) « Et congregationes aquarum vocavit maria. » Notandum quod omnis congregatio 307 aquarum, sive salis sint, sive dulces, juxta idioma linguæ Hebraicæ, maria nuncupantur. Frustra igitur Porphyrius Evangelistas ad faciendum ignorantibus miraculum, eo quod Dominus super mare ambulaverit, pro lacu Genezareth, mare appellasse calumniatur, cum omnis lacus et aquarum congregatio maria nuncupentur.

(Cap. II. — Vers. 2.) « Et consummavit Deus in die sexto opera sua quæ fecit. » Pro die sexto, in Hebræo habet diem septimum. Arctabimus igitur Judæos, qui se otio Sabbati gloriantur, quod jam tunc in principio Sabbatum dissolutum sit, dum Deus operatur in Sabbato⁴ complens opera sua in eo, et benedicens ipsi diei: quia in illo universa compleverit.

(Vers. 8.) « Et plantavit Dominus Deus paradisum in Eden, contra orientem. » Pro paradiso, in Hebræo hortum habet, id est GAN (גַּן) Porto EDEN (עֵדֵן) deliciæ interpretantur. Pro quo Symmachus traustulit, paradisum florentem. Necnon quod sequitur, contra orientem, in Hebræo MEKEDEM (מִקְדָּם) scribitur, quod Aquila posuit ἀπὸ ἀρχῆς⁵: et nos, ab exordio, possumus dicere. Symmachus vero, ex

superferebatur, interpretantur Syri, favebat, juxta volueris incubantis, et in ea quæ fovet, vitalem quamdam vim immittentis, similitudinem. Clarius adhuc Diodorus τὸ ἐπεφέρετο, inquit, μὴ μὲν ἐστὶ λέξις παρ' Ἑβραίοις, παρ' ἡμῶν δὲ διὰ μιᾶς λέξεως οὐκ ἂν παρσταιη. Βούλεται γὰρ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὡς θάλπει ταῖς πτέρυξιν ἀπαλῶς ἐφαπτομένη, ὡς τὸ ζωογονεῖν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὑδάσι ζωοθάλπων. Illud superferabatur una quidem apud Hebræos dictio est, apud nos autem una voce nunquam exprimitur. Dictionis quippe Hebraicæ, quæ voci superferebatur respondet, hic est sensus: Quemadmodum avis ova pennis molliter contingens, ipsa fovet, ipisque vitalem calorem imprimit, sic spiritus aquis superferebatur, fovens, atque calorem imprimens. Vide ex Latinis S. Ambros. in Hexam. lib. 1, c. 8, et Augustin. lib. 1 de Genesi ad lit., c. 18. Quod autem ipse Hieron. in translatione sua verterit ferebatur, recte Martianus notat, consulto verbum illud retinuisse S. Doctorem, ne cum a diversis diverse acciperetur, ad unam tantum significationem trahere videretur: et quod de vento, id est de spiritu hujus mundi intelligunt quamplurimi, ipse de solo Spiritu sancto, tanquam rerum omnium conditore, sententiam illam sibi astrueret accipiendam: et passim fassus est S. doctor se consuetudini veterum interpretum coaptare voluisse.

³ Alter Reginæ ms.: Si autem vivificator, quasi conditor, et Deus.

— Si autem vivificator. Codex unus nostri Monasterii S. Michaelis in periculo maris, et nonnulli alii mss. in Normanniæ monasteriis collati cum editis Sic autem vivificator quasi conditor et Deus. MARTIAN.

⁴ Litterarum ductus in mss. indicant scriptum ab Aquila ἀπὸ ἀρχῆθεν: quod quidem posticum

πρώτης, et Theodotion, ἐν πρώτοις, quod et ipsum non orientem, sed principium significat. Ex quo manifestissimo comprobatur ¹, quod priusquam cœlum et terram Deus faceret, paradisum ante condiderat, sicut et legitur in Hebræo : *Plantaverat autem Dominus Deus paradisum in Eden a principio.*

(Vers. 41.) « Nomen uni Phison. » Hunc esse Indiæ fluvium Gangen putant.

308 (Vers. 12.) « Ubi (Al. Ibi) est carbunculus et lapis prasinus. » Pro carbunculo et lapide prasino, βδέλλιον et ὄνυχα ² alii transtulerunt.

(Vers. 15.) « Et sumpsit Dominus Deus hominem, et posuit eum in paradiso voluptatis. » Pro voluptate, in Hebræo habet EDEN. Ipsi igitur nunc Septuaginta EDEN interpretati sunt voluptatem. Symmachus vero qui florentem paulo ante paradisum transtulerat, hic posuit ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς ἀκτῆς ³, quod et ipsum amœnitatem et delicias sona.

(Vers. 47.) « In quacunq̄ue autem die comederis ex eo, morte morieris ⁴. » Melius interpretatus est Symmachus dicens, *mortalis eris.*

(Vers. 21.) « Et misit Dominus Deus exstasim ferme adverbium contentiosum ejus interpretis ingenium magis refert. Sic habet antiquior Reginæ liber : AHO APXHΘEN, alter corrupta : AHO APXNHEN. Denique Palatinus : AHO APXNEEN e quibus excudo ἀπὸ ἀρχῆθεν.

¹ Ex quo manifestissime comprobatur. Ex hoc loco argumentantur critici scriptores parum modesti, aiuntque Hieronymum indulgere fabulis Judaicis. Sed de his ac similibus locis vide prolixiores nostras Adnotationes et Apologiam S. doctoris supra. MARTIAN.

— Scilicet ex Judæorum sententia, quam invexit auctor quarti libri Esdræ c. III, v. 6 : *Induxisti, eum (Adam) in paradiso, quem plantaverat dextera tua antequam terra adventaret.* Contra vero sentiunt interpretes plerique omnes, et sane consitum hortum illum in Adami gratiam, contextus ipse Scripturæ demonstrat.

² Aquila tamen Σαρδόνυχα vertit, quod fortasse Hieronymus pro eodem ad simplex ὄνυχα accepit.

³ Hactenus falso obtinuit τῆς ἀλσῆς, quod interpretantur *nemoris*. Et vero suspectam hanc vocem habuit Drusius, quem immerito reprehendit Montfauconius. At non tamen sic satis feliciter ille opinatus est reponendum ἀλοσύνης. Vox certe ἀλσῆς plane commentitia est, et Græcis scriptoribus ignota, et siquidem pro ἄλσος accipitur, et τοῦ ἄλσος scribendum esset, necdum tamen ex ea interpretationem amœnitatis, ac deliciarum utcumque valeas extundere. Contra vox Ἀκτῆς, quam substituumus, nedum Græcis, Latinis quoque auctoribus usurpatur pro amœno secessu; maxime ad maris littus, seu propter fluvios, quales sunt quatuor, quos hic loci Scriptura commemorat. Græca exempla invenire est in Lexicis innumera, e Latinis vero notissima illa sunt Ciceronis in Verrem VII 25 : *In acta cum mulierculis jacebat ebrius* : et Virgil. VI *Aeneid.*

At procul in sola secretæ Troades acta, etc. Sed quod præcipuum est argumentum, ita præferunt Ἀκτῆς, quatuor quibus utimur mss. e quibus unus tantum vitiosa scriptura abludit Ἀκθῆς.

⁴ Unus Reginæ ms. *moriemini* juxta LXX. Porro Symmachus in Catenis Regiis a Montfaucon. laudatis, θνητός ἔση.

A super Adam. » Pro extasi, id est, mentis excessu; in Hebræo habetur THARDEMA (תַּרְדֵּמָה), quod Aquila καταφορὰν, Symmachus κάρον, id est, *gravem et profundum soporem* interpretati sunt ⁵. Denique sequitur : *Et dormivit.* Idipsum verbum et in Jona (1, 5) stertentis somno positum est.

(Vers. 23.) « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea : hæc vocabitur mulier, quoniam ex viro sumpta est. » Non videtur in Græco et in Latino, sonare, cur mulier appelletur, quia ex viro sumpta sit : sed etymologia in Hebræo sermone servatur. Vir quippe vocatur is (יִשׁ), et mulier issa (יִשָּׁא). Recte igitur ab is, appellata est mulier issa. Unde et Symmachus pulchre etymologiam etiam in Græco voluit custodire dicens : Hæc vocabitur ἀνδρίς, ⁶ ὅτι ἀπὸ ἀνδρὸς ἐλήφθη. Quod nos Latine possumus dicere : « Hæc vocabitur virago, quia ex viro sumpta est. » Porro Theodotio aliam etymologiam suspicatus est, dicens : « Hæc ⁷ vocabitur assumptio : quia ex viro sumpta est. » Potest quippe issa (יִשָּׁא) secundum varietatem accentus ⁷ et *assumptio* intelligi.

(Cap. III. — Vers. 1.) « Serpens autem erat sa-

⁵ Huc refer Plutarchi locum in Antonio de Cleopatra a Drusio laudatum, ubi κάρον, et καταφορὰν simul nominat : Καὶ μόνον εὗρισκε τὸ δεῖγμα τῆς ἀσπίδος ἄνευ σπασμοῦ κάρον ὑπνώδη καὶ καταφορὰν ἐφελκόμενον. *Solumque reperit morsum aspidis, sine convulsione soporem gravem et somnum profundum attrahentem.*

⁶ Ἀνδρίς, etc. Confictam Symmachi Græcam lectionem retinent editi antea libri in hunc modum, αὕτη κληθήσεται ἀνδρίς, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὕτης ἐλήφθη, hoc est, *Hæc vocabitur vira, quia de viro ejus sumpta est.* Partim igitur e Septuaginta Interpretum translatione, partim ex ea quam Symmachus ediderat, corruptam hujusmodi lectionem Græcam repræsentant Erasmus et Marianus. Nos genuinam restituimus ad fidem omnium exemplarium mss. Hieronymi. MARTIAN.

— Legerant veteres editores quos Martianeus supra meritum castigat, αὕτη κληθήσεται ἀνδρίς ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὕτης ἐλήφθη. Quæ Symmachi interpretatio totidem verbis, teste Montfaucon. in Catenis mss. habetur in loco qui Apollinariis esse dicitur. Nostri equidem mss. cum impressa lectione consentiunt : tantum unus Reginæ Ἀνδρῆς, quod *virilitatem* sonat, habet pro Ἀνδρίς *vira* aut *virago*.

⁷ Secundum varietatem accentus. Quæ sit diversitas illa accentuum, vide infra Comment. in lib. *Hebr. Nomin.* ubi ostendimus varietatem accentus in nomine *Damesec* et *Sabee*, nihil aliud esse quam diversam pronuntiationem litteræ *sin*. Hinc enim liquet nomen יִשָּׁא *issa*, sonare *mulierem* si scriptum legatur cum *sin*, sive *schin* ; significare autem *assumptionem*, si derivatum fuerit vocabulum יִשָּׂא *issa*, a verbo יִשָּׂא *nassa*, cujus *sin* media littera legitur cum punctulo sinistro. *Ischa* igitur *viram* significat, *issa* *assumptionem*. Vel, ut cum Hieronymo dicamus, *issa* cum *Sin* stridulo Hebræorum intelligitur *vira* ; cum sono autem Græci *Sigma*, seu Hebræi *Samech*, eadem vox *issa* interpretatur *assumptio*. Confer ista cum iis quæ leguntur Comment. Hieronymi in cap. XII Ecclesiasticis, ubi de varia interpretatione nominis יִשָּׁא *soked*, ex accentus varietate disputavit. MARTIAN.

— Haud scio quid accentus nomine intelligi velit Hieronymus, quod enim vulgo creditur, et Martian.

pienior cunctis bestiis super terram.» Pro sapiente in Hebræo habetur ארומ (ארומ) ¹, quod Aquila et Theodotion πανούργον interpretati sunt : hoc est *nequam et versipellem*. Magis itaque ex hoc verbo calliditas et versutia quam sapientia demonstratur.

(Vers. 8.) « Et audierunt vocem Domini Dei ambulantis in paradiso ad vespertinam. » In plerisque codicibus Latinorum, pro eo quod hic posuimus *ad vespertinam, post meridiem* habet quia τὸ δειλιὸν Græcum sermonem ad verbum transferre non possumus : pro quo in Hebræo scriptum est ², לARUE ארומ (ארומ היום), quod Aquila interpretatus est ἐν τῷ ἀνέμῳ τῆς ἡμέρας id est, *in vento diei*. Symmachus vero διὰ πνεύματος ἡμέρας, id est, *per spiritum diei*. Porro Theodotion manifestius ἐν τῷ πνεύματι πρὸς κατάψυξιν ³ τῆς ἡμέρας, ut meridiano calore transacto, refrigerium auræ spirantis ostenderet.

(Vers. 14.) « Super pectus tuum, et ventrem tuum ambulabis. » Ventrem Septuaginta interpretes addiderunt : cæterum in Hebræo *pectus* tantum habet : ut calliditatem et versutias cogitationum ejus aperiret : quod omnes gressus ejus nequitiae essent, et fraudes. Sed et id quod sequitur : « Terram manducabis ⁴, » pro terra אפחא (אפחא) scriptum est, quod nos favillam et pulverem possumus dicere.

(Vers. 15.) « Ipse servabit caput tuum, tu servabis ejus calcaneum. » Melius habet Hebræo : « Ipse conteret caput tuum, et tu conteres ejus calcaneum ; quia et nostri gressus præpediuntur a colubro : et Dominus conteret Satanam sub pedibus nostris velociter.

(Vers. 16.) ¹ Multiplicans multiplicabo tristitias tuas et gemitus tuos. » Pro tristitia et gemitu, in Hebræo *dolores et conceptus* habet.

« Et ad virum conversio tua. » Pro conversione **310** Aquila, *societatem* : Symmachus, *appetitum vel impetum* transtulerunt.

putat, innui punctum diacriticum alterutri cornuum litteræ *u* impositum, quemadmodum et recentiores hujus linguæ magistri distinguunt, multis ex ipso Hieron. udductis exemplis Clericus redarguit falsi : qui rursus lineolas intelligi opinatur vocabulis diversi significatus atque enuntiationis, iisdem tamen litteris descriptis impositas, quales in Samaritico codice passim occurrunt. Videtur autem proposito in loco differentem ipsam scripturam utriusque vocis ארומ, et ארומ denotare Hieronymus voluisse, cum enim a ארומ vox isthæc deducitur absque jod scribitur : tametsi hæc nusquam habeatur in sacro textu. Cæterum vide Commentarios in cap. XII Ecclesiastæ, et in cap. I Jeremiæ.

In Hebræo habetur ארומ. Antiquiores mss. codices sic legunt : sed indifferenter *arum* et *arom* scribi potest, quia apud Latinos exscriptores *u* et *o* promiscue usurpantur. *Non est servos, et non est servus* eodem sensu sæpius legitur in vetustissimis exemplaribus. MARTIAN.

² Codices nostri, qui Hebraica verba Græcis elementis, non Latinis, plerumque offerunt, hic ΑΑΡΟΗ ΑΙΩΜ habent, quemadmodum in Hebraico Hexaplari.

(Vers. 17.) « Maledicta terra in operibus tuis. » Opera hic non ruris colendi, ut plerique putant, sed peccata significantur ⁶ : ut in Hebræo habetur. Et Aquila non discordat, dicens : « Maledicta humus propter te. » Et Theodotion : « Maledicta adama in transgressionem tuam. »

(Vers. 20.) « Et vocavit Adam nomen uxoris, suæ, vitam qui ipsa et mater omnium viventium. » Quare ΕΥΑ (εὐα), id est ⁷ *vita*, sit appellata, demonstrat, eo quod sit *mater omnium viventium*. ΕΥΑ quippe transfertur in *vitam*.

(Vers. 34.) « Et ejecit Adam, et habitare fecit contra paradysum voluptatis. Et statuit Cherubim et flammeam romphæam, quæ vertitur ad custodiendam viam ligni vitæ. » Alius multo sensus est in Hebræo quam hic intelligitur ⁸. Ait enim : « Et ejecit Adam, » haud dubium quin Dominus : « Et habitare fecit ante paradysum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium, qui verteretur, et custodiret viam ligni vitæ. » Non quod ipsum Adam, quem ejecerat Deus, habitare fecerit contra paradysum voluptatis : sed quod illo ejecto ante fores paradisi Cherubim, et flammeum gladium posuerit ad custodiendum paradisi vestibulum, ne quis posset intrare.

(Cap. IV. — Vers. 1.) « Et concepit et peperit Cain, et dixit, acquisivi sive possedi hominem per Deum. » Cain (קין), acquisitio, sive possessio interpretatur, id est κτήσις, unde et etymologiam ipsius exprimens ait, ΚΑΝΙΘΗ (קניתי), id est, « Possedi hominem per Deum. »

(Vers. 4.) « Et respexit Deus super Abel, et super munera ejus : super Cain autem et super sacrificia ejus non respexit, et contristatus est Cain valde. » Unde scire poterat Cain, quod fratris munera suscepisset Deus, et sua repudiasset : nisi illa interpretatio vera est ⁹, quam Theodotion **311** posuit : « Et inflammavit Dominus super Abel, et super sacrificium ejus : super Cain vero, et super sacrificium ejus non inflammavit. » Ignem autem

³ Palatin. κτάρξιν. Reginæ alter κταρξίν, ex quibus licet corruptis vocibus boni aliquid criticus nonnemo eliciat.

⁴ Addit Palatin. *Omnibus diebus vitæ tuæ.*

⁵ *Maledicta terra in operibus tuis.* Quamplures mss. legunt iu singulari, *maledicta terra in opere tuo*. Hunc locum reprehendunt Critici, nos vero eum defendimus infra in Notis prolixioribus. MARTIAN.

⁶ Antea erat *significant*. Legerit porro Hieronymus, quin etiam Aquila fortassis et Theodotion, בעבורך cum כ littera pro ד, quæ facillime inter se commutantur.

⁷ Voculam *id est* supplem mss. libri

⁸ Duo mss. *quam hic legitur.*

⁹ Hæc certe plerisque aliis antiquis interpretibus sententia persuasit. Quin etiam ethnici aliquot scriptores ex Hebræorum, ut videtur, fontibus tradunt, vetustiores ignem aris non supposuisse, quem scilicet a Deo precibus impetrarent. Servius, in *Aeneid.* VIII : « Apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebant altaria. » Similia referunt Solinus Polyhist., c. 12, et Pausanias in *Eliac.*

ad sacrificium devorandum solitum venire de caelo, et in dedicatione templi sub Salomone legimus, et quando Elias in monte Carmelo construxit altare (II Par. VIII, 1; III Reg. XVIII, 38).

(Vers. 6.) « Et dixit Dominus ad Cain¹: Quare concidit vultus tuus? Nonne si recte offeras, non recte autem divides, peccasti? Quiesce, ad te conversio ejus, et tu dominaberis ejus. » Necessitate compellimur in singulis diutius immorari. Siquidem et nunc multo alius in Hebræo, quam in Septuaginta translatoribus, sensus est. Ait enim Dominus ad Cain: « Quare irasceris, et quare concidit vultus tuus? Nonne si bene egeris, dimittetur tibi, et si non bene egeris, ante fores peccatum tuum sedebit? et ad te societas ejus; sed tu magis dominare ejus. » Quod autem dicit, hoc est: « Quare irasceris, et invidiæ in fratrem livore cruciatus, vultum dimittis in terram? » Nonne si bene feceris dimittetur tibi omne delictum tuum: » sive, ut Theodotio ait *acceptabile erit*: id est: munus tuum suscipiam, ut suscepi fratris tui? « Quod si male egeris, illico peccatum aut vestibulum tuum sedebit. » et tali janitore comitaberis. Verum quia liberi arbitrii es: moneo ut non tibi peccatum sed tu peccato domineris. Quod autem in Septuaginta interpretibus fecit errorem, illud est: quia *peccatum*, id est, ΑΤΤΑΤΗ (ΓΑΤΑΠ) in Hebræo generis masculini est², in Græco femini. Et qui interpretati sunt, masculino illud (ut erat in Hebræo) genere transtulerunt.

(Vers. 8.) 𐤇𐤁𐤃 « Et dixit Cain ad Abel fratrem suum. » Subauditur ea, quæ locutus est Dominus.

¹ Unus Reginæ ms. *dixit Dominus Deus ad Cain*: ad Græcum Κύριος ὁ Θεός.

² In Hebræo generis masculini est. Nescio an aliquis ante nos hunc Hieronymi locum lectori exposuerit. Observat igitur sanctus Doctor, quod multo alius in Hebræo, quam in LXXX translatoribus, sensus sit; causamque erroris apud Septuaginta positam esse dicit in voce Hebræa ΓΑΤΑΠ *attach*, vel *hattach*, quæ *peccatum* significat, et est generis masculini apud Hebræos, cum ἀμαρτία id est, *error et peccatum*, sit generis feminini apud Græcos: cui nihilominus verbo ἀμαρτία respondet relativum masculinum αὐτοῦ. Et hoc ipsissimum est quod docet Hieronymus dicens: « Et qui interpretati sunt (nempe LXX) masculino illud, ut erat in Hebræo, genere transtulerunt. » Quamvis enim Septuaginta translatores verbum Hebræum, ΓΑΤΑΠ legerint in secunda persona masc. sing. præteriti, *hhatatha*, id est ἤμαρτες in aor. 2 *peccasti*: consequenter tamen addentes πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ, *ad te conversio ejus*, peccatum intelligunt, illique relativum masculinum αὐτοῦ ad jungere studuerunt juxta Hebræum affixum masculinum ἡ ο, quod respondet vocibus *hhatath robots*, id est, *peccatum cubans*. MARTIAN.

— In Græco nempe est ἀμαρτία, quod generis feminini nomen est, Vid. Martianæ annotationem.

³ Vetus scholion, quod Cyrilli vulgo credunt, ad hæc verba, *transeamus in campum*: Παρ' οὐδενὶ τῶν λοιπῶν κεῖται τὰ ῥήματα τοῦ Κάιν τὰ πρὸς Ἀβὴλ, ἀλλ' οὐδὲ παρ' Ἑβραίοις, ἀλλ' ἐν ἀποκρύφῳ φασίν. Παρὰ δὲ τοῖς Ὁ, κεῖται, ἔχει δὲ αὐτὰ καὶ τὸ Σαμαριτικόν. *Apud neminem reliquorum* (nempe

Superfluum ergo est³, quod in Samaritanorum et nostro volumine reperitur, « Transeamus in campum. »

(Vers. 15.) « Omnis qui occiderit Cain, septem vindictas exsolvet. » Pro septem vindictis. Aquila *septemplexiter* interpretatus est⁴: Symmachus, *septimum*: Theodotio, *per hebdomadem*. Super quo capitulo exstat Epistola nostra ad episcopum Damasum.

(Vers. 16.) « Et habitavit in terra Naid. » Quod Septuaginta *Naid* transtulerunt, in Hebræo *nod* (נוד) dicitur: et interpretatur σαλευόμενος, id est instabilis et fluctuans, ac sedis incertæ. Non est igitur terra *Naid*⁵, ut vulgus nostrorum putat; sed expletur sententia Dei, quod huc atque illuc vagus et profugus oberravit.

(Vers. 25.) Et vocavit nomen ejus Seth. Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. » SETH (שֵׁת) proprie θέσις, id est, *positio* dicitur. Quia igitur posuerat eum Deus pro Abel, propterea SETH, id est, *positio* appellatur. Denique Aquila: « Et vocavit, inquit, nomen ejus Seth, dicens: Quia posuit mihi Deus semen alterum. »

(Vers. 26.) « Et vocavit nomen ejus Enos: hic speravit invocare nomen Domini Dei. » Quomodo ADAM (אדם) homo interpretatur: ita et ENOS (ענוש) juxta Hebrææ linguæ varietatem⁷, *homo* vel *vir* dicitur. Et pulchre quia hoc vocabulum habuit de eo scriptum est, « Tunc initium fuit invocandi nomen Domini, licet plerique Hebræorum aliud arbitrentur, quod tunc⁷ primum in nomine Do-

interpretum præter Aquilam) *exstant verba Cain ad Abel; sed neque apud Hebræos. Verum aiunt in apocrypho esse. Habentur autem apud LXX atque etiam in Samaritano. Item notat alterum quoque scholion ex Origene apud Montfaucon, in Hexapl.*

⁴ Recole Epist. in nostra recensione 36 ad Damasum Quæst. 1, et quæ ibi adnotavimus. Procop. in Gen. p; 86: « Quidam magis proprie istum locum interpretantur, dicentes: Oportet Cainum septies puniri ob commissum paricidium: Aquila sic reddidit: *Septies*. Symmachus vero sic vertit: *Septies dabit pœnas*, quod quidam sic intellexerunt: In septem generationibus pœnas pendet. Verum Hebræus post dictionem *interficiens* punctum locat. » Et rursum ad vers. 24, p. 90: « Sed nihil moror, sive dona Spiritus sancti, sive septem Patrum personas illa septem accipias. Illi sententiæ astipulatur Theodotio, præsentem locum transferens, *Per septenarium ulciscetur*. Symmachus sic vertit: *Septimus pœnas dabit*. Proinde Lamechus forte septimus fuit, qui pœnas inflixit. »

⁵ Progius tamen videtur ad verum, *Naid*, aut *Nod* pro certi loci nomine in Scriptura usurpatum. Josephus, *Antiquit.* l. 1, c. 2, II. 2: Κάιν ἰδρύεται Ναιδά τόπον οὕτω καλούμενον, καὶ αὐτόθι ποιεῖται τὴν κατοίκησιν. *Cain Naida condidit: id loci nomen est, atque illic habitare constituit.* etc.

⁶ Unus Reginæ ms. *Hebrææ linguæ veritatem.*

⁷ Est enim in Hebræo שֵׁת, *tunc*. LXX facta litterarum metathesi שֵׁת legunt, οὗτος, *hic*. Cæterum sive de ipso Enoso, sive de ejus ætate intelligendus sit locus iste, mirum quantum a Judæorum opinione, atque inter se veteres Christiani Patres dissentiant,

mini et **313** in similitudine ejus fabricata [Al. A fabricati] sint idola.

(Cap. V. — Vers. 2.) « Virum et mulierem fecit eos, et benedixit eos, et vocavit nomen eorum Adam, id est, homo. » Hominis autem nomen tam viro quam feminæ convenit.

(Vers. 3.) « Vixit autem Adam ducentos et triginta¹ annos, et genuit ad imaginem et similitudinem suam, et vocavit nomen ejus Seth. » Sciendum quod usque ad diluvium, ubi in nostris codicibus, *ducentorum* et quod excurrit annorum genuisse quis dicitur, in Hebræo habeat *centum annos*, et reliquos qui sequuntur.

(Vers. 4.) « Fuerunt autem dies Adam, postquam genuit Seth, septingenti anni. » Quia in ducentis erraverat, consequenter hic posuit septingentos, cum in Hebræo hic habeatur octingentos, et supra centum.

(Vers. 25.) « Et vixit Mathusala annis centum sexaginta septem, et genuit Lamech. Et vixit Mathusala, postquam genuit Lamech, annos octingentos duos, et genuit filios et filias. Et fuerunt omnes dies Mathusalæ, quos vixit, anni nongent sexaginta novem, et mortuus est. » Famosa quæstio², et disputatione omnium Ecclesiarum ventilata, quod juxta diligentem supputationem, quatuordecim annos post diluvium Mathusala vixisse referatur. Etenim cum esset Mathusala annorum centum sexaginta septem genuit Lamech. Rursum Lamech, cum esset annorum centum octoginta octo, genuit Noe. Et sunt simul usque ad diem nativitatis Noe, anni vitæ Mathusalæ, trecenti quinquaginta quinque. Sexcentesimo autem anno vitæ Noe, diluvium factum est. Ac per hoc, habita supputatione per partes, nongentesimo quinquagesimo quinto anno Mathusalæ, diluvium fuisse convincitur. Cum autem supra nongentis sexaginta novem

Ex Judæis, qui in malam partem interpretantur, nominandi cum primis sunt Paraphrastes Chaldæus qui Rabbi Jonatham Ben-Uziel dicitur, et Chaldæus Onkelos, itemque Maimonides, S. Cyrillus, lib. ix *contra Julianum*, sect. 1, scribit a Moyse indicari Enosum ab hominibus sui temporis deum fuisse appellatum tum honoris causa, cum ob pietatem, quam præ se ferebat. S. vero Augustin. lib. xv *de Civit. Dei*, cap. 18, sic interpretatur: « Quid sibi vult: *Speravit invocare nomen Domini Dei?* nisi quia prophetia est, exoriturum populum, qui secundum electionem gratiæ invocaret nomen Domini Dei? » Omitto aliorum sententias, quas ejus loci interpretes laudant.

¹ Palatinus cod., cui alter e duobus Regiæ consonat, *ducentos et viginti*. Quæ porro causa fuerit, cur centum annos adderent Septuaginta ætati Patriarcharum, antequam dicantur genuisse, ignoratur.

² S. quoque Augustinus, lib. xv *de Civit. Dei*, c. 13: *Quæstionem famosissimam* hanc vocat et lib. ii *de Peccat. orig.* iis adnumerat, quæ ignorari, salva fide Christiana, possunt. Sed nulla, ut vides, juxta Hebræum et Vulgatam difficultas est: siquidem ipso diluvii anno defunctus Mathusala reperitur. Optime ader notatum est Augustino loco modo laudato *de Civit. Dei*: « El potius linguæ credendum,

A annis vixisse **314** sit dictus, nulli dubium est quatuordecim eum annos vixisse post diluvium. Et quomodo verum est, quod octo tantum animæ in arca salvæ factæ sunt? Restat ergo, ut quomodo in plerisque, ita et in hoc sit error in numero. Si quidem et in Hebræis et Samaritanorum³ libris, ita scriptum reperi: « Et vixit Mathusala centum octoginta septem annis, et genuit Lamech. Et vixit Mathusala, postquam genuit Lamech, septingentos octoginta duos annos et genuit filios et filias. Et fuerunt omnes dies Mathusalæ, anni nongenti sexaginta novem et mortuus est. Et vixit Lamech centum octoginta duobus annis, et genuit Noe. » A die ergo nativitatis Mathusalæ, usque ad diem ortus Noe, sunt anni trecenti sexaginta novem: his adde sexcentos annos Noe: quia in sexcentesimo vitæ ejus anno factum est diluvium: atque ita fit, ut nongentesimo sexagesimo nono vitæ suæ Mathusala mortuus sit, eo anno, quo cæpit esse diluvium.

(Vers. 29.) « Et vocavit nomen ejus Noe, dicens: Iste requiescere nos faciet ab operibus nostris. » Noe (נֹחַ), *requies* interpretatur. Ab eo igitur, quod sub illo omnia retro opera quieverunt per diluvium, appellatus est requies.

(Cap. VI. — Vers. 2.) « Videntes autem filii Dei filias hominum, quia bonæ sunt. » Verbum Hebræicum *עלויים* (אֱלֹהִים), communis est numeri; et *Dei* quippe et *dii* similiter appellantur: propter quod Aquila plurali numero, *filios deorum* ausus est dicere, deos intelligens sanctos, sive angelos. *Deus enim stetit in synagoga deorum: in medio autem deos discernit* [Al. *dijudicat*] (*Psal.* lxxxii, 1). Unde et Symmachus istiusmodi sensum sequens, ait « Videntes filii potentium⁴ filia hominum, » et reliqua.

(Vers. 3.) « Et dixit Dominus Deus: Non permanebit⁵ spiritus meus in hominibus istis in æter-

unde est in aliam per interpretes facta translatio. » Et tamen, eodem referente, « In quibusdam codicibus, Græcis tribus, uno Latino et uno etiam Syro inter se consentientibus, inventus est Mathusalem sex annis ante diluvium fuisse defunctus. »

³ Alios in Samaritano codice de Mathusalæ et Lamechi ætate annos enumerat, legitque Eusebius: qua de causa memoriæ lapsum Hieronymo impingit Seldenus Præfat. in] Marmor. Arundel. Verum multo est verosimilius, diversum ab illo Eusebii Samaritanum exemplar S. doctorem fuisse nactum. Vide Bedam, lib. de sex Ætatibus, et Freulphum Lexovien. t. i Chron., lib. 1. cap. 16, Hieronymianam hanc pericopem describentes.

⁴ Græce est in Catenis mss. penes Montfaucon. τῶν δυναστευόντων. Neque porro hujus est loci Veterum quorundam sententiam impugnare, quæ fert. Angelos, quibus bene, aut male agendi facultas daretur, feminas deperisse, iisque junctos connubio, quam fabulam auctor libi Henoch creditur invexisse. Jamdiu illa obtinet, quæ plurimorum Patrum est, traditque nomine *Filiorum Dei*, Sethi posteros denotari, quos *sanctorum liberos* ipse Hieron, paulo infra vocat, nomine vero *filiarum hominum*, natas ex posteris Cain.

⁵ Scilicet לֹא יִרְדָּה, *Non contendet*.

nobis prophetatur, qui in eruditione et scientia A 348 apud eos *Mazeca* dicitur: (porro Septuaginta interpretes, Caphthorim Cappadoces arbitrantur:)

(Vers. 29.) » Et facti sunt omnes dies Noe non-genti quinquaginta anni. » Ecce post diluvium tre-centis quinquaginta annis vixit Noe. Ex quo perspicuum est, centum virginti annos generationi illi, ut supra diximus, ad pœnitentiam datos, et non vitæ mortalium constitutos.

(Cap. X. — Vers. 2.) « Filii Japheth, Gomer, et Magog et Madai, et Javan, et Thubal, et Mosoch, et Thiras. » Japheth filio Noe¹ nati sunt septem filii, qui possederunt terram in Asia ab Amano et Tauro, Syriæ Cœles et Ciliciæ montibus, usque ad fluvium Tanain. In Europa vero usque ad Gadira, nomina locis et gentibus relinquentes: e quibus postea immutata sunt plurima, cætera permanent ut fuerunt. Sunt autem Gomer, Galatæ: Magog, Scythæ: Madai, Medi: Javan, Iones, qui et Græci: unde et mare Ionium. Thubal Iberi, qui et Hispani, a quibus Celtiberi², licet quidam Italos suspicentur. Mosoch, Cappadoces: unde et urbs usque hodie

¹ Hæc pene ad verbum ex Josepho Latine vertit Hieronymus. Græca sic habent: 'Ιαφέθου μὲν οὖν τοῦ Νωεῖου παιδὸς ἦσαν ἑπτὰ υἱοί· κατοικοῦσι δὲ οὗτοι, ἀπὸ Ταύρου καὶ Ἀμάνου τῶν ὄρων ἀρξάμενοι, καὶ προῆλθον ἐπὶ μὲν τῆς Ἀσίας ἄχρι ποταμοῦ Τανταίδου, ἐπὶ δὲ τῆς Εὐρώπης ἕως Γαδείρων, γῆν δὲ ἔτυγον καταλαμβάνοντες, καὶ μηδεὶς προκατοικῆσαντος, τὰ ἔθνη τοῖς αὐτῶν ἐκάλουον ὀνόμασι. Τοὺς μὲν γὰρ νῦν ὑπ' Ἑλλήνων Γαλάτας καλοῦμεν, Γομαρεῖς δὲ λεγομένους, Γομαρὸς ἔκτισε, Μαγῶγος δὲ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ Μαγῶγας ὀνομασθέντας ἕκτισε, Σκύθας δὲ ὑπ' αὐτῶν προσαγορευομένους etc, quæ videsis *Antiquit.* lib. 1, cap. 6. Confer quoque Zonaram, Eustathium, in Hexaem, notasque Allacii, Syncellum, aliosque. Denique ipsum Hieronymum, in Ezechiel, c. xxxviii, 2.

² *A quibus Celtiberi.* Aliquot codices mss., *A quibus Celtiberia.* MARTIAN.

— Unus Regiæ ms., *a quibus Celtiberia.*

³ Nomen *Thracæ*, quod exciderat ab editt. Hieron. supplevimus ex quatuor nostris mss. et Rhabano, qui locum ex Hieronymo describit. Quin ipse etiam sensus coegit, qui antea mancus erat. Josephus quoque *Θεῖρας δὲ Θείρας* (alii *Θρᾶκας*) μὲν ἐκάλεσαν, ὧν ἦρξεν. Ἕλληνες δὲ Θρᾶκας αὐτοὺς μετωνόμασαν. Vide et Isidorum lib. ix *Orig.* cap. 2.

⁴ *Scio quemdam Gog, etc.* Sanctum Ambrosium intelligit, qui lib. ii *de Fide*, cap. 16, ad Gotthorum historiam refert, quæ de Gog dicta leguntur Ezechielis capite xxxviii et xxxix. Sed difficilis admodum fuit consensus historicus cum Ambrosiana expositione præsumpta. Hinc modeste dum eam repudiat Hieronymus, ad prælii ipsius finem provocat, dicens: « Quod utrum verum sit, prælii ipsius sine monstratur. » Et Proëmio in librum undecimum *Comment.* in Ezech.: « Idud breviter admoneo, quod vir nostræ ætatis haud ignobilis ad imperatorem scribens super hac natione dixerit: Gog iste, Gotthus est. Cui qua ratione possint omnia quæ in ea scripta sunt, aptari, non est meum, sed eorum, qui hoc putant, disserere. » Noluit quippe opinionem illam apertius confutare, ut ejus auctori verecunde parceret. Sed quid nunc sentiendum de neoterico scriptore, qui sibi credibile astruit Hieronymum, si post victoriam Theodosii scripsisset, hac in re Ambrosio fuisse accessurum? Nescit adhuc bonus vir, Hieronymum

B 348 apud eos *Mazeca* dicitur: (porro Septuaginta interpretes, Caphthorim Cappadoces arbitrantur:)

(Vers. 3.) » Filii Gomer, Aschenez, et Riphath⁵, et Thogarma. » Aschenez Græci Reginos vocant: Riphath, Paphlacones, Thogarma, Phrygas.

(Vers. 4.) « Filii Javan, Elisa, et Tharsis, Cethim et Dodanim. b his divisæ sunt insulæ nationum in terris suis. Vir secundum linguam suam et cognitionem suam, et gentem suam. » De Ionibus, id est, Græcis nascuntur Elisæi⁶, qui vocantur *Æolides*: unde et quinta lingua Græciæ *Æolis* appellatur,

Hebraicas quæstiones scripsisse in Genesim annis novem post reportatam a Theodosio victoriam. Nam de Gotthis in Thracia victor Theodosius scribitur anno Christi 379, cum Hieronymus librum *Hebraicarum Quæstionum* in Genesim ediderit circa annum 388. Hæc interim propter studium veritatis breviter dicta sufficiant, ne si multa congererem, bellum Gotthicum redintegrare viderer. Cæterum in antea editis pro præsentibus monstratur, legitur corrupte futurum monstrabitur. Similiter *vagantium* pro *bacchantium*. MARTIAN.

— Hic vulgo creditur S. Ambros. lib. ii *de Fide* ad Gratianum Augustum, cap. 16, quem rursus reprehenderit S. Doctor in proëmio lib. xi *Commentarior.* in Ezechiel: « Illud breviter admoneo, quod vir nostræ ætatis haud ignobilis ad Imperatorem scribens, super hac natione dixerit, Gog iste Gotthus est, cui qua ratione possint omnia, quæ in ea scripta sunt, aptari, non est meum, sed eorum, qui hoc putant, disserere. » Hieronymo fere concinit Augustinus, lib. ii *de Civit. Dei.* c. 42: « Gentes istæ, quas appellat Gog, et Magog, non sic sunt accipiendæ tanquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, sive quos quidam suspicantur Getas, et Messagetas propter litteras horum nominum primas, sive aliquos alios alienigenas, et a Romano jure sejunctos. » Sic Dorotheus, sive Dorothei interpres in Abdiam: « Dictum hoc superficie tenus est contra Scythas hoc est contra Gog et Magog. » Vid. Martian. confratrem suum S. Ambrosii editorem satis acerbe castigantem.

⁵ *Aschenez et Riphath.* Manuscripti Latini retinent *Rifan*, pro *Riphath*; sic infra vocem Græcam, *ῥιφαν*, pro *ῥιφᾶθ*. MARTIAN.

— Velim ego suppleri hic verba, *condidit ascenagos*; alioqui sensus videtur imperfectus. Et Josephus quidem, ex quo fere hæc omnia desumpta sunt, *Ἀσχανάξος μὲν*, inquit, *Ἀσχανάξου* ἕκτισεν, οἱ νῦν Ῥηγῖνες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται, etc. *Aschanaxus Aschanaxos condidit qui nunc Rhegines nominantur a Græcis*, etc. S. Isidorus hunc ipsum de Hieronymo locum recitans *Origin.* lib. ix, c. 2, legit: « Aseanaz, a quo Sarmatæ, quos Græci Reginos vocant. » Cæterum pro *Thogarma* plerique mss. habent *Gothorma*.

⁶ Iterum ex Josepho, ut et pleraque alia. *Ἰουδαίου δὲ τοῦ Ἰαφέθου, τριῶν καὶ αὐτοῦ παιδῶν γένος*

quam illi vocant πέμπτην διάλεκτον. THARSIS Josephus Cilicas arbitratur, θ aspirationis litteram vitiose a posteris in τ dicens fuisse corruptam: unde et metropolis eorum civitas *Tarsus* appellatur, Paulo apostolo gloriosa. Cethim sunt Citii, a quibus usque hodie quoque urbs Cypri ¹ *Citium* nominatur. 319 Dodanim ², Rhodii: ita enim Septuaginta Interpretes transtulerunt. Legamus Varronis *de Antiquitatibus* libros, et Sisinnii Capitonis, et Græcum Phlegonta, cæterosque eruditissimos viros: et videbimus omnes pene insulas, et totius orbis littora, terrasque mari vicinas, Græcis accolis occupatas: qui, ut supradiximus, ab Amano et Tauro montibus, omnia maritima loca usque ad oceanum possidere Britannicum.

(Vers. 6.) « Filii Cham, Chus, et Mesraim, et Phuth, et Chanaan. » Chus usque hodie ab Hebræis *Æthiopia* nuncupatur: Mesraim, *Ægyptus*; Phuth, *Libyes*. A quo et Mauritanie fluvius usque in præsens *Phuth* dicitur, omisque circa eum regio *Phutensis*. Multi scriptores tam Græci quam Latini, hujus rei testes sunt. Quare autem in una tantum climatis parte, antiquum Libyæ nomen resederit ³, et reliqua terra vocata sit *Africa*, disserere non hujus loci nec temporis est. Porro Chanaan obtinuit terram, quam Judæi deinceps possederunt, ejectis Chananæis.

(Vers. 7.) « Filii Chus, Saba, Ævila, Sabatha, Regma, et Sabathaca. » Saba a quo Sabæi, de quibus *Virgilius* (ii *Georg.*):

Solis est thurea virga Sabæis.

Et alibi (i *Aeneid.*):

... centumque Sabæo
Thure calent aræ.

Ævila, Gætuli, in parte remotioris Africæ eremo cœherentes. Sabatha, a quo Sabatheni, qui nunc *Astabari* nominantur. Regma vero et Sabathaca

μένων, Ἐλισὰς μὲν Ἐλισαίους ἐκάλεσεν, ὧν ἦρχεν, Αἰολεῖς δὲ νῦν εἰσι. Θαρσὸς δὲ Θαρσεῖς, οὕτως γὰρ ἐκαλεῖτο τὸ παλαιὸν ἢ Κιλικία· σημεῖον δὲ, Ταρσὸς γὰρ παρ' αὐτοῖς τῶν πολέων ἢ ἀξιολογωτάτη καλεῖται μητροπόλις οὖσα τὸ ταῦ πρὸς τὴν κλησιν ἀντὶ τοῦ θήτα μεταβαλλόντων. « A Jovano autem Japheti filio, et ipso tres filios habente, ortus *Elysas Elysaëis* nomen dedit, quorum fuit princeps: nunc vero *Æoles* habentur. Tharsus autem *Tharsensibus*; sic enim olim appellabatur *Cilicia*. Indicio autem est, quod urbs apud eos celeberrima, eademque metropolis dicta sit *Tarsus*, theta ad nomen variandum ab eis converso in tau. » Confer *Epistolam* 37 ad *Marcellam* num. 21, et quæ ibi adnotamus.

¹ Præstat hic quoque Josephum audire: Χέθιμος δὲ Χέθιμα τὴν νῆσον ἔσχεν, Κύπρος αὐτὴ νῦν καλεῖται. *Chelimus* autem *Chetimam* insulam occupavit, ipsa vero nunc *Cyprus* vocatur. Et post pauca: Μία τῶν ἐν Κύπρῳ πολέων ἰσχύσασα τὴν προσηγορίαν φυλάξει· ἑτίος γὰρ ὑπὸ τῶν ἐξελληνισάντων αὐτὴν καλεῖται. Una urbium in *Cypro*, cui accidit, ut nomen suum servaret, *Citium* appellatur ab his, qui eam in formam Græcam immutarunt. *Martianus* videtur credidisse ipsam urbem *Cypri-Citium*, sic enim scribit, appellatam. Vide supra *Hieronymi* *librum de Nominibus*. In *Commentariis* in *Isa.* c. 30: « De terra, inquit, *Cethim*, quam *Cyprum*

paulatim antiqua vocabula perdidere, et quæ nunc pro veteribus habeant, ignoratur.

(Vers. 7.) « Filii Regma, Saba et Dadan. » Hic Saba per SIN (ש) litteram scribitur, supra vero per SAMECH (ש), a quo diximus appellatos Sabæos. Interpretatur vero nunc Saba, Arabia, nam in septuagesimo primo psalmo ⁴, ubi nos habemus, « Reges Arabum et Saba ⁵ munera offerent; » in Hebræo scriptum est, « Reges Saba, et Saba; primum nomen per SIN, secundum per SAMECH. Dadan gens est *Æthiopiæ* in occidentali plaga.

(Vers. 8.) « Et Chus genuit Nemrod. Iste cœpit esse potens in terra. » Et post paululum:

(Vers. 10.) « Et fuit, inquit, caput regni ipsius Babel et Arach, et Achad, et Chalanne in terra Sennaar. » Nemrod, filius Chus, arripuit insuetam primum in populo tyrannidem, regnavitque in *Babylone*, quæ ab eo, quod ibi confusæ sunt linguæ turrim ædificantium, *BABEL* (בבל) appellata. Babel enim interpretatur *confusio*. Regnavit autem et in *Arach*, hoc est in *Edissa*, et in *Achad*, quæ nunc dicitur *Nisibis*: et in *Chalanne*, quæ postea verò nomine a *Seleuco* rege est dicta *Seleucia*, vel certe quæ nunc *Κτησιφών* appellatur ⁶.

(Vers. 11.) « De terra illa exiit Assur, et ædificavit Ninivem, et Roboth civitatem. » De terra hac *Assyriorum* pullulavit imperium, qui ex nomine *Nini Beli* filii, *Ninum* condiderunt, urbem magnam, quam Hebræi appellant *NINIVEM*. Ad cujus vel ruinam vel pœnitentiam, tota *Jonæ* pertinet prophetia. Quod autem ait: *Ninivem et Roboth civitatem*, non putemus duas esse urbes: sed quia *Roboth plateæ* interpretantur, ita legendum est: *Et ædificavit Niniven, et plateas civitatis.*

(Vers. 13.) « Et Mesraim genuit Ludim, et Ananim, et Laabim, et Nephthum, et Phetrosim, et Chasloim, e quibus egressi sunt *Philistim* et

quidam interpretantur, usque hodie enim est apud eos urbs *Citium*. » etc. Et in *Jeremiæ* cap. 11: « Insulas *Cethim* vel *Italiae*, vel occidentalium partium debemus accipere ab eo, quod terræ *Judææ* *Cyprus* insula, in qua urbs hoc vocabulo nuncupatur (nempe *Cethim*) vicina sit. »

² Atque adeo רֹדְדַיִם, *Rhodanim* legisse videntur pro רֹדְדַיִם, *Dodanim*. Multo autem recentius *Rhodiorum* nomen esse, *Bochartus* contendit. *Sisinnius Capito* laudatur a *Servio* in *Aeneid.* 1, *Phlegontis*, quos hic innuere videtur *Hieronymus*, *de Olympianicis libri* desiderantur.

³ Innuit *Josephus* hanc fuisse causam, Δαβίμου τοῦ μόνου κατοικήσαντος ἐν Λιβύῃ, καὶ τὴν χώραν ἀπ' αὐτοῦ καλέσαντος. Quod solus *Labimus*, colonis in *Libyam* ductis, regionem a se denominavit. Vid. infra ad vers. 13.

⁴ Unus *Regin.* ms. in septuagesimo psalmo, juxta *Hebræorum* ordinem. Est autem in Hebræo: כְּלִי שַׁבָּא וְכְלִי שַׁבָּא.

⁵ Rege Saba et Saba. In Hebræo ita legimus כְּלִי שַׁבָּא וְכְלִי שַׁבָּא, male *sceba usba* id est *reges Sceba et Seba*. Primum nomen per SIN, et secundum per SAMECH, ut verissime observat *Hieronymus*. MARTIAN.

⁶ Erat *Ctesiphon* *Calonitidis* *Assyriæ* provincie metropolis, tribus a *Seleucia* milliaribus.

Caphthorim. » Exceptis Laabim, a quibus Libyes postea nominati sunt, qui prius Phutæi vocabantur: et Chasloim, qui deinceps Philistiim appellati sunt, quos nos corrupte *Palæstinos* dicimus, cæteræ sex gentes ignotæ nobis sunt ¹, quia [Al. qua] bello Æthiopico subversæ, usque ad oblivionem præteritorum nominum pervenere. 321. Possederunt autem terram a Gaza usque ad extremos fines Ægypti.

(Vers. 15-18). « Et Chanaan genuit Sidon primogenitum suum, et Chettæum, et Jebusæum, et Amorrhæum, et Gergesæum, et Evæum, et Aracæum, et Sinæum, et Aradium, et Samarræum, et Amathæum. » De Chanaan primus natus est Sidon ², a quo urbs in Phœnice *Sidon* vocatur. Deinde Aracæus, qui *Arcas* condidit, oppidum contra Tripolim in radicibus Libani situm. A quo haud procul alia civitas fuit nomine Sini, quæ postea vario eventu subversa bellorum, nomen tantummodo loco pristinum reservavit. Aradii sunt, qui Aradum insulam possederunt angusto freto a Phœnicis littore separatam. Samaræi, quibus *Emessa* nobilis Syriæ Cæles civitas ³. Amath usque ad nostrum tempus, tam a Syris quam ab Hebræis, ita ut apud veteres dicta fuerat, appellatur. Hanc Macedones, qui post Alexandrum in Oriente regnaverunt *Epiphaniam* nuncupaverunt. Nonnulli Antiochiam ita appellatam putant ⁴. Alii licet non vere, tamen opinionem suam quasi verisimili vocabulo consolantes. *Emath* primam ab Antiochia mansionem Edessam pergentibus appellari putant: et eandem esse quæ apud veteres dicta sit *Emach*.

(Vers. 19.) « Et fuit terminus Chananæorum a Sidone, donec venias in Gerara usque ad Garam

¹ Ita sæpe laudatus Josephus, Νεδέμου τε καὶ Φεθρωσίμου καὶ Χεσλοίμου καὶ Χεφθορίμου πέρα τῶν ὀνομάτων οὐδὲν ἴσμεν. Ὁ γὰρ Αἰθιοπικὸς πόλεμος περὶ οὗ ρηλώσομεν ὑστερον, ἀναστάτους αὐτῶν τὰς πόλεις ἐποίησεν. *Nedemi etiam, et Phethrosimi, et Chesloemi, et Chephthorimi, præter nomina, nihil plane novimus: bello enim Æthiopico, de quo postea narrabimus, urbes eorum eversæ sunt.*

² Hæc quoque sunt ad Josephi sententiam et pene verba: Ἐγένοντο δὲ ἐκ Καναάνου παῖδες. Σιδώνιος δὲ καὶ πόλιν ἐπώνυμον ἔκτισεν ἐν τῇ Φοινίκῃ, Σιδὼν δ' ὑφ' Ἑλλήνων καλεῖται. Ἀμάθιος δὲ Ἀμαθινήν κατήκτισεν, ἥτις ἔστι καὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἐπιχωρείων Ἀμάθη καλουμένη, Μακεδόνες δ' αὐτὴν Ἐπιφανίαν ἀφ' ἐνός τῶν υἱῶν τῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπογόνων ἐπωνόμασαν, Ἀρουδαῖος δὲ Ἀραδὸν τὴν νῆσον ἔσχεν. Ἀρουκῆος δὲ Ἀρκὴν τὴν ἐν τῷ Διδάμφ. *Chanaani autem filii fuerunt, Sidonius, qui ex sui nominis urbem in Phœnice exstruxit. Sidon etiam a Græcis vocatur: Amathius autem Amathinem habitavit, quæ etiam adhuc superest, et ab incolis Amathe appellatur; Marcedones vero eam Epiphaniam ab uno e successorum Alexandri filiis denominaverunt. Arudæus autem Aradum insulam habuit: Arucæus vero Arcen urbem in Libano sitam.*

³ Quibus *Emessa* nobilis Syriæ Cæles civitas. Insigni mendacio libri antea editi posuerunt hoc loco *Edessam* urbem Mesopotamiæ, pro *Emessa* Cæles Syriæ civitate. Consule tabulas geographicas et descriptionem Syriæ veteris. MARTIAN.

— Eadem sentiunt Paraphrastes Chaldæus uter-

pergentibus Sodomam, et Gomorrhæam, et Adamam, et Seboim usque ad Lise ⁵. » Quia cæteræ civitates, Sidon videlicet et Gerara, et Sodoma, et Gomorrhæa, et Adama, et Seboim notæ sunt omnibus, hoc tantum annotandum videtur, quod *Lise* ipsa sit, quæ nunc *Callirrhoe* dicitur, ubi aquæ calidæ prorumpentes in mare Mortuum defluunt.

(Vers. 22.) 322 « Filii Sem, Elam, et Assur, et Arphaxad, et Lud, et Aram. » Hi ab Euphrate fluvio partem Asiæ usque ad Indicum Oceanum tenent. Est autem Elam, a quo Elamitæ principes Persidis. De Assur ante jam dictum est, quod *Ninum* ⁶ urbem condiderit. Arphaxad a quo Chaldæi: Lud a quo Lydii: Aram a quo Syri, quorum metropolis est Damascus.

(Vers. 23.) « Filii Aram, Us, et Ul, et Gether, et Mes. » Us Trachonitidis et Damasci conditor, inter Palæstinam et Cælen Syriam tenuit principatum: a quo Septuaginta interpretes in libro Job, ubi in Hebræo scribitur, *terra Us*, regionem *Ausitidem*, quasi *Usitidem*, transtulerunt. Ul, a quo Armenii: Gether, a quo Acarnanii ⁷, sive Carii, Porro *Mes*, pro quo Septuaginta interpretes *Mosoch* dixerunt, nunc vocantur Mæones.

(Vers. 24, 25.) « Arphaxad genuit Sela, et Sela genuit Heber. Ex Heber nati sunt duo filii: nomen uni Phaleg, quia in diebus ejus divisa est terra, et nomen fratris ejus Jectan. » Heber, a quo Hebræi, vaticinio quodam filio suo Phaleg nomen imposuit, qui interpretatur *divisio*, ab eo quod in diebus ejus linguæ in Babylone divisæ sunt.

(Vers. 26-29). « Jectan genuit Helmodad, et Saleph, et Asermoth, et Jare, et Aduram, et Uzal, et Decla, Ebal. Abimael, Seba, Ophir, Evila et Jo-

que, Jonathas, et Onkelosus, quin Arabicus quoque interpres, quibus Samaræi *Ἰνῶν*. *Emesseni* appellantur. Eusebius *Simyram*, quæ juxta Orthosiam urbs est ad Phœnicis oras. Samaræorum coloniam esse censuit.

⁴ Non illam tamen celeberrimam Antiochiam Syriæ metropolim cognomento magnam, seu alteram minoris amplitudinis ac famæ, quæ et Epiphania appellata est. Mox pro *Emath* duo Regina mss. *Emmas* præferunt: duoque alii *consonantes* pro *consonantes*. Porro *Emath* ipsam designare *Emessam* inclytam urbem ad Orontem, nonnulli verosimiliter arbitrantur.

⁵ Regina mss. usque *Leset*, aut *Leshe*, tum hic, cum paulo infra.

⁶ Male penes Rhabanum *Niniven*. Josephus Ἀσουράς δὲ Νίνον οἰκίσει πόλιν. *Asurus autem Ninum urbem condidit*. Cætera quoque ex Josepho repete. Mox aliquot mss. *Ludim*, a quo *Lydia*.

⁷ Quos Hieronymus *Acarnanios*, sive *Carios*. Josephus Βακτριανούς, *Bactrianos* vocat; et deinde Μησαναίους (Cedren. et Syncell. Μεσηνίους) quos ille *Mæones* a *Mes* dicit. Cæterum pro *sive Carii*. legendum hic penes Hieronymum videtur, *sive Curii*. atque infra *Curia* pro *Caria*. Stephanus: Ἀκαρνανία χώρα κεκωισμένη (f. κεχωρ σμένη) τῶν Κουρήτων πρὸς Ἀχελόω· διὸ καλοῦνται οἱ μὲν κειρόμενοι Κουρήτες, οἱ δὲ ἀκούρευτοι Ἀκαρνανέες. Quod autem Hieronymus et Isidorus *Curetas* cum *Acarnanibus* confundunt, idem ab aliis quoque factum narrat Strabo. Vid. Isidor. l. ix, cap. 2.

bab. Tredecim harum gentium posteriora nomina invenire non potui: sed usque in præsens, quia procul a nobis sunt, vel ita vocantur, ut primum, vel quæ immutata sunt, ignorantur. Possederunt autem a Cophene fluvio, omnem Indiæ regionem, quæ vocatur Hieria¹.

(Cap. XI. — Vers. 28). « Et mortuus est Aran² ante patrem 323 suum in terra, qua natus est in regione Chaldæorum. » Pro eo, quod legimus, in regione Chaldæorum, in Hebræo habetur, in ur CHESDIM (בְּאֵר כְּשִׁדִּים), id est in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi ex hac occasione, istiusmodi fabulam³: Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, et Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit: quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharam cum sobole sua de regione Chaldæorum: pro quo in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum. Et hoc esse quod nunc dicitur: « Mortuus est Aran ante conspectum Thare patris sui in terra nativitatis suæ, in igne Chaldæorum; » quod videlicet ignem nolens adorare⁴, igne consumptus sit. Loquitur autem postea Dominus ad Abraham: *Ego sum qui eduxi te de igne Chaldæorum* (Gen. xv, 7).

(Vers. 29.) « Et sumpserunt Abram et Nachor sibi uxores. Nomen uxoris Abram, Sarai: et nomen uxoris Nachor, Melcha filia Aran. Pater autem Melchæ, ipse est pater Jescæ. » Aran filius Thare, frater Abraham et Nachor, duas filias genuit, Melcham, et Sarai cognomento Jescan, δὲ ὠνόμαζον. E quibus Melcham accepit uxorem Nachor, et Sarai Abraham: necdum quippe inter patruos, et fra-

¹ Vide quæ supra In Locorum libro adnotavimus ad voces *Evilat*, et *Ophir*, et *Sophira*. Constantier Hieron. *Hieriam* pro *Σησία*, *Seria* hic quoque retinet.

² *Et mortuus est Aran*, etc. Manuscriptus codex Regius num. 3994 nonnulla addit hoc modo: *Phaleg genuit Ragau: Ragau genuit Sarach: Sarach genuit Nachor: Nachor genuit Thare, Thare genuit Abram et Nachor et Aran. Et mortuus est, etc.* MARTIAN.

³ Fabulam hanc narrat in Pirke R. Eliezer cap. 26, qui secundam e decem Abraham tentationibus hanc fuisse notat, quæ decennalem carcerem secuta sit: tum alio ordine in Pirke R. Nathan, et R. Eliezer Germanus in Mahase aboth c. 2, alique multi ex Hebræis, gento ad fabulas excudendas nata. Ninime vero ejus meminit R. Maimonides, qua de causa R. Abarbanel, qui singulas Abraham tentationes a Maimonide relatas explicat, hæc observat. הנה לא זכר הרב הצלתו מאור כשדים מכלל, *Ecce non meminit Rabbi hic librationis e Chaldæorum cibano ignito, ab aliis inter tentationes relata, propterea quod illius nulla fiat mentio in Scriptura.* Cæterum seditionis in Abrahamum motæ a Chaldæis ac Mesopotamiis, quod ille unum esse Deum verum omnium conditorem prædicaret, Josephus auctor certissimus meminit *Antiquit.* l. 1, c. 7. Ex quo exaggerant Eustathius Antiochenus. Georgius Syncellus, alique ex Græcis, ipsum Abraham patris idola ac domum incendisse, atque una arsisse Aram fratrem suum, qui ignem nitebatur extinguere. Vide et subsequentem adnotationem.

trum filias nuptiæ fuerant lege prohibitæ, quæ in primis hominibus, etiam inter fratres et sorores initæ sunt.

(Cap. XII. — Vers. 4), « Erat autem Abram septuaginta quinque annorum, quando egressus est ex Charra. » Indissolubilis nascitur quæstio: si enim Thara pater Abraham, cum adhuc esset in regione Chaldæa, septuaginta 324 annorum, genuit Abram, et postea in Charra ducentesimo quinto ætatis suæ anno mortuus est: quomodo nunc post mortem Thare, Abram exiens de Charra, septuaginta quinque annorum fuisse memoratur: cum a nativitate Abræ usque ad mortem patris ejus, centum triginta quinque fuisse anni doceantur. Vera est igitur illa Hebræorum traditio, quam supra diximus, quod egressus sit Thara cum filiis suis de igne Chaldæorum: et quod Abram Babylonio vallatus incendio, quia illud adorare volebat, Dei sit auxilio liberatus: et ex illo tempore ei dies vitæ⁵, et tempus reputetur ætatis, ex quo confessus est Dominum, spernens idola Chaldæorum. Potest autem fieri, ut quia Scriptura reliquit incertum, ante paucos annos Thara de Chaldæa profectus, venerit in Charran, quam mortem obierit. Vel certe statim post persecutionem in Charran venerit⁶, et ibi diutius sit moratus. Si quis ergo huic expositioni contrarius est, quæret aliam solutionem: et tunc recte ea, quæ a nobis dicta sunt, improbabit.

(Vers. 9, 10). « Et proficiscens Abram, abiit in desertum: et fames facta est super terram. » Et in præsentem et in plurimis aliis locis, pro deserto, ad Austrum scriptum est in Hebræo⁷. Hoc igitur notare debemus.

⁴ Id porro ad hunc Genesis locum ex antiquo Midras, sive Commentario refert S. Salomon Jarki: Tharan scilicet Abraham filio suo coram Nemrod succensusse, quod sibi idola confregisset, jussumque illum in facinoris pœnam in fornacem ignis immitti. Tunc Aram, Abraham fratrem, dixisse apud se, Si Abraham superet, ejus ero: si vero Nemrod, ipsi adhærebo. Erepto igitur divinitus e periculo Abrahamo, interrogatum Aram e cujus partibus staret, respondisse Abraham, quam ob causam in fornacem præcipitatum fuisse atque igne consumptum.

⁵ Et est tamen ex traditione illa Judaica, quam fabulosam paulo superius ipse Hieron. dixerat. Hanc S. quoque Augustinus, lib. xvi de Civit. Dei, cap. 15, solutionem quæstionis probat. « Soluta est, inquit, quæstio ista et aliter, ut septuaginta quinque anni Abraham, quando egressus est de Charran, ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus, non ex quo natus est, tanquam tunc potius natus habendus sit. » Melior itaque altera erit solutio, quam suppeditat Samaritanus textus, qui tantum centum quadraginta quinque Tharæ annos computat. Genuit Thara Abram cum annos ageret septuaginta: Abram vero septuagesimo quinto ætatis suæ anno egressus fuerit e Charran, patre mortuo; efficiunturque anni simul centum quadraginta quinque.

⁶ Unus Regin. ms., et morte obiret: alter, quia morte obierat.

⁷ Hebraice נֶגֶב, *Negeb*: id est *Astrum*, Vulgat. ad meridiem.

(Vers. 15, 16). « Et viderunt eam principes Pharaonis, et laudaverunt eam apud Pharaonem, et introduxerunt eam in domum Pharaonis : et Abram benefecit propter eam : et fuerunt ei oves, et armenta, et asini, et servi, et ancillæ, muli et cameli. » Licet corpus sanctarum mulierum non vis maculet, 325 sed voluntas : et excusari possit Sarai, quod famis tempore sola regis in peregrinis locis, marito connivente, resistere nequiverit ; tamen potest et aliter fœda necessitas excusari : quod juxta librum *Esther* quæcunque mulierum placisset regi apud veteres, sex mensibus ungebatur oleo myrtino¹, et sex mensibus in pigmentis variis erat, et curationibus feminarum, et tunc demum ingrediebatur ad regem (*Esther*, 11, 12, 13). Atque ita potest fieri, ut Sarai postquam placuerat regi, dum per annum ejus ad regem præpararetur introitus, et Abraham Pharaonem multa donaverit, et Pharaonem postea sit percussus a Domino, illa adhuc intacta ab ejus concubitu permanente.

(Cap. XIII. — Vers. 1-4.) « Et ascendit Abram ex Ægypto ipse et uxor ejus, et omnia quæ illius erant : et Lot cum eo in desertum. Erat autem Abram dives valde in pecore, et argento, et auro : et abiit unde venit in desertum usque Bethel. » Pulchre de Ægypto liberatus ascendisse dicitur. Sed occurrit huic sensui illud, quod sequitur : quomodo potuerit exiens de Ægypto fuisse dives valde ? Quod solvitur illa Hebraica veritate, in qua scribitur : « Abram gravis vehementer, » hoc est, βαρὺς σφόδρα : Ægypti enim pondere gravabatur. Et licet videantur esse divitiæ pecoris, auri, et argenti, tamen si Ægyptiæ sunt, viro sancto graves sunt. Denique, non ut in Septuaginta legimus, « Abiit unde venerat in desertum usque Bethel ; » sed sicut in Hebræo scriptum est : « Abiit itinere suo per Austrum usque Bethel. » Idcirco profectus de Ægypto est, ut non desertum ingrederetur, quod cum Ægypto relique-

¹ Recolendus S. Augustinus, quæst. 26, in hunc Genes. locum : « Quomodo accipiatur, quod Abraham veniens in Ægyptum celare voluit uxorem suam esse Saram, secundum omnia, quæ de hac re scripta sunt, utrum hoc convenerit tam sancto viro, an subdefectio fidei ejus intelligatur, sicut nonnulli arbitrati sunt : jam quidem et contra Faustum hac de re disputavi ; et diligentius a presbytero Hieronymo expositum est, quare non sit consequens, ut cum aliquot dies apud regem Ægypti Sara fuerit, etiam ejus concubitu credatur esse polluta ; quoniam mos erat regius vicibus ad semittere mulieres suas, et nisi lomentis et unguentis diu prius accurato corpore, nulla intrabat ad regem. Quæ dum fierent, afflicta est Pharaon manu Dei, ut viro redhiberet intactam, quam ipsi Deo maritus commiserat, » etc.

² Est autem in Hebraico, לַדֹּנָי, *ladonai*, Deo, quod Septuaginta ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, *in conspectu Dei* interpretantur : superflue, ut Hieronymus iudicat. Est enim ille, quemadmodum Martiano notatum est, Hebraicæ linguæ idiotismus, qui locum tenet superlativi, ut *peccatores Deo* idem sit ac *peccatores nequissimi*. Vid. eundem Martiano in Notis prolixioribus in hunc locum.

³ Omnes hi consenserunt, etc. Unus aut alter co-

rat : sed ut per Austrum, qui Aquiloni contrarius est, veniret ad domum Dei, ubi fuerat tabernaculum 326 ejus in medio Bethel et Ai [Al. Gai].

(Vers. 13). « Et viri Sodomorum mali et peccatores in conspectu Dei vehementer. » Superflue hic in Septuaginta interpretibus additum est, *in conspectu Dei*², siquidem Sodomorum coloni apud homines [Al. omnes], mali et peccatores erant. Ille autem dicitur in conspectu Dei peccator, qui potest apud homines justus videri, quomodo de Zacharia et Elizabeth in præconio ponitur, quod fuerint justus ambo in conspectu Dei (*Luc.* 1, 6). Et in Psalterio dicitur : *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (*Psal.* cXLII, 2).

(Vers. 14 et 15). « Leva oculos tuos, et vide a loco in quo tu nunc es ad aquilonem, et ad austrum, et ad orientem, et ad mare : quia omnem terram, quam tu vides, tibi dabo eam et semini tuo. » Quatuor climata mundi posuit, orientem et occidentem, septentrionem et meridianum. Quod autem in omnibus Scripturis legitur, hic semel dixisse sufficiat, mare semper pro occidente poni : ab eo quod Palæstinæ regio ita sita sit, ut mare in occidentis plaga habeat.

(Cap. XIV. — Vers. 2, 3.) « Et rex Bale, hæc est Segor. Omnes hi consenserunt³ apud vallem Salsam, hoc est, mare Salis. » Bale lingua Hebræa, κατάποσις, id est, *devoratio* dicitur. Tradunt igitur Hebræi, hanc eandem in alio Scripturarum loco *Salis* nominari (*I Reg.* ix, 4)⁴ : diciturque rursum, μόσχον τριετίζουσαν, id est, *vitulam conternantem*⁵, quod scilicet tertio motu terræ absorpta sit (*Isa.* xv, 5.) Et ex eo tempore, quo Sodoma et Gomorrhæ Adama et Seboim divino igne subversæ sunt, illa *parvula*, nuncupetur. Siquidem Segor transfertur in *parvam*, quæ lingua Syra Zoara dicitur⁶. Vallis autem Salinarum, sicut in hoc eodem libro scribitur, in qua fuerunt ante putei bituminis, post Dei iram,

deus ms. legit, *hic consederunt apud vallem*, etc. : sed necessario retinendum *hi consenserunt* ; quia in Hebræo est כָּלֵם לְהַבְבֵּרָה kol elle bhabberu, id est, *omnes isti convenerunt*. MARTIAN.

⁴ *Salisa* nominari. Libro primo Samuelis cap. ix, 4, legimus hoc modo : *Et transiit per terram* שָׁרָה שָׁלִישָׁה. *Salisa*. Idem nomen *Salisa* occurrit in libris Regum. MARTIAN.

⁵ Duo Reginæ mss., *consternantem* : vitiose. Bale autem a בָּעַר deducitur, quod est *absorbere* ; hincque orta Hebræorum isthæc traditio, quæ et sibi parum constat : neque enim sola civitas Zoara in Scripturis μόσχον τριετίζουσα appellatur. Theodoritus ipsum nomen Segor *devorationem* significare arbitratus est quæst. in Gen. interrog. 90, κατάποσιν γὰρ ἡ Σηγὼρ ἐρμηνεύεται. Ipse Hieronymus in cap. xv Isa. : « Appellatur, inquit, Bala, id est, absorpta, tradentibus Hebræis, quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur Zoara, Hebræo Segor, utroque parvula. »

⁶ Concinit Diodorus in Catenis Regiis mss. pene Monfauconium, ταύτην δὲ ἀλλαχού ἡ γραφή Σώγορα καλεῖ ὁ δὲ Σύρος Ζααρὶ καὶ Βαλά. *Hanc alicubi Scriptura vocat Zogora, Syrus vero Zaari, et Bala.*

et sulphuris pluviam, in mare Mortuum versa est : A quod a Græcis 327 λιμνη Ἀσφαλτικῆς, id est, *stagnum bituminis* appellatur.

(Vers. 5.) « Et condiderunt gigantes in Astaroth Carnaim, et gentes fortes simul cum eis : et Omnæos in Save civitate, antequam Sodomam pervenirent ¹. » Quatuor reges profecti de Babylone, interfecerunt gigantes, hoc est RAPHAIM (רפאים), robustos quosque [Al. quoque Arabiæ, et Zozim, in Hom, et Emim in civitate Save, quæ usque hodie sic vocatur. ZUZIM (זוזים) autem et ENIM (אנשים), terribiles et horrendi intepretatur : pr quo Septuaginta, sensum magis quam verbum ex verbo transferentes, *gentes fortissimas* posuerunt. Porro BAEM, pro quo dixerunt, ἄμα αὐτοῖς, hoc est *cum eis*, putaverunt scribi per HE (ה), ducti elementi similitudine, cum per HETH scriptum sit ². BAEM (באם) enim cum per tres litteras scribitur : si mediam HE habet, interpretatur *in eis* ³ : si autem HETH, ut in præsentī, locum significat, id est, IN HOM (בדם).

(Vers. 7.) « Et revertentes venerunt ad fontem iudicii, hæc est Cades. » Per anticipationem dicitur, quod postea sic vocatum est. Significat autem locum apud Petram, qui fons iudicii nominatur : quia ibi Deus populum iudicavit. « Et percusserunt omnem regionem Amalecitarum et Amorrhæorum sedentem in Asasonthamar. » Hoc oppidum est, quod nunc vocatur Engaddi, balsami et palmarum fertile. Porro Asasonthamar, in lingua nostra resonat, *urbs Palmarum* : Thamar quippe *palma* dicitur. Sciendum autem pro eo, quod post paululum sequitur :

(Vers. 8.) « Et direxerunt contra eos aciem ad bellum in valle Salinarum, » in Hebræo haberi, in valle SEDDIM (סדים) : quod Aquila interpretatur τῶν περιπεδίων ⁴, Theodotio, τῶν ἀλσῶν, amœna nemora significantes.

¹ Antequam Sodonam pervenirent. Absunt hæc verba in contextu sacro et apud LXX. MARTIAN.

² Hodierna vero exemplaria cum ה præferunt, בהם, atque ita non LXX solum, sed et Syrus et Samaritanus legunt, quin ipse etiam Hieronymus in sua ex Hebræo versione, ubi *cum eis* interpretatur, ne, opinor, a vulgo recepta lectione discederet. Nam quod בהם, cum media ה littera lectum sua ætate observat, ad legentis eruditionem facit. Chaldæus tamen et Massorethæ confirmant, qui quasi proprium nomen in Cham, sive in Hom vertunt.

³ Interpretatur in eis. Non videtur Hieronymus hic sibi satis constare, quia ipsemet in sua Latina translatione Bibliorum legebat בהם *baem in eis*, vel *cum eis*. At de his infra in Notis prolixioribus. MARTIAN.

⁴ Suspecta mihi non una de causa hæc est lectio : reponi autem malim ex Reginæ ms. et meo, τῶν περιήλων, tametsi mendose scriptum videatur pro τῶν περιδίων, vel τῶν πεύλων, *illicum*, quibus fere consita sunt arboribus nemora. Sic pro τῶν ἀλσῶν Theodotionis ex iisdem mss. τῶν ἀκτῶν liceat rescribere, quandoquidem *amœna* loca denotari testatur Hieronymus. Recole quæ de Symmachi. lectione simili supra adnotavimus in Genes. II, 15

(Vers. 11.) « Et tulerunt omnem equitatum Sodomorum 328 et Gomorrhæ. » Pro equitatu in Hebræo habet RACHUS (רכש), id est *substantiam*.

(Vers. 13.) « Et qui fugerat, nuntiavit Abram transitori. Ipse vero sedebat ad quercum Mambre Amorrhæi ⁵ fratris Eschol, et fratris Aunam, qui erant conjurati Abrahæ. » Pro eo, quod nos posuimus, *transitori*, in Hebræo scriptum est IBAI (עברי), hoc enim *transitor* exprimitur. Quod autem ait : *Apud quercum Mambre Amorrhæi*, melius in Hebræo legimus, *upud quercum Mambre Amorrhæi, fratris Escol : et fratris*, non *Aunam*, ut Septuaginta transtulerunt, sed *Aner* : ut ostenderet Mambre et Escol, et Aner Amorrhæos atque germanos, socios fuisse Abrahæ.

(Vers. 15.) « Et persecutus est eos usque Dan. » Ad Phœnicis oppidum, quod nunc *Paneas* dicitur. Dan autem unus e fontibus est Jordanis. Nam et alter vocatur *Jor* ⁶, quod interpretatur βεῖθρον, id est *rius*. Duobus ergo fontibus, qui haud procul a se distant, in unum rivulum fœderatis, *Jordanis* deinceps appellatur.

(Vers. 18.) « Et Melchisedech rex Salem protulit panem et vinum, et ipse Sacerdos Dei excelsi, et benedixit ei. » Quia semel opusculum nostrum, vel *Quæstionum Hebraicarum*, vel *traditionum congregatio* est, propterea quid Hebræi de hoc sentiant, inferamus. Aiunt hunc esse Sem ⁷ filium Noe : et supputantes annos vitæ ipsius, ostendunt eum ad Isaac usque vixisse, omnesque primogenitos Noe donec sacerdotio fungeretur Aaron, fuisse pontifices. Porro Salem, rex Jerusalem dicitur, quæ prius Salem appellabatur ⁸, Melchisedech autem beatus Apostolus ad Hæbræos (VII, 3), sine patre et matre commemorans, Christum refert, et per Christum ad gentium Ecclesiam. Omnis 329 enim capitis gloria ⁹ refertur ad membra, eo quod præputium habens, Abrahæ benedixerit circumciso, et in Abraham

⁵ Unus Reginæ ms. *Amorris*, quemadmodum Græce in Adino et Cottoniano ms. exemplari habetur ὁ Ἀμορρίης. Sic et deinde *Amari* pro *Amorrhæi*.

⁶ Vide quæ annotavimus ad epist. 78 de Mansionibus, mansion. 41 et in Ezechiel, cap. XXVII, etc.

⁷ Recole epistolam 73 ad Evangelium de Melchisedech, numero præcipue 5.

⁸ Eadem, ut ex laudata epist. num. 2 constat, erat Græcorum Patrum opinio de Jerusalem nomine, ut dicerent *Melchisedech* hominem fuisse *Chanancæum*, regem urbis *Hierosolymæ*, quæ primum *Salem*, postea *Jebus*, ad extremum *Jerusalem* appellata sit. Quam quidem et Josepho lib. I *Antiquit.* c. 10 et Theophilo ad Antolycum, aliisque ex nostris probatam, improbat paulo post ipse Hieron. satis erudite num. 7 : « Salem, non ut Josephus et nostri omnes arbitrantur, est Jerusalem, nomen ex Græco Hebraicoque collectum, quod absurdum esse peregrinæ linguæ mistura demonstrat ; sed oppidum juxta Scythopolim, quod usque hodie appellatur Salem. »

⁹ Tres mss. : *Omnis enim corporis gloria*. Quædam infra typographorum, ut videbantur, menda castigavimus.

Levi, et per Levi Aaron : de quo postea sacerdotium. Ex quo colligi vult, sacerdotium Ecclesiæ habentis præputium, benedixisse circumciso sacerdotio Synagogæ. Quod autem ait : *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cix, 4) : mysterium nostrum ¹ in verbo ordinis significatur : nequaquam per Aaron irrationalibus victimis immolandis, sed oblato pane et vino : id est, corpore et sanguine Domini Jesu ².

(Cap. XV. — Vers. 2, 3.) « Domine Deus, quid dabis mihi ? Et ego vado sine liberis : et filius Masec vernaculæ meæ, hic Damascus Eliezer. Et dixit Abram : Ecce mihi non dedisti semen : et filius vernaculæ meæ hæres meus erit ³. » Ubi nos habemus, et filius Masec vernaculæ meæ : in Hebræo scriptum est, UBEN MESECH BETHI ⁴, quod Aquila **B** transtulit, Ὁ υἱὸς τοῦ ποιήσαντος οἰκίαν μου ⁵ : isti est, *Filius potum dantis domui meæ*. Theodotio vero. καὶ υἱὸς τοῦ ἐπὶ τῆς οἰκίας μου : id est, *et filius ejus, qui super domum meam est*. Quod autem dicit, hoc est : Ego sine liberis morior, et filius procuratoris mei, vel villici, qui universa dispensat et distribuit cibaria familiæ meæ, vocaturque Damascus Eliezer, hic meus hæres erit. Porro Eliezer, interpretatur. *Deus meus adjutor*. Ab hoc aiunt Damascum ⁶ et conditam, et nuncupatam.

(Vers. 7.) « Ego Deus, qui eduxi te de regione Chaldæorum. » Hoc est, quod paulo ante diximus in Hebræo haberi : qui eduxi te de UR CHESDIM, id est, de incendio Chaldæorum.

(Vers 10, 11.) « Et posuit ea contra faciem invicem ; aves vero non divisit. Descenderunt autem volucres super cadavera et super divisiones eorum, opusculum ejus expositio sacramenti. Hoc tantum dicimus, quia pro his quæ posuimus, **330** in Hebræo habet : « Et descenderunt volucres super cadavera, et abiebat eas Abram. » Illius enim merito sæpe de angustiis liberatus est Israel.

(Vers. 12.) « Ad occasum autem solis ecstasis cecidit super Aham. » Pro *extasi* in Hebræo THAR-

¹ *Mysterium nostrum* etc. Tres mss. codices legunt et eodem sensu, *ministerium nostrum*, id est, sacerdotum qui panem et vinum offerunt in sacrificio novæ legis MARTIAN.

² *Corpore et sanguine Domini Jesu*. Apertissimus locus quo invictissime comprobatur et sacrificium altaris, et veritas corporis ac sanguinis Domini Jesu nostri in sacramento Eucharistiæ. MARTIAN.

³ Amovimus hinc verba *hæres meus erit*, quæ vitiose in editis hucusque irrepserant, in mss. vero nostris non sunt, reque ipsa minime ad propositum spectant.

⁴ *Uben mesec bethi*. In Hebræo hodierno legimus זבן מֶסֶךְ בֵּיתִי *uben mesec bethi*, Videtur tamen Hieronymus legisse nomen *Mesec* cum articulo ה *h* emphatico, מֶסֶךְ אִמְסֶךְ ; quia illud sic retinent aliquod mss. codices Latini. MARTIAN.

⁵ Unus Reginae ms., οἰκίαν μου, quemadmodum Catena mss. et schedæ Combetisianæ in nupera Hexaplorum editione præferunt.

⁶ Propius vero est, hanc ejus fuisse patriam,

A DEMA (תַּרְדֵּמָה). id est καταφορά, legitur, quam supra vertinus in *soporem*.

(Vers, 16.) « Generatione autem quarta revertentur huc. » Haud dubium quin hi, qui de semine fuerint Abrabæ. Quæritur quomodo in Exodo scriptum sit ⁷ : *Quinta autem generatione egressi sunt filii Israel de terra Ægypti* (Exod. xv, 18). Super quo capitulo parvum volumen edidimus ⁸.

(Cap. XVI. — Vers. 2.) « Ecce conclusit me Dominus, ut non pariam : ingredere ergo ad ancillam meam, ut habeam filios ex ea. » Diligenter nota; quod procreatio filiorum, in Hebræo *ædificatio* scripta est. Legitur enim ibi : « Ingrede ad ancillam meam, si quo modo ædificer ex ea. » Et vide, ne forte hoc sit, quod in Exodo dicitur *Benedixit Deus obstetricibus, et ædificaverunt sibi domos* (Exod. i, 20).

(Vers. 7.) « Et invenit eam angelus Domini super fontem aquæ in deserto ad fontem in via Sur. » Consequenter Ægyptia in via Sur, quæ per eremum ducit ad Ægyptum, ire festinabat ⁹.

(Vers. 11.) « Et vocavit ¹⁰ nomen ejus Ismael ; quia exaudivit Deus humilitatem meam. » Ismael interpretatur, *exauditio Dei*.

(Vers. 12.) Ille erit rusticus homo. Manus ejus super omnes, et manus omnium super eum, et contra faciem omnium fratrum suorum habitabit. » Pro rustico in Hebræo scriptum habet PHARA (פָּרָא), quod interpretatur *onager*. Significat autem semen ejus habitaturum in eremo, id est Sarcenos vagos, incertisque sedibus, qui universas gentes quibus desertum ex latere jungitur incur-

C sant, et impugnantur ab omnibus ¹¹.
(Cap. XVII. — Vers. 4, 5.) « Et locutus est ei Dominus, dicens : Ecce testamentum meum tecum et eris pater multitudinis gentium, et non vocabitur ultra nomen tuum Abram, sed erit nomen tuum Abraam, quia patrem multarum gentium posuisti te. » Notandum **331** quod ubicunque in Græco. *Testamentum* legimus, ibi in Hebræo sermone sit *fædus*, sive *pactum*, id est, BERITH (בְּרִית), Dicunt autem Hebræi, quod ex nomine suo, Deus quod

sive maternæ, aut paternæ originis locum, ex quo ipse Eliezer Damascus sit cognominatus.

⁷ Modo laudatus Reginae ms. : *Quare igitur, quomodo in Exodo, etc.*

⁸ Hæc est Epistola in nostra recensione 36 ad Damasum, quam recale quæstione secunda.

— Consul epistolas 124, et 125 in ante editis libris. MARTIAN.

⁹ Idem Reginae ms., *ducit ad Ægyptum, ire Ægyptum festinabat*.

¹⁰ Scripturæ textus uterque Hebræus et, Græcus, ex Angeli persona *vocabis, et humilitatem tuam*.

— *Et vocavit nomen ejus Ismael*. Aliter legimus in Hebræo et apud Septuaginta, nempe : *Et vocabis nomen ejus Ismael, quia exaudivit Dominus humilitatem tuam*. Non ergo verba hæc Agar Ægyptiæ sunt sed angeli ad eam loquentis. MARTIAN.

¹¹ Duo mss., *incursantes impugnantur ab omnibus* : atque unus paulo post, *Et erit pater multarum gentium*.

apud illos Tetragrammum ¹ est, HE litteram, Abraæ A et Saræ addiderit: dicebatur enim primum ABRAM (אַבְרָם) quod interpretatur, *pater exclesus*, et postea vocatus est ABRAAM (אַבְרָהָם) quod transfertur *pater multarum*; nam quod sequitur *gentium*, non habetur in nomine, sed subauditur. Nec mirandum, quare cum apud Græcos et nos A littera videatur addita: nos HE litteram Hebræam additam dixerimus; idiomata enim linguæ illius est, per HE (ה) quidem scribere, sed per A (א) legere: sicut e contrario A litteram sæpe per HE pronuntiant.

(Vers. 15.) « Et dixit Deus ad Abraam: Sarai uxorem tuam non vocabis eam Sarai, sed Sara erit nomen ejus. » Errant qui putant primum *Saram* ² per unum R scriptam fuisse, et postea ei alterum R additum. Et quia R apud Græcos centenarius numerus est, multas super nomine ejus ineptias suspicantur: cum utique utcuque volunt ei vocabulum commutatum, non Græcam, sed Hebræam debeat habere rationem, cum ipsum nomen Hebraicum sit. Nemo autem in altera lingua quempiam vocans etymologiam vocabuli sumit ex altera. SARAI (סָרַי) igitur primum vocata est per SIN, RES, IOD: id est, sublato igitur IOD, id est, I elemento, addita est HE littera, quæ per A legitur: et vocata est SARA (סָרָה) Causa autem ita nominis immutati, hæc est, quod antea dicebatur, *princeps mea*, unius tantum domus materfamilie. Postea vero dicitur absolute, *princeps*, id est ἀρχουσα. Sequitur enim (vers. 16): « Dabo tibi ex ea filium, et benedicam ei, et erit in gentes: et reges populorum **332** erunt ex eo. » Signanterque, non ut in Græco legimus: Dixit Deus ad Abraam: Sarai uxor tua non vocabitur nomen ejus Sarai; » in Hebræo habetur: « Non vocabis nomen ejus Sarai, »

¹ Antea erat *Tetragrammaton*, dissentienbus mss. est autem notissimum יהוה quo in nomine duplex est ה alterum Abraæ, alterum Saræ et ex Rabbiorum sententia tributum.

² Errant qui putant primum *Saram*. Philonem Judæum et quosdam ejusdem pedisquos carpit Hieronymus hoc loco; quia Philo cum Græcis aliquot scriptoribus, legit Σάρρα cum duplici ρ, et additum alterum existimat libro *de Mutatione Nominum*. Occasionem hujus erroris nescio an præbuerint Philoni LXX interpretes: nam in eorumdem Græca Versione legimus Gen. xvii, 15: Οὐ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτῆς Σάρρα, Σάρρα ἔσται τὸ ὄνομα αὐτῆς, id est, non vocabitur nomen ejus Sara, *Sarra erit nomen ejus*. MARTIAN.

— Adnotat Martianæus Philonem, ejusque pedisquos ab Hieronymo redargui, quod Saræ nomen cum duplici ρ legerint Σάρρα. Verum Philo primum Σάρρα interpretatur ἀρχή μου, *princeps mea*, ut constet, Sarai ex Hebræo סָרַי legisse: deinde, licet cum germino ρ Σάρρα ἀρχουσα, plane ut Hieronymus vertit. Porro non Philo tantum, sed et diu antea LXX interpretes Σάρρα denuo efferunt; estque illa Græcorum vulgaris opinio, quam laudat Justinus Martyr *Dialog. cum Tryphone*, additam Abramo a litteram, Saræ ῥω Ἐνάλφα τῷ Ἀβραάμ ὄνοματι, καὶ ἐν ῥω. τῷ Σάρρας ὄνοματι. Quin etiam ex Latinis Sulpicius Severus lib. 1: « Tunc Abrahamo et uxori ejus adjectione unius litteræ nomen immutatum, ita ut nunc ex Abram *Abraam*,

id est, non dices ei, *princeps mea es*; omnium, quippe gentium futura jam princeps est. Quidam pessime suspicantur, ante eam *lepram* fuisse vocatam, et postea *principem*: cum lepra SARATH (צָרַעַת) dicatur, quæ in nostra quidem lingua videtur aliquam habere similitudinem; in Hebræo autem penitus est diversa. Scribitur enim per SAE, et RES, et AIN, et THAU: quod multum a superioribus tribus litteris, id est, SIN, RES, et HE, quibus SARA scribitur, discrepare manifestum est.

(Vers. 17.) « Et cecidit Abraam super faciem suam, et risit: et dixit in corde suo, Si centenario nascetur filius, et Sara nonagenaria pariet? » Et post paululum: « Et vocabis nomen ejus Isaac. » Diversa opinio, sed una est etymologia ³ (vers. 19), quare appellatus sit *Isaac*. Interpretatur enim *Isaac risus*. Alii dicunt ⁴, quod Sara riserit, ideo eum risum vocatum esse, quod falsum est. Alii vero quod riserit, Abraham, quod et nos probamus. Postquam enim ad risum Abrahæ, vocatus est filius ejus *Isaac*, tunc legimus risisse et Saram. Sciendum tamen quod quatuor in veteri Testamento absque ullo velamine, nominibus suis antequam nascerentur, vocati sunt: *Ismael, Isaac, Salomon, et Josias*. Lege Scripturas Gen. xvi, 41; xvii, 19; II Reg. xii, 24 III Reg. xiii, 3.)

(Cap. XVIII. — Vers. 6.) « Et dixit ei: Festina, tres mensuras farinæ similæ commisce. » Quia tres mensuræ absolute hic dictæ videntur, et est incerta mensura: propterea addidi ⁵, quod in Hebræo *tria sata* habeat, id est *tres amphoras*: ut idem mysterium et hic, et in Evangelio, ubi mulier tria sata farinæ fermentare dicitur, cognoscamus (Matth. xiii, 33).

333 Vers. 10.) « Dixit autem: revertens ve-
ex Sara *Sarra* dicitur. »

³ *Diversa opinio, sed una est etymologia*. Josephus ex risu Saræ vocatum vult Isaacum, id est *risum*: Philo similiter. Vide Josephum *Antiqq. Judaic.* lib. 1, cap. 9, et Philonem, lib. *de Mutatione Nominum*. MARTIAN.

⁴ Ita cum primis sentit Josephus *Antiquit.* lib. 1, cap. 12: Ἰσακὸν ὠνόμασε. Τοῦτο γέλωνα σημαίνει. Διὰ μέντοι τὸ τὴν Σάρραν μειδιάσαι, τέξεσθαι φύσικτος αὐτῆν τοῦ Θεοῦ, μὴ προσδοκῶσαν ἤδη τοκετοῦ πρεσβυτέρων οὐσαν, τὸν υἱὸν οὕτως ἐκάλεσεν *Isacum nominavit. Hoc risus significatur. Nam quod Sarra subriserit, Deo ipsam parituram esse dicente, cum grandis natu prolem non expectaret, ita filium appellabat.*

⁵ *Propterea addidi*. Melius legeretur *addo* quam *addidi*; cum nihil antea dixerit de *tribus satis*, pro *tribus mensuris*. De allegorica porro expositione in mysterio Trinitatis, ita nos docuit ipsemet Hieronymus lib. 11 *Comment. in Matth.* cap. xiii: « Pius quidem sensus: sed nunquam parabolæ, et dubia ænigmatum intelligentia potest ad auctoritatem dogmatum proficere. » MARTIAN.

— Martianæus maluisset in instanti *addo*. Facile autem Hieronymus scripserat supra, *tres mensuras* (sive *tria sata*) *farinæ similæ*, etc., quod sæpe facit cum Hebræum inter et Græcum textum exigua diversitas intercedit. Tria porro sata, sive tres amphoræ unum integrum Epha faciunt. Vide *Commentar. in Matthæi cap. xiii.*

niam ad te in tempore hoc, et in hora, et habebit A filium Sara. » Pro hora, vitam legimus in Hebræo : ut sit ordo vel sensus : *Revertar ad te in tempore vitæ* : quasi dixerit, Si vixero, si fuerit vita comitata ; hæc autem ἀνθρωποπάθως, quomodo et cætera.

(Vers. 12.) « Risit autem Sara in semetipsa, dicens : Necdum mihi factum est usque nunc, et dominus meus senex est. » Aliter multo legitur in Hebræo : « Et risit Sara in semetipsa, dicens : Postquam attrita sum, et facta est mihi voluptas ? » Simul nota quod ubi nos posuimus *voluptatem*, קָדַח¹ scriptum est in Hebræo. Symmachus hunc locum ita transtulit : « Postquam vetustate consenui, facta est mihi adolescentia ? »

(Vers. 32.) « Et dixit : Nunquid est, Domine, si loquar ? » Quod Græce scriptum est, μήτι, Κύριε, εὖν λαλήσω. Secundo Abraham est locutus ad Dominum : quod non videtur manifeste sonare quid dicat. In Hebræo igitur planius scribitur : « Ne, quæso, irascaris, Domine, si locutus fuero. » Quia enim videbatur interrogans, Dominum arc-tare responsione, temperat præfatione quod quærit.

(Cap. XIX. — Vers. 14, 45.) « Et locutus est ad generos suos, qui acceperant filias ejus. » Quia postea duæ filiæ Lot virgines fuisse dicuntur (de quibus et ipse dudum ad Sodomæos dixerat : *Ecce duæ filiæ meæ, quæ non cognoverunt virum*), et nunc Scriptura commemorat eum habuisse generos ; nonnulli arbitrantur² illas, quæ viros habuerunt, in Sodomis remansisse, et eas exisse cum patre, quæ virgines fuerunt. Quod cum Scriptura non dicat, Hebræa veritas exponenda est, in qua scribitur : « Egressus est Lot, et locutus est ad sponsos, qui accepturi erant filias ejus. » Necdum igitur virgines filiæ matrimonio fuerant copu-latæ.

¹ Hebraice est קָדַח Symmachus in codice Re-gio 1888, penes Montfaucon : μετὰ τὸ παλαιωθῆ-ναι με ἐγένετό μοι ἀκμή. *Postquam vetustate con-senui facta est mihi adolescentia.*

² Scilicet ex Rabbiorum scholiis ; nullo tamen ex Scripturis idoneo argumento.

³ Ὁράσει ἐδυσωπήθη, etc. Id significat, *aspectu reveritus sum faciem tuam.* MARTIAN.

-- In vetustiori Regiæ codice scriptum est : ΩΡΑ ΗΥΑΗ ΗΥΑΥΩΠΗΘΗΝ, etc., quæ sic emendata legerim : Ὁρα ἤυτε (sive εὔτε) ἐδυσωπήθη, etc., quod est, *Vide quemadmodum reveritus sum, etc.* Ac certe Drusus satis ingeniose pro ὁράσει, legendum conjecerant duobus verbis ὄρα σοι ; et primum ἰδοὺ pro ἰδοὺ, ecce accipiendum, quod Hebraico קָדַח re-spondeat.

⁴ Falso hactenus obtinuerat ἀναπνεύμασις pro ἀναθυμίασις, quod ex paulo corrupto in mss. verbo ΑΝΑΘΥΜΑCΙC, excudi ac restitui. Est autem ἀνα-θυμίασις, quem proprie Hieron. notat, æstus fornacis et vapor. Contra nec Græce ἀναπνεύμα-σις dicitur aut apud Græcum quempiam scripto-rém inveniri scio pro ἀνάπνευσις, quod est respi-ratio.

⁵ Recole quæ superius adnotavimus in cap. XIV, vers. 3

⁶ Appungunt desuper, etc. Plures mss. codices Hebræos curiosius inspexi : sed nihil in eis re-

324 (Vers. 21.) « Et dixit ei : Ecce admiratu⁶ sum faciem tuam : In Hebræo habet : « Ecce suscepi faciem tuam : id est, acquiesco precibus tuis. » Quod Symmachus secundum sensum inter-pretans ait, Ὁράσει ἐδυσωπήτην τὸ πρόσωπόνσου⁷.

(Vers. 28.) « Et ecce ascendebat flamma de terra quasi vapor fornacis. » Pro quo legimus in Hebræo : *Ecce ascendebat* אֵשׁ (קִינִי) quasi ἀνα-θυμίασις⁴ fornacis : quod nos vaporem, vel fu-mum, sive favillam possumus dicere.

(Vers. 30.) « Et ascendit Lot de Segor, et sedit in monte : et duæ filiæ ejus cum eo. Timuit enim sedere in Segor. » Quæritur quare cum primum fugæ montis Segor prætulit, et eam in habita-culum suum voluerit liberari, nunc de Segor rur-sum ad montem migret ? Respondebimus veram esse illam Hebræorum conjecturam de Segor, quod frequenter terræ motu subruta, *Bals* primum⁵, et postea *Salisa* appellata sit : timueritque Lot, di-cens, Si cum cæteræ adhuc urbes starent, ista sæpe subversa est : quanto magis nunc in com-muni ruina non poterit liberari ? Et ob hanc occa-sionem infidelitatis, etiam in filias coitus dedisse principium. Qui enim cæteras viderat subruï ci-vitates, et hanc stare, seque Dei auxilio erutum : utique de eo, quod sibi consensum audierat, am-bigere non debuit. Illud igitur, quod pro excu-satione dicitur filiarum, eo quod putaverint defecisse humanum genus, et ideo cum patre concu-buerint, non excusat patrem. Denique Hebræi, quod sequitur :

(Vers. 35.) *Et nescivit cum dormisset cum eo, et cum surrexisset ab eo, appungunt desuper⁶, quasi incredibile, et quod rerum natura non capiat, coire quempiam nescientem.*

(Vers. 36-38.) « Et conceperunt duæ filiæ Lot e patre suo, et genui primogenita filium 325 et

perire potui quo juvaretur intelligentia hujus loci. Erasmus sic eum illustratum voluit : *Appungunt desuper*, addunt desuper, significantes id divinitus factum, ut Lot non sentiret concubitum. Verum nec hoc verbum habetur in nostra editione. Hæc Erasmus in locum difficillimum quem Marianus omnino prætermisit. Mss. codices Latini pro *appungunt desuper*, legunt diverso modo, *adjuungunt desuper*, vel *apponunt desuper*. Sive igitur intel-ligamus puncta fuisse superposita verbis hisce Scripturæ, *Et nescivit*, etc., sive ipsa verba fuisse addita in superiore parte contextus sacri et extra seriem reliquorum verborum, quocumque modo id factum credatur, rem incredibilem Hebræi si-gnificare voluerunt tam ex punctis, quam ex situ verborum MARTIAN.

— Non erat, cur se tantopere Martianeus tor-queret, ut hunc locum exponeret ; et nec sic tamen aliquando verum inveniret. Hebraicam verbum וַיִּקְוֶה id est, *et cum surrexisset ab illa*, iussitato puncto distinguitur supramedium *vau*, præter illud quod in ventre habet. Idque videre est in plerisque omnibus Hebraicis Bibliis, quæ punctis instruun-tur hoc loco ubi et Massora tanquam insolitum notat in margine וַיִּקְוֶה על נקוד *punctum est supra van* : idque tandem est, quod appungi desuper tanquam incredibile Hieronymus tradit.

vocavit nomen ejus Moab. Iste est pater Moabitarum usque in hanc diem. Et minor, et ipsa peperit filium, et vocavit nomen ejus Ammon, id est, filius populi mei. Ipse est pater filiorum Ammon. » Moab interpretatur, *ex patre*: et totum nomen etymologiam habet. Ammon vero, cujus quasi causa nominis redditur *filius generi mei*, sive ut melius est in Hebræo (אֲמֹן), *filius populi mei*, sic derivatur, ut ex parte sensus nominis, ex parte ipse sit sermo: *AMMI*¹ enim, a quo dicti sunt Ammonitæ, vocatur *populus meus*.

(Cap. XX. — Vers. 12.) « Etenim vere soror mea est de patre, sed non ex matre. » Id est, fratris ejus est Aran filia, non sororis. Sed quia in Hebræo habet: « Vere soror mea est, filia patris mei, et non filia matris meæ; » et magis sonat, quod soror Abrahæ fuerit, in excusationem ejus dicimus², necdum illo tempore tales nuptias lege prohibitas.

(Cap. XXI. — Vers. 9.) « Et vidit Sara filium Agar Ægyptiæ, quem peperit [*Al.* pepererat] Abrahæ ludentem; » quod sequitur, « Cum Isaac filio suo, » non habetur in Hebræo. Dupliciter itaque hoc ab Hebræis exponitur: sive quod idola ludo fecerit³, juxta illud quod alibi Scriptum est: *Sedit populus comedere et bibere, et surrexerunt ludere* (Exod. xxxiii, 6): sive quod adversum Isaac, quasi majoris ætatis, joco sibi et ludo primogenita vendicaret. Quod quidem Sara audiens non tulit: et hoc ex ipsius approbatur sermone dicentis (vers. 10) « Ejice ancillam hanc cum filio suo. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac. »

(Vers. 14.) « Et sumpsit panes et utrem aquæ, et dedit Agar, ponens super humerum ejus, et parvulam, et dimisit eam. » Quando Isaac natus est, tredecim annorum erat Ismael. Et post ablactationem ejus, iste cum matre expellitur domo. Inter Hebræos autem varia opinio est, asserentibus aliis quinto anno ablactationis tempus statutum, aliis duodecim annis vendicantibus. Nos igitur ut breviorē eligamus ætatem, post decem et octo annos Ismael supputavimus 336 ejectum esse cum matre, et non convenire jam adolescenti matris sedisse cervicibus. Verum est igitur illud Hebræorum linguæ idioma, quod omnis filius ad comparationem parentum, infans vocetur et par-

¹ Ut ex parte sensus nominis. *Ammon*, sive *umman* dictus est a matre בן אַמִּי, *ben ammi*: unde *Ammon* sic derivatur ab *ammi*, ut ex parte, sensus nominis sit, non etymologia, et ex parte, ipse sermo sit, *Ben* enim quod *filius* significat non includitur in voce *Ammon*, nisi juxta sensum etymologicum; cum עַמִּי, *Ammi* ipsum præferat sermonem; id est, *populi mei*. MARTIAN.

— Clarius adeo est in Hebræo וְקָרָא שְׁמוֹ בֶן-עַמִּי, *et vocavit nomen ejus Benammi*, quod interpretatur *filius populi mei*.

² Ita quidem bene multi Christiani interpretes explicant, ut neptis proinde Abraham, non soror esset, contra quam ipse Abraham luculentissime, omnique remota ambage, testatur *Vere soror mea*

vulus. Nec miremur barbaram linguam habere proprietates suas: cum hodieque Romæ omnes filii vocentur infantes. Posuit ergo Abraham panes et utrem super humerum Agar: et hoc facto dedit puerum matri, hoc est, in manus ejus tradidit, commendavit, et ita emisit e domo. Quod autem sequitur:

(Vers. 15, 16.) « Et projecit puerum subter abietem, et abiens sedit de contra longe, quasi jactu sagittæ. Dixit enim: Non videbo mortem parvuli mei. Et sedit contra eum. » Et statim jungitur: « Exclamavit puer, et fleuit, et audivit Deus vocem pueri de loco ubi erat. Et dixit angelus Dei ad Agar de cælo, » et reliqua, nullum moveat. In Hebræo enim post hoc, quod scriptum est, « Non videbo mortem parvuli mei, » ita legitur, quod ipsa Agar sederit contra puerum, et levaverit vocem suam, et fleverit, et exaudierit Deus vocem parvuli. Flente enim matre, et mortem filii miserabiliter præstolante, Deus exaudivit puerum; de quo pollicitus fuerat Abrahæ, dicens: *Sed et filium ancillæ tuæ in gentem magnam faciam* (cap. xvii, vers. 20). Alioquin et ipsa mater non suam mortem sed filii deplorabat. Pepercit igitur ei Deus, pro quo fuerat et fletus. Denique in consequentibus dicitur (vers. 18): « Surge et tolle puerum, et tene manum ejus. » Ex quo manifestum est, cum qui tenetur, non oneri matri fuisse, sed comitem. Quod autem manu parentis tenetur sollicitus monstratur affectus.

(Vers. 22.) « Et dixit Abimelech et Ochozath pronubus ejus, et Phicol princeps exercitus ejus. » Excepto Abimelech et Phicol, tertium nomen⁴, quod hic legitur in Hebræo volumine non habetur.

(Vers. 30.) « Et dixit: Septem oves has accipies a me, ut si in testimonium mihi, quia 337 ego fodi puteum istum. » Ideo cognominavit nomen loci illius *puteus juramenti*, quia ibi juraverunt ambo. Ubi hic legitur, *puteus juramenti*, in Hebræo habetur BERSABEE (בְּרֵשֶׁת-בְּרֵשֶׁת). Duplex autem est causa cur ita appellatus sit: sive quia septem agnas Abimelech de manu Abrahæ acceperit: *Septem* enim dicuntur SABEE: sive quod ibi juraverint: quia et *juramentum SABEE* similiter appellatur. Quod si ante hanc causam supra nomen hoc legimus, sciamus

est. Scilicet nefas arbitrati sunt: sororem ex altero parente ducere, quod Levitic. cap. xviii, 9, prohibetur. Et « quale est, » inquit Hieron. contra Helvid. num. 13, « ut Abraham vir justus patris sui filiam conjugem sumpserit? » Videsis quæ in eum locum annotamus. Nunc demum verissime ex Hebræo S. doctor constituit, Saram eundem cum Abrahamo patrem habuisse Thare, diversam matre, quam *Thevitam* de nomine appellatam tradit Sidas Batricides Alexandrinus patriarcha, qui sæculo decimo floruisse perhibetur.

³ Vetustior Reginæ mss. *idola luto fecerit*.

⁴ Additum *Ochozath* a LXX, ex cap. xxvi, vers. 26, ubi junctum invenitur nominibus Abimelech et Phicol. In uno Reginæ ms. *Ocozthac* scribitur,

per prolepsim dictum esse: sicut et Bethel et Galgala, quæ utique usque ad tempus quo ita appellatæ sunt, aliter vocabantur. Notandum autem et ex prioribus, et ex præsentis loco, quod Isaac non sit natus ad quercum Mambre, sive in Aulone Mambre¹, ut in Hebræo habetur: sed in Geraris, ubi et Bersabee usque hodie oppidum est. Quæ provincia ante non grande tempus, ex divisione præsidum Palestinæ, Salutaris² est dicta. Hujus rei Scriptura testis est, quæ ait (Vers. 34): « Et habitavit Abraham in terra Philistinorum³. »

(Cap. XXII, Vers. 2.) « Et dixit ei Deus: Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram excelsam, et offer illum ibi in holocaustum super unum de montibus quem ego dicam tibi. » Difficile est idioma linguæ Hebrææ in Latinum sermonem vertere. Ubi nunc dicitur, *vade in terram excelsam*, in Hebræo habet, MORIA (מוריה), quod Aquila transtulit מוריה אצל אצל, hoc est *lucidam*: Symmachus, τῆς ὀπτασίας, hoc est *visionis*. Aiunt ergo Hebræi hunc montem esse in quo postea templum conditum est in area Ornæ Jebusæi⁴, sicut et in Paralipomenis scriptum est: *Et cæperunt ædificare templum in mense secundo, in secunda die mensis in monte Moria*⁵ (II Paral. III, 4). Qui idcirco illuminans interpretatur et lucens, quia **338** ibi est DABIR (דביר), hoc est *oraculum Dei*: et Lex et Spiritus sanctus, qui docet homines veritatem, [et inspirat prophetias.

(Vers. 3, 4.) « Et abiit in locum, quem dixit ei Deus in die tertia. » Notandum quod in Geraris usque ad

¹ Idem Regin. ms. sive in aulo Mambre. Vide quæ supra in libro Locorum ad vocem *Aulon* de Aulone diximus.

² *Salutaris est dicta* Cognomen est aliquot provinciarum, seu partium illarum, Macedoniæ, Phrygiæ, Galatiæ, Syriæ, Palestinæ. Consule lib. Notitiæ. MARTIAN.

— *Salutaris dicta est*, quæ Palestina Tertia sub initium quinti a Christo sæculi in Cod. Theodosiano, atque in Notitia imperii frequentius audit. Sub *Salutaris* vero nomine, quo *non ante grande tempus ex divisione Præsidum Palestinæ* donatam, Hieronymus tradit, primo, quod sciam, occurrit leg. 3 Cod. Theodos. de Protostasia, quæ anno lata est 397 *Præsidi Hygiæ Palestinæ*, quod est, *Salutaris Palestinæ*; nam quod vulgo legitur *Frygiæ*, mendum scribarum esse, docti viri observarunt. Cæterum et *Bersabee* mentio est in laudata Notitia dignitatum imperii, ubi sub dispositione Palestinæ primo loco recensentur *Equites Dalmatæ Illyriciani Berosabæ*.

³ Addunt quidam mss. reliqua dua versiculi hujus verba, *diebus multis*.

⁴ Hunc facile locum spectabat S. Augustinus lib. XVI *de Civit. Dei*, 32, ubi de monte Moria ait, « Hieronymus presbyter scripsit, se certissime a senioribus Judæorum cognovisse, quod ibi immolatus sit Isaac. » Vetus hæc traditio est.

⁵ Annotat Martianæus, aliter in secundo Paralipomen. scribi, *Et cæpit Salomon ædificare domum Domini in Jerusalem in monte Moria*: huncque adeo versiculum memoriter putat laudari abs Hieronymo.

— *Et cæperunt ædificare templum* etc. Libro secundo Paralipomenon, cap. III, vers. 1, non eodem modo legimus: ibi enim scriptum est: *Et cæpit*

A montem Moria, id est, sedem templi, iter dierum trium sit, et consequenter illuc die tertio pervenisse dicatur. Male igitur sentiunt quidam, Abraham illo tempore ad quercum habitasse Mambre: cum inde usque ad montem Moria, vix unius diei iter plenum sit.

(Vers. 13.) « Et elevavit Abraham oculos suos: et ecce aries post tergum ejus tenebatur in virgulto Sabech cornibus suis. » Ridiculam rem in hoc loco Emisenus Eusebius est locutus: *Sabeckth*, inquit, dicitur *hircus*, qui rectis cornibus et ad carpendas arboris frondes sublimis attollitur. Rursum Aquila συγγεῶνα⁶, interpretatus est, quem nos *vepre* possumus dicere, vel *spinetum*: et ut verbi vim interpretemur, condensa et inter se implexa virgulta. Unde et Symmachus in eadem ductus opinionem. « Et apparuit, ait, aries post hoc retentus in rete cornibus suis. » Verum quibusdam, in hoc duntaxat loco melius videntur interpretati esse Septuaginta et Theodotio, qui ipsum nomen SABEE (סב) posuerunt, dicentes: « In virgulto Sabech cornibus suis. » Etenim συγγεῶνα, sive rete, quod Aquila posuit et Symmachus, per SIN (ש) litteram scribitur: hic vero (ס) SAMECH littera posita est: ex quo manifestum est non interpretationem stirpium condensarum, et in modum retis inter se virgulta contexta verbum *Sabeckth*, sed nomen sonare virgulti⁷, quod ita Hebraice dicitur. Ego vero diligenter inquirens⁸, συγγεῶνα per SAMECH (ס) litteram scribi crebro reperi.

(Vers. 14.) **339** « Et vocavit Abraham nomen C *Salomon ædificare domum Domini in Jerusalem in monte Moria*, etc. Hinc manifestum est, nisi me fallo. Hieronymum memoriter hunc locum recitasse. MARTIAN.

⁶ *Aquila συγγεῶνα interpretatus est*. Male in editis scriptum legimus, συγγεῶνα, cum omnia exemplaria mss. retineant συγγεῶνα, a voce scilicet συγγεῶνα inferius posita etiam in veteribus editionibus Erasmariana et Marianæa. סבך *Sabeckth* igitur Hebræum apud Aquilam erat ὁ συγγεῶνα, ut testatur Hieronymus, qui ejusdem nominis masculinum genus indicat, dicens: *Quem nos veprem possumus dicere, vel spinetum*, etc. Quanta porro fuerit errorum occasio, in multis libris ex depravata lectione hujus loci, longum est enarrare ac nimis operosum. Ideo satis habemus genuinam Hieronymianamque lectionem restituere. MARTIAN.

— Olim ἐν συγγεῶνα, vel ἐν συγγεῶνα. Cod. Coislilian, teste Montfauconio, qui et sinceriolem hanc et pleniorlem Aquilæ lectionem putat, ἐν συγγεῶνα, ἐν κέραιον αὐτοῦ E mss. Reginæ, alter vetustissimus ΣΥΧΝΗΩΝΑΝ, et consequenter infra CΥΧΝΗΩΝΑ, ubi saltem H in E mutandum liquet. Cæterum συγγεῶνα scripserit Hieronymus, ut Aquilæ verbum suo aptaret contextui.

⁷ Diodorus in Catenis, ab eodem Montfauconio laudatis, τὸ ἐν φυτῶ οὐκ ἔχει ὁ Σύρος· μόνον δὲ τὸ Σαβέκ· τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω. Τοις δὲ Ἑβραίοις δοκεῖ τὸ Σαβέκ ἀρεσιν σημαίνειν. *Syrus non habet, in virgulto, sed tantum Sabec. Hoc autem nomen esse virgulti existimo. Hebræi putant. Sabec significare remissionem.*

⁸ Multa in hanc rem exempla e Scripturis congerit Martianæus.

— *Inquirens συγγεῶνα*. Verissimum comprobatur quod ait Hieronymus; nam ubique in *Libris*

loci illius, Dominus videt : ut dicant hodie, in monte Dominus videt. » Pro eo quod hic habet *videt*, in Hebræo scriptum est, *videtur*¹. Hoc autem apud Hebræos exivit in proverbium, ut si quando in angustia constituti sunt, et Domini optant auxilio sublevari, dicant, *In monte Dominus videbitur* : hoc est, sicut Abraham misertus est, miserabitur et nostri. Unde et in signum dati arietis solent etiam nunc cornu clangere.

(Vers. 20-22.) « Et nuntiaverunt Abraham, dicentes : Ecce peperit Melcha et ipsa filios Nachor fratri tuo : Us primogenitum ejus, et Buz fratrem ejus, et Camuel patrem Syrorum, et Cassel. » Primogenitus Nachor fratris Abraham de Melcha uxore ejus, filia Aran, natus est Us : de cujus stirpe Job descendit², sicut scriptum est in exordio voluminis ejus : *Vir fuit in terra Us, nomine Job (Job 1, 4)*. Male igitur quidam æstimant³, Job de genere esse Esau : siquidem illud quod in fine libri ipsius habetur, *Eo quod de Syro sermone translatus est*⁴, et quartus sit ab Esau, et reliqua, quæ ibi continentur, in Hebræis voluminibus non habentur. Secundus natus est de Melcha Buz, quem Septuaginta *Bauz* transferre voluerunt. Et ex hujus genere est Balaam ille divinus (*Num. xxiv, 3 et seq.; Jos. xiii, 22*), ut Hebræi tradunt⁵, qui in libro Job dicitur *Eliu* : primum vir sanctus, et propheta Dei, postea per inobedientiam et desiderium numerum, dum Israel maledicere cupit, divini vocabulo nuncupatur⁶ : diciturque in eodem libro : *Et iratus Eliu*

sacris nomen סבך *Sabech* legitur scriptum cum littera *samech*, et non cum *sin*, v. g. סירים סבכים *sirim sebuchim*, id est *spinæ perplexæ*, Nahum, i, 10; סביה היך *sibehe haijaar*, *perplexæ silvæ*, Isa. x, 34. Sic alibi sæpius סבך *seboch*, id est, *perplexum* et *vepretum*, Psal. lxxiv, 5, et Jerem. iv, 7. Aliquando scribitur cum elemento *sin*, pro *samech*, III Reg. vii, 4, חסבכח *hassebechot*, id est, *encarpi implexi*, sive *retiacula*. MARTIAN.

¹ Scilicet יראת *videtur*. In Reginæ ms. pro *videt* est *vidit*.

² Addit unus Regin. ms. ad margin. *filius Abraham*.

³ Ex his Græcos plerosque Patres enumerat in epist. 73 ad Evangel. n. 2. qui Jobum *non fuisse de genere Levi, sed de stirpe Esau* contendebant : iisque addi possunt Athanasius in Synopsi, Chrysostomus hom. 2 de patientia, Augustinus *De civit. Dei* lib. xviii, c. 47, atque alii sane multi sequioris ævi, Græci pariter ac Latini. Hieronymus ex Hebræorum partibus stat, qui, ut ipse ait infra in cap. Gen. xxxiii, « contra asserunt de Nachor eum (*Job*) stirpe generatum; » eique opinioni calculum addunt, qui Hieronymum passim describunt recentiores interpretes, Isidorus, seu quicumque ille auctor libri *de vita atque obitu Patrum*, Alcuinus, Beda, sive quis alius in Job, Rupertus, Lyranus denique, ut neotericos alios præteream. Quid tamen pro certo constitui debeat, non satis exploratum est. Vide quæ in laudatam epist. 73 adnotavimus p. 430 (*numer. crassior*). Ipsum quoque additamentum in fine libri Job, quod tradit in Hebraicis voluminibus non haberi, Theodotio exhibet, ex quo palmare argumentum desumunt ii, quibus opposita sententia persuasit. Memorant et Aristæas, et Philo, et Polyhistor. apud Euseb. *Præparat. Evang.* lib. ix, c. 25; Olympiodorus denique in Catenis, et Origenes, epist. ad *Africanum*.

A *filius Barachiel Buzites (Job xxxii, 2)*, de hujus videlicet Buzi radice descendens. Camuel vero pater est Damasci. 340 Ipsa enim vocatur *Aran*, quæ hic pro Syria scripta est : et ipso nomine legitur in Isaia. *Chased* quoque quartus est, a quo *Chasdim*, id est, *Chaddæi* postea vocati sunt.

(Cap. XXIII. — Vers. 2.) « Et mortua est Sara in civitate Arboc, quæ est in valle : hæc est Chebron, in terra Chanaan. » Hoc quod hic positum est, *quæ est in valle*, in authenticis codicibus non habetur. Nomen quoque civitatis *Arboc* paulatim a scribentibus legentibusque corruptum est. Neque enim putandum, Septuaginta interpretes⁷ nomen civitatis Hebrææ, barbære atque corrupte, et aliter quam in suo dicitur, transtulisse. *Arboc* enim nihil omnino significat. Sed dicitur ארבע (*arbee*), hoc est, *quatuor*⁸, quia ibi Abraham, et Isaac, et Jacob conditus est : et ipse princeps humani generis Adam, ut in Jesu libro apertius demonstrabitur.

(Vers. 6.) « Audi nos, Domine, rex a Deo tu es nobis, in electo sepulcro nostro sepeli mortuum tuum. » Pro rege *principem* habet in Hebræo, sive *ducem*. נאסי (*nasî*) quippe non *rex*, sed *dux* dicitur.

(Vers. 16.) « Et audivit Abraham Ephron, et appendit Abraham Ephron argentum, quod locutus est in auribus filiorum Heth. » In Hebræo sicut hic posuimus, primum nomen ejus scribitur אפרון⁹, secundum אפרח. Postquam enim pretio victus est, ut sepulcrum venderet argento¹⁰, licet cogente Abraham, *vau* littera, quæ apud illos pro *o* legitur,

C ⁴ *Et quod de Syro sermone*, etc. Consule librum Job juxta LXX, qui nunc editus est in Bibliotheca divina S. Hieronymi, parte secunda I tom. editionis nostræ. MARTIAN.

⁵ Dissentire videntur Thalmudistæ Synedrin fol. 105, qui ex Booz et Ruth Balaam genitum referunt, quanquam id minime patiat opinari temporum ratio. Hieronymi autem ævo hæc plane erat Hebræorum opinio, quæ et occurrit inter Apophthegmata Joannis Amorrhæi, qui eodem quo Hieronymus sæculo floruisse dicitur. Ex eorum itaque sensu alterum quoque loquitur, scilicet eundem esse Balaamum et Eliu, cum e contrario constet, Eliu prophetam fuisse, et religiosum, tametsi gloriolæ cupidum, interdum et iracundum, et nimium sibi tribuentem : Balaamum vero impium hominem, idolorum cultorem, et conductum pretio ariolum.

⁶ Penes S. Eucherium, ubi ingens ex hoc libro lacinia describitur, *divini vocabulo privatur*.

D *Putandum Septuaginta Interpretes*, etc. Laudat atque defendit LXX translatores Hieronymus ubi testis conscientia patitur; eosdem vero castigat frequenter ob multos errores manifestos, quos utique veritatis indagator et assertor nunquam tacitus prætermittit. MARTIAN.

⁸ Vide quæ de hac Rabbinica opinione diximus supra in libro Locorum ad vocem *Arboc*.

⁹ Scilicet אפרון, et אפרח. Martianæus אפרון et אפרח. Scripserat itaque ipse Hieronymus altero loco *Ephran*.

— *Secundum Ephran*. Eodem modo scriptum nunc legimus אפרון *Ephron*. et אפרח *Ephran* sine *vau* littera, ut erat in Hebræis exemplaribus S. Hieronymi. MARTIAN.

¹⁰ Nostri mss., *ut sepulcrum venderet, et acciperet argentum, licet*, etc.

ablata de ejus nomine est : et pro ΕΡΗΡΟΝ appellatus est ΕΡΗΡΑΝ, significante Scriptura, non eum fuisse consummatæ perfectæque virtutis, qui potuerit memorias vendere mortuorum. Sciant igitur, qui sepulcra 341 venditant, et non coguntur, ut accipiant pretium, sed a nolentibus quoque extorquent, immutari nomen suum, et perire quid de merito eorum, cum etiam ille reprehendatur occulte, qui invitatus acceperit.

(Cap. XXIV. — Vers. 9.) Et posuit servus manum suam sub femore Abrahamæ domini sui, et juravit ei super verbo hoc. — Tradunt Hebræi, quod in sanctificatione ejus, hoc est, in circumcissione juraverit. Nos autem dicimus, jurasse eum in semine Abrahamæ, hoc est, in Christo, qui ex illo nasciturus erat, juxta Evangelistam Matthæum, loquentem : *Liber generationis Jesu Christi filii David filii Abraham Matth. 1, 4*.

(Vers. 12.) « Et tulit vir inaurem auream, didrachmum pondus ejus. » ΒΑΧΕ (בַּקֶּע), quod in hoc loco pro *didrachmo* scribitur, semiuncia est : סַעֲל (שֶׁל) vero qui Latino sermone *siclus* corrupte appellatur, uncie ¹ pondus habet.

(Vers. 43.) « Ecce ego sto super fontem aquæ, et filie hominum civitatis egredientur ad hauriendam aquam : et erit vir, cui ego dixero, da mihi bibere paululum aquæ de hydria tua, » etc. In Hebræo scriptum est : « Ecce ego stans juxta fontem aquæ, et erit adolescentula, quæ egredietur ad hauriendum : et dixero ei, Da mihi bibere paululum aquæ de hydria tua, » et cætera. *Pro adolescentula* quoque, quæ Græco sermone νεανίς dicitur ibi legimus ΑΛΜΑ (עַלְמָה) ², quod quidem et in Isaia habetur. Nam in eo loco ubi in nostri codicibus scriptum est : *Ecce virgo concipiet, et pariet* (Isa. vii, 14). Aquila transtulit : *Ecce adolescentula concipiet, et pariet*. In Hebræo legitur : *Ecce alma concipiet, et pariet*. Notandum ergo, quod verbum *alma* ³, nunquam nisi de virgine scribitur, et habet etymologiam ἀπόκρυφος, id est *abscondita*.

¹ Equidem rescribi malim *semiunciam* : quandoquidem ex ipso constat Hieronymo, siclum quatuor drachmis æquivalere, octo vero drachmas unciam consistere in Comment. in Ezechiel cap. iv. « Siclus, inquit, id est, stater quatuor drachmas habet Josephus lib. iii *Antiquit.* cap. 9, siclum pendere quatuor drachmas Atticas, hoc est, semiunciam, proficitur. Denique notissimum illud Fannii :

Uncia sit drachmis bis quatuor, unde putandum Grammata dicta, quod hæc viginti quatuor in se Uncia habet, tot enim formis vox nostra notatur, Horis quot mundus peragit noctemque diemque.

Attamen nihil muto absque mss. suffragio, et maxime cum ita scriptum memoriæ lapsu abs Hieronymo putem, aut certe, si librariorum culpa sit, jamdiu olim obtinuerit. Quippe ita in Hieronymianis codicibus legit Isidorus quoque *Origin.* lib. xvi, cap. 24 : « Secel, qui Latino sermone siclus corrupte appellatur. Hebræum nomen est, habens apud eos uncie pondus. »

² Plures mss. primum A geminant, alii præterea spirant. Vide librum contra Helvidium num. 4, et n. propositum Isai. locum Commentarios.

A Scriptum siquidem est in Job : *Sapientia unde invenietur ? Et quis locus intellectus ? et abscondetur ab oculis omnis 342 viventis* (Job xxviii, 21). Ubi nunc diximus, *abscondetur*, in Hebræo propter declinationem verbi aliter figuratum, נַאֲלָמָא (נִלְכִידָא) dicitur. Huic quid simile, licet masculino genere declinetur, et in Regnorum libris scriptum est, ex persona Elisæi loquentis ad Giezi : *Et Dominus abscondit a me* (IV Reg. iv, 27). Ergo ΑΛΜΑ, quod interpretatur *abscondita*, id est, virgo, nimia diligentia custodita, majoris mihi videtur laudis esse, quam virgo. Virgo quippe juxta Apostolum potest esse corpore, et non spiritu. Abscondita vero, quæ virgo est, ἐπιτασιν (incrementum) virginitatis habet, ut et virgo sit, et abscondita. Et quæ abscondita est, juxta idioma lingue Hebrææ, consequenter et virgo est; quæ autem virgo, non statim sequitur, ut abscondita sit. Hoc idem verbum et in Exodo de Maria sorore Moysi virgine ⁴ legimus (Exod. ii, 8). Ostendant igitur Judæi in Scripturis alicubi positum ΑΛΜΑ, ubi *adolescentulam* tantum, et non *virginem* sonet : et concedimus eis, illud quod in Isaia apud nos dicitur : *Ecce virgo concipiet, et pariet*, non absconditam virginem, seu adolescentulam significare jam nuptam.

(Vers. 59.) « Et dimiserunt Rebeccam sororem suam, et substantiam ejus, et servum Abraham, et viros qui eum eo erant. » In Hebræo habet : « Et dimiserunt Rebeccam sororem suam, et nutricem ejus, et servum Abraham, et viros illius. Decens quippe erat, ut ad nuptias absque parentibus virgo proficiscens, nutricis solatio foveretur.

(Vers. 62 et 63.) « Et ipse habitabat in terra Austri : et egressus est Isaac exerceri in campo ad vesperam. » Terra Austri, Geraram signat, unde a patre ad immolandum quondam fuerat adductus. Quod autem ait, *Et egressus est, ut exerceretur in campo*, quod Græce dicitur, ἀδολεσχῆσαι ⁵, in Hebræo legitur : *Et egressus est Isaac, ut loqueretur*

³ Quod verbum *alma*, etc. Idipsum cum affirmarem adversus doctorem Hebræum nomine Moysen, respondit ille, Proverbiorum capite tricesimo legi nomen *Alma*, quod mulieri adulteræ tribuatur. Sed hujus erroris facilis, confutatio est ex ipso Hebraico contextu, ubi בַּעֲלָמָה *bealma* separatim legitur puncto siloue, ab iis quæ dicuntur de muliere adultera. Vera est ergo Hieronymiana adnotatio, *verbum alma nunquam nisi de virgine scriptum in sacris codicibus*. MARTIAN,

⁴ Victorius rescripsit, in *Job de sapientia*. Unde *invenietur*, etc., cum antea esset, in *Job et sapientia*, etc.

⁵ Unus Regim. ms. de *Maria sorore Moysi adhuc virgine* : et paulo inferius *concedemus pro concedimus*.

⁶ Idem porro verbum ἀδολεσχῆσαι pro *loqui*, sive *confabulationibus tempus transigere* apud Græcos scriptores invenitur. Hebraice est, חַוֵּל, quod sonat *meditari*, aut *multa consideratione disserere*. Mox unus Reginæ ms. et cum *Isaac*.

— *Et egressus est Isaac, ut loqueretur in agro*, etc. In Hebræo est חַוֵּל *lasuahh*, quod *meditati et eloqui*, sive *confabulari* significat. MARTIAN.

in agro inclinante 343 jam vespera. Significat autem secundum illud, quod Dominus solus orabat in monte, etiam Isaac, qui in Typo Domini fuit, ad orationem, quasi virum justum domo egressum: et vel nona hora, vel ante solis occasum, spirituales Deo victimas obtulisse.

(Vers. 65.) « Et tulit theristrum, et operuit se. » Theristrum pallium dicitur, genus etiam nunc Arabici vestimenti, quo mulieres provincie illius velantur.

(Cap. XXV. — Vers. 1-6.) « Et adjecit Abraham, et accepit uxorem, et nomen ejus Cetura: et peperit ei Zamram, et Jecsan, et Madan, et Madian, et Jeshoc¹, et Sue. Et Jecsan genuit Saba et Dadan. Et filii Dadan fuerunt Asurim, et Latusim, et Laomim². Et filii Madian, Jephah, et Apher, et Enoch, et Abida, et Aledea. Omnes hi filii Ceturae. Et dedit Abraham universa quæ habuit Isaac. Filiis autem concubinarum, quas habuit, dedit munera, et dimisit eos ab Isaac filio suo, cum adhuc viveret in Oriente, ad terram orientalem. » Cetura Hebræo sermone copulata interpretatur, aut juncta [al. vincla]. Quam ob causam suspicantur Hebræi, mutato nomine, eandem esse Agar, quæ, Sara mortua, de concubina transierit in uxorem. Et videtur decrepiti jam Abraham excusari ætas, ne senex post mortem uxoris suæ vetulæ, novis arguatur

¹ Idem Reg. ms. et Jescan, et Madian, et Jesboch, etc.

² Duo ms. et Latosim, et Laomim. Et filii Madian Gesar (al. Gesara), et Afer, et Saba, et Neno, et Abidu. Sicque fere infra.

³ Nos quod incertum est, etc. Utinam scioli hujus temporis imitarentur modestiam Hieronymi, qui de rebus incertis nihil affirmare voluit; dum multi quod nesciunt alios docere præsumunt.

⁴ Non dubium, quin præcipuum ex Hebræorum historicis Josephum intelligat, ex quo hæc transtulit fere ad verbum, *Antiquitt.* l. i. c. 15: Τουτοις ἅπασιν τοις παισι καὶ τοις υἱωνοῖς Ἀβραάμ οἱ ἀποικιῶν στόλους μηχανᾶται, καὶ τὴν τε Τρωγλοδύτην καταλαμβάνουσι (filii scilicet Abrahami ex Cetura) καὶ τῆς τῆς Εὐδαίμωνος Ἀραβίας, ὅσον ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν καθήκει. Λέγεται δὲ ὡς οὗτος ὁ Ἄφρη στρατεύσας ἐπὶ τὴν Λιβύην κατέσχευεν αὐτὴν καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, κατοικήσαντες ἐν αὐτῇ τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ ἐκείνου ὀνόματος Ἀφρικαν προσηγόρευσαν. Μαρτυρεῖ δὲ μου τῷ λόγῳ καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Πολυίστωρ, λέγων οὕτως: « Κλεόδημος δὲ φησιν, ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μάλχος, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ Μωϋσῆς ἱστορήσεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ τῆς Χατούρας Ἀβραάμ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί. Λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα, ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφρέραν, Σουρείμ, Ἰάφραν, ἀπὸ Σουρείμ μὲν τὴν Ἀσσυρίαν κεκλήσθαι ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφέρα τε καὶ Ἰάφρα, πόλιν τε Ἀφρὰν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικαν ὀνομασθῆναι. » Filiis his omnibus ac nepotibus Abrahamus deducendi colonias auctor fuit. Terramque occupaverunt Troglodyticam, et regionem Arabiæ Felicis, quatenus ad Rubrum mare protenditur. Dicitur autem, ut Ophren, expeditione in Libyam suscepta, ipsam possederit; ejusque nepotes, collocatis in ea sedibus, terram ex illius nomine Africam nuncuparint. Hujus autem sermonis testem habeo Alexandrum Polyhistorum, dnm sic loquitur. « Cleodemus vates, qui et Malcus vocatur, rerum Judaicarum historiam contexens, sicuti fecerat et Moyses Judæorum legislator, narrat Abrahæ

nuptiis lascivisse. Nos quod incertum est relinquentes³, hoc dicimus, quod de Cetura nati filii Abraham 344 juxta historicos Hebræorum occupaverint Τρωγλοδύτην et Arabiam, quæ nunc vocatur Εὐδαίμων, usque ad maris Rubri terminos⁴. Dicitur autem unus ex posteris Abrahamæ, qui appellabatur Apher, duxisse adversus Libyam exercitum, et ibi, victis hostibus, consedissee: ejusque posteros ex nomine atavi Aphricam nuncupasse. Hujus rei testis est Alexander⁵, qui dicitur Polyhistor, et Cleodemus cognomento Malchus, Græco sermone Barbaram historiam retexentes. Quod autem ait, *Et filii Dadan fuerunt Asurim, et Latusim, et Laomim*: Asurim in negotiatores transferri putant: Latusim, æris ferrique metalla cudentes: Laomim vero φύλαρχοι, id est principes multarum tribuum atque populorum. Alii ab hoc Asurim vocatos, Syros esse contendunt, et a plerisque filiis Abrahamæ ex Cetura occupatas Indiæ regiones.

(Vers. 8.) « Et mortuus est Abraham in senectute bona, senex et plenus, et collectus est ad populum suum. » Male in Septuaginta interpretibus additum est: « Et deficiens Abraham mortuus est⁶; » quia non convenit Abraham deficere, et imminui. Illud quoque quod nos posuimus, « in senectute bona senex et plenus, » in Græcis codicibus ponitur, *plenus dierum*. Quod eum sensum vi-

mo natos fuisse plures ex Chatura liberos. Refert autem illorum etiam nomina, tres recensens. Aphram, Surim, Japhram. A Suri quidem Assyriam appellatam: a duobus vero, Apher, et Japhra, urbem Aphram, et regionem Africam nomen accepisse. »

⁵ Fortasse ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων συγγράμματι, cujus præter Clementem Alexandrinum plures meminerunt, ut notat Vossius de Hist. Græc. c. 28. Porro vides quanto verius, et ad analogiam propius, ab Apher, Hebr. אפר, deductum sit Africæ nomen, quam, ut Bochartus facit, a אפר, seu spicis fertilis Africæ.

⁶ Et deficiens Abraham mortuus est. Vere deficit quisquis moritur, et hoc sensu superfluum videri potest verbum deficiens additum a LXX interpretibus. In Hebræo est *Vaigua vaiiamoth, et obiit et mortuus est*. Vide infra prolixiores meas adnotationes. MARTIAN.

— In Hebræo est *וינע יומיו, et exspirans mortuus est*. Putant vero Rabbini וינע mortem denotare, quæ homini accidit absque ullo prævio dolore ac morbo. Observat præterea Martianus in *Addendis et Mutandis*, Hieronymum, cum dicit, *Male in Septuaginta interpretibus additum, et deficiens*, ludere in allegoriis et anagogicos sensus liberius persequi. In commentario enim in cap. i Sophoniæ in bonam partem accipit, quod hic improbare videtur: « Quod si voluerimus, inquit, et altius aliquid intelligere propter hoc quod dicitur a LXX: *Defectione deficiat a facie terræ*, et defectionem in bonam partem accipere juxta illud, *et deficiens mortuus est Abraham in senectute bona, senex et plenus dierum, et appositus est ad populum suum*; et de his, quæ de Isaac, et Jacob Scriptura refert, videbimus quomodo defectione deficiant a facie terræ. » Victorius longius a probabili aberrat, qui aut diversa, ait, olim exemplaria Hebraica circumferebantur, aut, quod magis reor, mutatus multis in locis Hebraicus textus ab eo, qui Hieronymi tempore vulgatus erat, nunc est.

deatur exponere, eo quod luce et diei operibus plenus¹ occubuerit: tamen magis ad anagogen facit, si simpliciter ponatur *plenus*.

(Vers. 13-18.) **345** « Et hæc nomina filiorum Ismael in nominibus suis et in generationibus suis. » Primogenitus Ismaelis Nabajoth, et Cedar, et reliqui, usque ad eum locum ubi ait: « Et habitaverunt ab Evila usque Sur, quæ est contra faciem Ægypti venientibus in Assyrios, in conspectu omnium fratrum suorum cecidit. » Duodecim filii nascuntur Ismaeli, e quibus primogenitus fuit Nabajoth, a quo omnis regio ab Euphrate usque ad mare Rubrum Nabathena usque hodie dicitur², quæ pars Arabiæ est. Nam et familiæ eorum, oppidaque et pagi, ac munita castella, et tribus eorum hac appellatione celebrantur: ab uno ex his, Cedar in deserto, et Duma alia regio, et Themam ad austrum, et Cedena ad orientalem plagam dicitur. Quod autem in extremo hujus capituli, juxta Septuaginta, legimus, *contra faciem omnium fratrum suorum habitavit*³ (Gen. xxv, 48): verius est illud quod nos posuimus, *coram omnibus fratribus suis occubuit*, id est, in manibus omnium filiorum suorum mortuus est, superstitibus liberis, et nullo prius morte prærepto. Fratres autem pro filiis appellari, Jacob quoque ad Laban demonstrat, dicens: *Quod est peccatum meum, quia persecutus es post me: et quia scrutatus es omnia vasa mea? Quid invenisti de universis vasis domus tuæ? Ponatur coram fratribus meis et fratribus tuis, et dijudicent inter nos* (Gen. xxxi, 36, 37). Nec enim possumus credere, ut Scriptura commemoret, quod Jacob, exceptis liberis, secum fratres aliquos habuerit.

(Vers. 24.) « Et concepit Rebecca uxor ejus, et movebantur filii ejus in ea. » Pro motione, Se-

¹ Vetustior Regim. ms. *et quod luce et operibus plenus*, etc.

² Recolendus denuo est, ex quo Hieron. delibavit. Josephus de duodecim Ismaelis filiis filiis, *Antiquitt.* lib. 1, cap. 12: Οὔτοι πάσαν τὴν ἀπ' Εὐφράτου καθήκουσαν πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν κατοικοῦσι Ναβατινὴν τὴν χώραν ὀνομάσαντες. Εἰσὶ δὲ οὔτοι οἱ τῶν Ἀράβων ἔθνος καὶ τὰς φυλὰς ἀπ' αὐτῶν καλοῦσι. *Hi terram omnem ab Euphrate ad mare Rubrum pertingentem habitant regionem Nabathenam appellantes. Sunt autem illi, qui toti Arabum genti et tribubus nomina sua dederunt.*

³ *Fratrum suorum cecidit.* Ex hoc loco coarguendus occurrit tenebrio quidam ac morosus vir, qui ausus est sæpius impugnare versionem Hieronymianam a nobis editam in Canone Hebraicæ veritatis; quia Editio nostra verbis nonnunquam dissonat ab iis, quæ recitata sunt in *Questionibus Hebraicis* sancti Doctoris. Pudeat igitur hominem propriæ stultitiæ quandoquidem videt Hieronymum aliis atque aliis verbis eundem Genesis versiculum ex Hebræo exprimentem; nam primum posuit. *In conspectu omnium fratrum suorum cecidit*; et deinde post duodecim circiter lineas, *Coram omnibus fratribus suis occubuit*. Quæ profecto valde diversa sunt, si cum imperitis non ad sensum Scripturæ, sed ad verba Interpretis attendamus animos. Quod si licuit Hieronymo unum eundemque versiculum eodem loco et capitulo tam diver-

A ptuaginta interpretes posuerunt ἐσπίπτων, id est, *ludabant*, sive *calcitrabant*; quod Aquila transtulit, *confringebantur filii in utero ejus*. Symmachus vero διέπλεον⁴, id est, in similitudinem navis *in superficie ferebantur*.

(Vers. 25.) « Et egressus est primus rubeus totus, sicut **346** pellis pilosus. » Ubi nos *pilosum* posuimus, in Hebræo habet SEIR (שַׁיִר). Unde et Esau, sicut et alibi legimus, *Seir*, id est, *pilosus* est dictus.

(Vers. 30.) « Et dixit Esau Jacob: Da mihi gustum de coctione rubea ista, quia deficio: propterea vocatum est nomen ejus Edom. » Rubrum, sive fulvum, lingua Hebræa עֲדוֹם (אֲדוֹם) dicitur: ab eo igitur, quod rubro cibo vendiderit primitiva sua, *fulvi*, id est, *Edom* sortitus est nomen.

B (Cap. XXVI.—Vers. 12.) « Seminavit autem Isaac in terra illa, et invenit in anno illo centuplum hordei. » Licet in aliena terra seminaverit Isaac, tamen non puto, quod tanta ei fertilitas hordei fuerit. Unde melius puto illud esse, quod habetur in Hebræo, et Aquila quoque transtulit: « Et invenit in anno illo centuplum æstimatum⁵, id est, ἐκπὸν εἰκασμένον. Licet enim eisdem litteris et æstimatione scribatur et hordeum, tamen æstimationes, SAARIM (שַׁעֲרִים) leguntur, hordea vero SORIM. Tacens autem Scriptura genus frugum, quod centuplicaverit, videtur mihi cunctarum in illo virtutum ostendisse multiplicationem. Denique sequitur:

(Vers. 13.) « Et benedixit ei Dominus, et magnus factus est vir, et ambulabat vadens, et magnificatus, donec magnus fieret vehementer. » Felicitas autem multiplicati hordei, ignoro, si quem possit facere gloriosum.

(Vers. 17.) « Et abiit inde Isaac, et venit in vallem Gerarum⁶, et habitabit ibi. » Pro valle, tor-

sis verbis interpretari; quanto magis hæc sibi permisisse in variis opusculis vir sanctus æstimandus est! Hinc liquet quam inepto judicio fruatur, qui Latinam versionem Vulgatam ab Hieronymo adjudicant propter nonnullas sententias aliis verbis recitatas in præsentis libro *Hebraicarum Questionum*, aut in Commentariis prophetarum.

— Mss. Reginæ falso tamen, *contra faciem omnium inimicorum suorum*, etc.

⁴ Reginæ cod. antiquior διέπλεον quemadmodum et Romana editio, et Græci quidam codd. penes Montfauconium, Symmachi interpretationem efferunt, quæ et verior lectio facile videatur, cujus significatio est *concertabant*. Verum Hieronymus διέπλεον omnino lugerit in eo, quo utebatur exemplari: si quidem explicat, *In similitudinem navis in superficie ferebatur*: emendatiora autem prætulere διέπλεον.

⁵ *Centuplum æstimatum.* De hoc quoque verbo *æstimatum*, vide quæ dicuntur in Notis prolixioribus paulo inferius. MARTIAN.

— Variant mss. quarum hic loci multi facienda sunt ipsa menda, EKATOIKAKNQYC et EKATONEIΔACMOTE. Martianæus hanc ut allegoriæ inserviret prælatam abs Hieronymo expositionem in *Addendis* annotavit.

⁶ Quidam mss. hic atque infra *Gerare*, alii *Geraris*. Est autem in Hebræo גַּרְרַר, quæ vox et *vallem* et *torrentem* significat.

rentem habet in Hebræo. Neque enim Isaac postquam magnificatus est, habitare poterat in valle. Habitavi, autem in torrente, de quo scriptum est: *De torrente in via bibet* (Psal. cix, 6). De quo etiam Elias tempore famis bibit. Sed quia Elias non erat perfectus, ut Christus: ideo ei torrens ille aruit (III Reg. xvii, 7). Dominus vero noster, etiam in torrente¹ traditus est: dedicans regenerationem nostram et Baptismi sacramentum.

(Vers. 19.) 347 « Et foderunt pueri Isaac in valle Gerarum, et invenerunt ibi puteum aquæ vivæ. » Et hic pro valle *torrens* scriptus est; nunquam enim in valle invenitur puteus aquæ vivæ.

(Vers. 21.) Et foderunt puteum alterum, et altercati sunt etiam super eo: et vocavit nomen ejus inimicitiae. » Pro inimicitia quod Aquila et Symmachus τῆν ἀντικειμένην et ἐναντίωσιν² transtulerunt, id est, *adversum* atque *contrarium*, in Hebræo habet, SATANA (שַׁטָּן), Ex quo intelligimus *Satanam contrarium* interpretari.

(Vers. 22.) « Et foderunt puteum alium, et non litigaverunt cum eis: et vocavit nomen ejus latitudo. » Pro latitudine, in Hebræo habet ROOBOTH (רוֹבוֹת), ad probandum illud, quod supra diximus: *Ipse ædificavit Niniven civitatem, et roboth, id est, plateas ejus* (Gen. x, 41).

(Vers. 26.) « Et Abimelech ivit ad eum de Geraris, et Ochozath pronubus ejus, et Phicol princeps militiæ ejus. » Pro Ochozath pronubo³, in Hebræo habet, *collegium amicorum ejus*: ut non tam hominem significet quam amicorum turbam, quæ cum rege venerat, in quibus fuit et Phicol princeps exercitus ejus.

(Vers. 32 et 33.) « Et venerunt servi Isaac, et nuntiaverunt ei de puteo, quem foderunt: et dixerunt ei, Invenimus aquam⁴: et vocavit nomen ejus Saturitas. » Nescio quomodo in Septuaginta interpretibus habeatur: « Et venerunt pueri Isaac, et nuntiaverunt ei de puteo, quem foderunt: et dixerunt ei, Non invenimus aquam: et vocavit nomen ejus juramentum. » Quæ enim etymologia est, propterea vocari *juramentum*, quod aquam non

¹ S. Joannes, quod et Marlianæo notatum est, *trans torrentem* dixit cap. xviii, vers. 4.

— *In torrente traditus est.* Respicit Hieronymus ad capitulum Joannis xviii, 4, ubi Dominus dicitur egressus trans torrentem Cedron, ubi erat hortus, in quem introivit ipse et discipuli ejus, etc. Juxta torrentem igitur traditus est Jesus; quod Hieronymus in torrente dixit, ut allegorice sacramenti dedicationem facilius edoceret. MARTIAN.

² Unus Regin. ms., et τῆν ἀντίωσιν.

³ Pro Ochozath pronubo, etc. Editi antea libri legunt Abuzath; Vulgata autem Ochozath, quod mss. exemplaria hujus libri retinent. MARTIAN.

— Supra in cap. xxi, vers. 22, omnino non haberi in Hebræo nomen Ochozath docuit: hic appellativo sensu accipit, quæ plurium interpretum sententia est.

⁴ Falso et contrario sensu Martianæus addit negandi particulam. *Non invenimus aquam, etc.*, cum in Hebræo, quem hic textum Hieronymus primo loco ponit, ipso S. doctore teste, *Hoc signi-*

ficet, quia invenerint aquam: atque Hebraicum inter et Septuaginta peculiaris diversitas intercedat: qui adeo *juramentum* interpretati sunt pro *abundantia*, sive *saturitate*. Nos eam particulam tum ad sacri textus, tum ad mss. nostrorum et Victorianæ editionis fidem expunximus. fi

A invenerunt? E contrario in Hebræo, cui interpretationi Aquila consentit et Symmachus, hoc significat, quia invenerint aquam, et propterea appellatus sit puteus ipse *saturitas*: et vocata civitas BERSABEE, hoc est, *puteus saturitatis* (Gen. xxi): licet enim [Al. nos] supra ex verbo juramenti, sive ex septenario ovium numero, quod SABEE (שַׁבַּע) 348 dicitur. asseruerimus BERSABEE appellatam: tamen nunc ex eo quod aqua inventa est, Isaac ad nomen civitatis, quæ ita vocabatur alludens, declinavit paululum litteram, et pro stridulo Hebræorum SIN⁵, a quo SABEE incipitur, Græcum sigma, id est Hebræum SAMECH posuit: alioquin et juxta allegoriæ legem, post tantos puteos in fine virtutum, nequaquam congruit, ut Isaac aquam minime repererit⁶.

B (Cap. XXVII. — Vers. 41.) « Ecce Esau frater meus vir pilosus, et ego sum vir levis. » Ubi nos *pilosum* legimus, in Hebræo scriptum est SEIR (שַׁעִיר). Unde postea montes *Seir*, et regio, in qua versabatur, est dicta: diximus de hoc et supra.

(Vers. 15. « Et sumpsit Rebecca vestimenta Esau filii sui majoris, quæ erant desiderabilia valde apud se domi. » Et in hoc loco tradunt Hebræi, primogenitos functos officio sacerdotum, et habuisse vestimentum sacerdotale, quo induti, Deo victimas offerebant, antequam Aaron in sacerdotium eligeretur.

(Vers. 36.) « Et dixit Esau, Juste vocatum est nomen ejus Jacob. Supplantavit enim me ecce secundo. » Jacob, *sapplantator* interpretatur. Ab eo igitur, quod fratrem arte deceperit, alludit ad nomen. Qui ideo *Jacob* ante vocatus est, quod in ortu plantam fratris apprehenderat.

(Vers. 40.) « Et fratri tuo servies: et erit quando depones, et solves jugum illius de collo tuo. » Signat quod Idumæi servituri sint Judæis, et tempus esse venturum, quando de collo jugum servitutis abjiciant, eorumque imperio contradicant. Secundum autem Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: « Erit autem cum deposueris, et

ficet, quia invenerint aquam: atque Hebraicum inter et Septuaginta peculiaris diversitas intercedat: qui adeo *juramentum* interpretati sunt pro *abundantia*, sive *saturitate*. Nos eam particulam tum ad sacri textus, tum ad mss. nostrorum et Victorianæ editionis fidem expunximus. fi

⁵ Pro stridulo Hebræorum Sin. Quid sit illa declinatio litteræ sin diximus in Apologia pro Hieronymo. MARTIAN.

— Attamen שַׁבַּע scribitur in Hebraicis exemplaribus, quæ dictio proprie *septem* interpretatur: eademque plane delineatio est שַׁ litteræ in textu, sive cum ea vox *septem*, aut *juramentum*, sive cum *satiatatem*, aut *plenitudinem* sonat. Grammatici autem ita distinguunt, ut sinistro cornu punctum imponant si *septem*, dextro, si *saturitatem* significet. Ipse porro Isaac in pronuntiatione hujus vocis sic sono temperaverit, ut magis ad Samech accederet.

⁶ Unus Regin. ms. *aquam vivam minime, etc.* Cum Vulgata autem paulo, post, *lenis pro levis* malim lævis ad Hebræum שַׁבַּע.

solveris jugum de collo tuo,» videtur pendere sententia, nec esse completa.

(Cap. XXVIII. — Vers. 19.) « Et vocavit Jacob nomen loci illius Bethel, et Ulammaus erat nomen civitatis prius. » Ab eo quod supra dixerat: § 49 « Quam terribilis est locus iste: non est hic nisi domus Dei, et hæc porta cæli; » nunc loco nomen imponit, et vocat illum BETHEL (בֵּית אֱלֹהִים), id est domum Dei: qui locus vocabatur ante LUZA (לִזְרָת) quod interpretatur *nux*, sive *amygdalon*. Unde ridicule quidam verbum Hebraicum ULAM (אֱלָם), nomen esse urbis putant: cum ULAM interpretetur prius. Ordo itaque est lectionis: « Et vocavit nomen loci illius Bethel, et prius Luza vocabulum erat civitatis. » Antiquæ omnes scripturæ verbo, *ulam*, sive ELAM plenæ sunt, quod nihil aliud signat, nisi ante, aut prius, vel vestibulum, sive superliminare, vel postes.

(Cap. XXIX. — Vers. 27.) « Comple ergo hebdomadam istius: et dabo etiam hanc tibi. » Postquam Liam Jacob fraude deceptus pro Rachel uxorem acceperat, dicitur ei a socero Laban ut septem dies post nuptias sororis prioris expleat, et sic accipiat Rachel, pro qua iterum septem annis aliis serviturus sit. Non igitur, ut quidam male æstimant², post septem annos alios Rachel accepit uxorem, sed post septem dies nuptiarum uxoris primæ. Nam sequitur (vers. 30): « Et ingressus est ad Rachel, et dilexit Rachel magis quam Liam, et servivit ei septem annis aliis. »

(Vers. 32.) « Et concepit, et peperit filium, et vocavit nomen ejus Ruben. » Omnium patriarcharum propter compendium lectionis, etymologias nominum volo pariter dicere³.

« Et vocavit, inquit, Ruben nomen ejus, dicens: Quia vidit Dominus humilitatem meam. » RUBEN (רֹבֵן) quippe interpretatur *visionis filius*.

(Vers. 33.) « Et concepit, inquit, alterum filium et dixit: Quoniam exaudivit me Dominus, eo quod odio me haberet vir meus, et dedit mihi etiam hunc: et vocavit nomen ejus Simeon. » Ab eo quod

¹ Et Ulammaus erat nomen, etc. Græca editio Romana LXX Interpretum legit Οὐλαμλουζ, *Ulam-luz*: quod Erasmus in hoc libro retinet. Ms. autem Alexandrinus cum Latinis exemplaribus Hieronymi, Οὐλαμλουζ, *Ulammaus*. MARTIAN.

— Ita et mss. nostri cum Martiano retinent. Veteres editiones ad Romanum τῶν LXX exemplar *Ulam Luz*, minus quidem corrupte, at nescio quam vere: reliqui enim mss. Græci codices, mendose ut libet, diserte tamen vel οὐλαμμουζ, vel οὐλαμμουζ, vel λαμμουζ præferunt. Dixi de hac lectione; deque Hieronymi subnexa interpretatione vocis *ulam* in prius, multa ad hanc vocem in *Locorum* libro; eamque verissimam ostendi, dignamque summa Hieronymi eruditione, contra quam Clericus aliique post eum ridicule cavillantur, si *ulam* pro prius usurpetur, bis in eodem textu vocem prius frustra occurrere. Addo nunc Theodori notam ex mss. penes Montfauconium; Ἰστέον ὅτι οὐκ ἄρα τοῦ πρότερον εἶπον οἱ περὶ Ἀκύλαν, καὶ οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος. Λουζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ Sciendum, *Ulam apud Aquilam prius redditum esse, sed non tanquam partem nominis ci-*

sit exaudita, Simeon nomen imposuit. Σιμων (ΣΙΜΩΝ) quippe interpretatur *auditio*. De tertio vero sequitur:

(Vers. 34.) § 50 « Et concepit adhuc, et peperit filium, et dixit: Nunc mecum erit vir meus, quia peperit ei tres filios: ideo vocavit nomen ejus Levi. » Ubi nos legimus, « Apud me erit vir meus, » Aquila interpretatus est, « Applicabitur mihi vir meus, » quod Hebraice dicitur (לֵוִי) אֶל-לַוִּי⁴, et a doctoribus Hebræorum aliter transferatur, ut dicant, « Prosequetur me vir meus, » id est, non ambigo de amore in me viri mei: erit mihi in hac vita comes, et ejus dilectio me ad mortem usque deducet, et prosequetur: tres enim filios ei genui.

(Vers. 35.) « Et concepit, et peperit filium, et dixit: Nunc super hoc confitebor Domino, et id vocavit nomen ejus Juda. » JUDA (יְהוּדָה) confessio dicitur. A confessione itaque confessoris nomen est dictum. Verumtamen hic confessio pro gratiarum actione⁵, aut pro laude accipitur, ut frequenter in Psalmis, et in Evangelio (*Psal. cx, 1; Matth. xi, 25*): *Confitebor tibi, Domine, pater cæli et terræ*, id est, gratias ago tibi, sive glorifico te.

(Cap. XXX. — Vers. 5 et 6.) « Et concepit Bala, et peperit Jacob filium; et dixit Rachel: Judicavit me Dominus, et exaudivit vocem meam, et dedit mihi filium: propterea vocavit nomen ejus Dan. » Causam nominis expressit, ut ab eo quod judicasset se Dominus, filio ancillæ, iudicii nomen imponeret: DAN (דָּן) quippe interpretatur *iudicium*.

(Vers. 7 et 8.) « Et concepit adhuc, et peperit Bala ancilla Rachel filium secundum Jacob; et dixit Rachel: Habitare fecit me Deus habitatione cum sorore mea, et invalui: et vocavit nomen ejus Nephthalim. » Causa nominis *Nephtalim*, alia hic multo exponitur, quam in libro Hebræorum Nominum scripta est. Unde et Aquila ait, συνανέστρεψέν με ὁ θεός, καὶ συνανεστράφην⁶.

vitalis, illa enim Luza mox diserte appellat.

² In ea fuit opinione Josephus *Antiquit.* lib. 1. cap. 19: Διαθούσης ἄλλης ἑπταετίας, τὴν Παχίαν παρέλαβεν: *Altero peracto septennio, Rachelem in matrimonium accepit.*

³ In uno Regince ms. hæc apponitur epigraphe: *Nomina patriarcharum cum interpretationibus suis.*

⁴ Idem ms. cum aliis quatuor penes Martiano, *Ellave*.

— Hebraice dicitur *illave*. Quatuor mss. codices *ellave* posuerunt; sed i frequenter in e apud veteres exscriptores mutatum novimus. MARTIAN.

⁵ Atque adeo Josephus loco supra laudato, Ἰούδας εὐχαριστῶν τοῦτο θεοῦ. *Juda, quod nomen gratiarum actionem sonat.*

⁶ Copulativa καὶ particula neque in ullo e mss. nostris habetur, neque re ipsa Hebraico respondet. In iisdem mss. Hebraica quæ subsequuntur verba Græcis litteris exarantur. Mox unus Regia. ms. *conversationem pro conversione* præfert utroque in loco, quemadmodum et Erasmus exposuerat, quem Victorius castigat.

pro quo in Hebræo scriptum est, NEPTHULE ELOIM¹ A NEPTHALETHI. Unde a conversione, sive a comparatione, quia utrumque sonat, *conversionem* sive *comparationem*, Nephthalim 351 nomen filio imposuit. Quod autem sequitur :

(Vers. 10 et 11.) « Et peperit Zelpha ancilla Liæ Jacob filium : et dixit Lia In fortuna : et vocavit nomen ejus Gad : » ubi nos posuimus, *in fortuna* et Græce dicitur, ἐν τύχη, quæ potest *eventus* dici : in Hebræo habet RAGAD (גַּד), quod Aquila interpretatur, *venit accinctio*. Nos autem dicere possumus *in procinctu*. BA enim potest præpositionem sonare in, et *venit*². A *evento* ergo, sive *procinctu*, qui GAD ((גַּד) dicitur, Zephæ filius Gad vocatus est. Sequitur :

(Vers. 12 et 13.) « Et peperit Zelpha ancilla Liæ B filium secundum Jacob : et dixit Lia, Beata ego, quia beatificant me mulieres : et vocavit nomen ejus Aser divitiæ. » Male additæ sunt *divitiæ*, id est, πλοῦτος (Al. πλουτῶν), cum etymologia nominis Aser Scripturæ auctoritate pandatur dicentis : *Beata sum ego, et beatificant me mulieres*. Et ab eo quod beata dicatur ab hominibus [Al. omnibus], filium suum beatum vocaverit ; ARES (אֶרֶס) ergo non *divitiæ*, sed *beatus* dicitur, duntaxat in præsentem loco. Nam in aliis secundum ambiguitatem³ verbi possunt et *divitiæ* sic vocari.

(Vers. 17 et 18.) « Et audivit Deus Liam, et concepit, et peperit Jacob filium quintum, et dixit Lia : Dedit Deus mercedem meam mihi, quia dedi ancillam meam viro meo : et vocavit nomen ejus Issachar. » Etymologiam hujus nominis Septua- C ginta interpretes ediderunt, *est merces*. Non utique ut plerique⁴ addito pronomine male legunt, æstimandum est ita scriptum esse, *quod est merces*, sed totum nomen interpretatur, *est merces*, Is quippe dicitur *est* (יִשַׁר), et SACHAR (שַׁכָּר), *merces*. Hoc autem ideo, quia mandragoris filii Ruben introitum, qui Racheli debebatur, ad se viri emerat. Sequitur :

(Vers. 19 et 20.) « Et concepit adhuc Lia, et peperit filium sextum Jacob, et dixit Lia, Dotavit me Deus dote bona : In hoc tempore⁵ habitavit mecum vir meus, quia peperi ei sex filios, et vocavit nomen ejus Zabulon. » Ubi nos posuimus, ha-

bitabit mecum, et Septuaginta interpretati sunt, 352 *diliget me*, in Hebræo habet IEZBULENI (יִזְבְּלֵנִי). Et est sensus, quia sex filios genui Jacob, propterea jam *secura sum* ; habitavit enim mecum vir meus. Unde et filius meus vocatur *habitaculum*, Male igitur et violenter in libro Nominum, Zabulon *fluxus noctis* interpretatur.

(Vers. 21.) « Et post hæc peperit filiam, et vocavit nomen ejus Dina (דִּינָה). » Hæc transfertur in *causam*, quam significantius Græci δίκην vocant Jurgii enim in Sicimis causa exstitit. Post filios, et parentum ponenda sunt nomina. Lia (לֵיאָה) interpretatur *laborans*, RACHEL (רַחֵל), *ovis*, cujus filius IOSEPH (יוֹסֵף), ab eo quod sibi alium addi mater optaverat, vocatur *augmentum*.

(Vers. 32 et 35.) » Transibo in universo pecore tuo hodie : separa inde omne pecus varium et discolor : et omne pecus unius coloris in agnis et varium et discolor in capris, erit merces mea⁶ ; et respondebit mihi *justitia mea* in die crastino, cum venerit merces mea coram te : omne in quo non fuerit varium et discolor in capris et in agnis, furtum erit apud me⁷, » et cætera. Multum apud Septuaginta interpretes confusus est sensus, et usque in præsentem diem nullum potui invenire nostrorum, qui ad liquidum quid in hoc loco diceretur, exponeret. Vis, inquit, Jacob, me servire tibi etiam alios septem annos, fac quod postulo. Separo omnes discolors et varias, tam oves quam capras et trade in manus filiorum tuorum. Rursumque ex utroque grege, alba et nigra pecora, id est, unius coloris da mihi. Si quid igitur ex albis et nigris, quæ unius coloris, sunt varium natum fuerit, meum erit : si quid vero unius coloris, tuum. Rem non difficilem postulo. Tecum facit natura pecorum ut alba ex albis, et nigra nascentur ex nigris : mecum erit *justitia mea*, dum Deus humilitatem meam respicit et laborem. Optionem Laban datam libenter arripuit, et ita ut Jacob postulabat faciens, trium dierum iter inter Jacob et filios suos separavit, 353 ne quis ex vicinitate pecoris nasceretur dolus. Itaque Jacob novam stropham commentatus est, et contra naturam albi et nigri pecoris, naturali arte pugnavit. Tres enim virgas, populeas et amygdalinas et malignanati, quanquam Septuaginta styracinas et

¹ Nephthule Eloim, Nephthalethi. In Hebræo est, נַפְתָּלִי אֱלֹיִם נַפְתָּלֵי נַפְתָּלֵי naphtule Eloim, niphtalti, vel juxta lectionem veterum, nephthule elosm nephthalethi, De sensu horum verborum diximus supra in Apologia nostra pro Hieronymo. MARTIAN.

² Quod scilicet proauntiationis sonum, non quoad characterum utriusque vocis formam. Venit enim נָבִי scribitur cum Aleph littera, quam in hoc verbo suppressere neque usus, neque grammaticæ leges patiuntur. Cæterum non moramur Drusii reprehensionem in hanc Hieronymi conjecturam, ex eo quod in גַּד, ב cum *camels* scribatur : infirmæ enim nimium sunt Massoretharum notiones ad lectiones quaslibet asserendas.

³ Secundum ambiguitatem. Ambiguitas verbi Aser posita est in mutatione mediæ litteræ. nam

אֶרֶס scriptum bum medio elemento Sin, significat *beatum* ; אֶסֶר aser autem cum Sade in medio sonat *divitias*. Unde Isa. XLIII, 10, אֶסֶר יֵאָסֶר, id est, in thesauros renovetur. MARTIAN.

— Cum scilicet per צ nomen hoc scribitur, אֶסֶר ex quo est *cimelium*, apotheca thesauro recondendo. In uno Regin. ms., possunt et divites sic vocari.

⁴ Rectius fere in eodem ms. Non igitur, ut plerique, etc.

⁵ Ita emendamus e mss., ipso Græco textu suffragante, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Antea in editis libris falso obtinebat, *en hoc tempore*.

⁶ Reginæ alter ms. separa inde omne pecus unius coloris in agnis, et varium et discolor in capris ; et erit, etc.

⁷ Temere idem ms., futurum erit, pro furtum.

nucinas¹ et plataninas habeant, ex parte decorticans varium virgarum fecit colorem, ut ubicunque in virga corticem reliquisset, antiquus permaneret color: ubi vero tulisset corticem, color candidus panderetur. Observabat ergo Jacob et tempore, quo ascendebantur pecora, et post calorem diei ad potandum avida pergebant, discolors virgas ponebat in canalibus, et admissis arietibus et hircis. In ipsa potandi aviditate, oves et capras faciebat ascendi, ut ex duplici desiderio, dum avide bibunt et ascenduntur a maribus, tales fetus conciperent, quales umbras arietum et hircorum desuper ascendentium in aquarum speculo contemplabantur. Ex virgulis enim in canalibus positus varius erat² etiam imaginum color. Nec mirum hanc in conceptu feminarum esse naturam, ut quales perspexerint, sive mente conceperint in extremo voluptatis aestu, quæ concipiunt talem sobolem procreent; cum hoc ipsum etiam in equarum gregibus³ apud Hispanos dicatur fieri: et Quintilianus in ea controversia in qua accusabatur matrona quæ Æthiopem pepererit, pro defensione illius argumentetur hanc conceptum esse naturam quam supra diximus⁴. Postquam autem nati fuerant hædi, et agni varii et discolors ex albis et unius coloris gregibus separabat illos Jacob, et procul esse faciebat **354** a pristimo grege. Si qui autem nascebantur unius coloris, id est albi sive nigri, tradebat in manus filiorum Laban: et ponebat virgas quas decorticaverat, in canalibus quibus effundebantur aquæ, et veniebant ad potandum contra pecora, ut conciperent eo tempore, cum venirent ad potandum.

(Vers. 41 et 42.) « Et concipiebant pecora contra

¹ *Styracinas et nucinas, etc.* Aliquot mss. codices, *suracinas et nucineas et platanneas*; alii, *styraceas et nuceas, etc.* MARTIAN.

— Duo mss. *styraceas, et nuceas, et plataninas.*

² Verbum *erat* ex mss. et Victorio suffecimus.

³ Id perquam eleganter Oppianus in *Cygenetic.* l. 1 cecinit:

Δηθάκι δ' ἄλλα βροτοὶ πανεπίφορα μητίσσαντο,
Πῶλον ἐπιγράφει κὼν νηδύϊ μητρὸς ἔοντα, etc.

*Multa homines animo sæpe invenere sagaci,
Ut pullum maculis varient dum matris in alvo, est, etc.*

viginti continuis versibus, quos juvabit legisse. Vide S. quoque Augustinum, quæst. 92 in *Gen.*, et S. Isidorum, lib. XII *Origin.* cap. 1, ubi totidem fere verbis Hieronymum describit.

⁴ *Postquam autem.* Hic ex libri Hippocratis editio Erasmi historiam falso obtrudit, quam codices mss. non retinent. MARTIAN.

— Ex S. Augustino, quæst. 93 in *Gen.* non ut Martianeus putat, ex ipsius Hippocratis libris, huiusmodi historiam addunt veteres editores Erasmus ac Victorius, proque Hieronymiano contextu obtrudunt: « Et scriptum reperitur in libris Hippocratis, quod quædam (supple mulier) suspitione adulterii fuerat punienda, cum pulcherrimum (supple puerum) peperisset, utriusque parenti, generique dissimilem, nisi memoratus medicus solvisset quæstionem, monens (Aug. illis admonitis) quærere ne forte aliqua talis pictura esset in cubiculo; in quo inventa, mulier a suspitione libe-

virgas Jacob, virgas quas posuerat coram pecoribus (*Al.* pecore) in canalibus ad concipiendum in eis, et in serotinis ovibus non ponebat; et fiebant serotina Laban, et temporanea Jacob. » Hoc in Septuaginta Interpretibus non habetur, sed pro *serotinis et temporaneis*, aliud nescio quid quod ad sensum non pertinet⁵, transtulerunt. Quod autem dicit Scriptura, hoc est: Jacob prudens et callidus justitiam et æquitatem⁶ etiam in nova arte servabat. Si enim omnes agnos et hædos varios pecora procreassent, erat aliqua suspicio doli, et aperte huic rei Laban invidus contraisset. Ergo ita omnia temperavit, ut et ipse fructum sui laboris acciperet et Laban non penitus spoliaretur. Si quando oves et capræ primo tempore ascendebantur, quia melior vernus est fetus, ante ipsas ponebat virgas, ut varias soboles nasceretur. Quæcunque autem oves et capræ sero querebant marem, ante earum oculos non ponebat, ut unius coloris pecora nascerentur. Et quidquid primum nascebatur, suum erat, quia discolor et varium erat: quidquid postea Laban: unius enim tam in nigro, quam in albo coloris pecus oriebatur. In eo autem loco ubi scriptum est, *ut conciperent in virgulis* in Hebræo habet *IEAMENA* (יְאָמְנָה)⁷. Vim verbi Hebraici nisi **355** circumitu exprimere non possum. *IEAMENA* enim proprie dicitur extremus in coitu calor, quo corpus omne concutitur, et patranti voluptati vicinus est finis.

(Cap. XXXI. — Vers. 7 et 8.) « Et pater vester mentitus est mihi, et mutavit mercedem meam decem vicibus, et non dedit ei Deus ut noceret mihi. Si dixerat, hoc varium pecus erit merces tua, nascebatur [*Al.* nasceretur] omne pecus varium. Et si

rata est.

⁵ *Quod ad sensum non pertinet.* Apud LXX legimus, *Facta sunt autem non signata ipsius Laban: signata autem ipsius Jacob.* Quod sensum huius loci nequaquam exprimere videtur. MARTIAN.

— Scilicet ἐγένετο δὲ τὰ μὲν ἄστμα τοῦ Λάβαν, τὰ δὲ ἐπίστμα τοῦ Ἰακώβ, *Cesseruntque Labano, quæ non erant signata; quæ vero sigata erant, Jacobo.* Jam vero, quo *serotina et temporanea* Hieronymus interpretatur autumnalis ac verni temporis fetus (siquidem ex ejus mox disserenda sententia, oves in Mesopotamia bis singulis annis pariebant), Orientales interpretes, Chaldæus, Syrus atque Arabs probant; innuentes, virgas illas non supposuisse Jacobum cum autumnales fetus conciperentur, utpote imbecilliores, quos ultro Labano concederet. Etsi enim proditum e contrario sit Columella, lib. VIII, cap. 3: « Melior est agnus autumnalis verno, sicut ait verissime Celsus, » etc., sic tamen conciliari cum Hieronymiana sententia potest, ut S. doctor de conceptionis tempore, non de effusi partus, subjectas a Jacobo virgas intellexerit, atque adeo temporanea vocarit, quæ vere quidem conciperentur ad virgarum aspectum, ederentur autem autumnis.

⁶ Aliquot mss. *Et æqualitatem.* etc.

⁷ *Idem Quidquid vero postea, et mox: Tam nigri, quam albi coloris.*

⁸ Unus Reginæ ms. Græcis litteris *ΥΑΜΗΝΑ* utroque in loco, alius Latine *laamena*.

dixerat, unius coloris erit merces tua : nascebatur omne pecus unius coloris. » Pro eo quod nos posuimus, *Mutavit mercedem meam decem vicibus*, Septuaginta Interpretes posuerunt, *decem agnis*, nescio qua opinione ducti, cum verbum Hebraicum, מוֹנִי ¹ (מוֹנִי) *numerum* magis quam *agnos* sonet. Denique et ex consequentibus hic magis sensus probatur, quod per singulos fetus semper Laban conditionem mutaverit. Si videbat varium nasci pecus, post fetum dicebat, volo ut in futurum mihi varia nascantur. Rursum cum vidisset unius coloris nasci pecora (Jacob quippe, hoc audito, virgas in canalibus non ponebat), dicebat, ut futuros fetus unius coloris sibi pecora procrearent. Et quid plura? usque ad vices decem semper a Laban pecoris sui, sive Jacob, mutata conditio est. Et quodcumque sibi proposuerat ut nasceretur, in colorem contrarium vertebatur. Ne cui autem in sex annis decem pariendi vices incredibiles videantur, lege Virgilium (*Georg.* II), in quo dicitur :

Bis gravidæ pecudes.

Natura autem Italicarum ovium et Mesopotamiæ una esse traditur.

(Vers. 19.) « Et furata est Rachel idola patris sui. » Ubi nunc *idola* legimus, in Hebræo THERAPHIM ² (תרפיים) scriptum est, quæ Aquila μορφώματα, id est *figuras* vel *imagines*, interpretatur. Hoc autem ideo, ut sciamus quid Judicum libro XVII, 5) THERAPHIM sonet.

(Vers. 21.) « Et transivit fluvium, et venit in montem Galaad. » Non quod eo tempore Galaad mons diceretur : sed per anticipationem, ut frequenter diximus, 356 illo vocatur nomine quo postea nuncupatus est.

(Vers. 41.) « Et mutasti mercedem meam decem agnis. » Idem error, qui supra : numerus enim pro agnis legendus est.

(Vers. 46.) « Et dixit Jacob fratribus suis, Colligamus lapides. Et congregatis lapidibus facerunt acervum et comederunt super eum. Et vocavit illum Laban Acervum testimonii, et Jacob vocavit illum Acervum testis. » *Acervus* Hebræa lingua (גל) SAL dicitur : אַד (עד) vero *testimonium*. Rursum

A lingua Syra *acervus* IGAR appellatur : *testimonium* SEDUTHA (שדוּתָה). Jacob igitur acervum testimonii, hoc est CALAAD, lingua appellavit Hebræa : Laban vero idipsum, id est acervum testimonii, IGAR SEDUTHA, nentis suæ sermone vocavit. Erat enim Syrus, et antiquam linguam parentum, provinciæ, in qua habitabat, sermone mutaverat.

(Cap. XXXII. — Vers. 1 et 2.) « Et occurrerunt ei angeli Dei, et dixit Jacob ut vidit eos : Castra Dei hæc sunt, et vocavit nomen loci ejus Castra. » Ubi hic *castra* posita sunt, in Hebræo habet MANAIM (מַנַּיִם) ; ut sciamus, si quando non interpretatum in alio loco ponitur, quem locum significet. Et pulchre, ad fratrem iturus inimicum, angelorum se committantium excipitur choris.

(Vers. 7 et 10.) « Et dixit Jacob : Deus patris mei Isaac, Domine, qui dixisti ad me : Revertere in terram tuam, et benedicam tibi : minor sum omni misericordia tua, et omni veritate tua, quam fecisti pro servo tuo. » Pro eo quod nos posuimus *minor sum*, aliud nescio quid ³, quod sensum turbet, in Græcis et Latinis codicibus continetur.

(Vers. 27 et 28.) « Et dixit ei : Quod nomen tibi ? Qui ait, Jacob, Dixit autem ei : Jam non vocabitur Jacob nomen tuum, sed vocabitur nomen tuum Israel : quia invaluisti cum Deo, et cum hominibus valebis. » Josephus in primo *Antiquitatum* libro, Israel ideo appellatum putat, quod adversum angelum steterit : quod ego diligenter excutiens, in Hebræo penitus invenire non potui ⁴. Et 357 quid me necesse est opiniones quærere singulorum, cum etymologiam nominis exponat ipse qui posuit ? Non vocabitur, inquit, *nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum*. Quare ? Interpretatur Aquila, ὅτι ἤρξας μετὰ Θεοῦ Symmachus, ὅτι ἤρξω πρὸς Θεόν. Septuaginta et Theodotio, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ SARITH (שרית) ⁵ enim, quod ab Israel vocabulo derivatur, *principem* sonat. Sensus itaque est Non vocabitur nomen tuum *supplantator*, hoc est : *Jacob*, sed vocabitur nomen tuum *princeps cum Deo*, hoc est *Israel*. Quomodo enim princeps ego sum : sic et tu, qui mecum luctari potuisti, princeps vocaberis. Si autem mecum qui Deus sum, sive an-

¹ *Verbum Hebraicum Moni*. Editi antea libri legabant in plurali מוֹנִים *monim* : sed nos singularem numerum *moni* restituumus, juxta fidem mss. exemplarium. MARTIAN.

— Vide S. Augustin. quæst. 95 in Gen. Mox veteres editores MONIM, ut in ipso est Hebraico exemplari. מוֹנִים.

² Duo mss. *Tarafi*, constanter. Vide Epist. in nostra recensione 29 ad Marcellam, num. 30 et seqq.

³ Nempe ἰκανούσθω μοι, quod Latine reddideris, *sufficit mihi*, vel *sufficiens sum*.

⁴ Invenias autem facile si sacri textus verba וַיִּשָּׂר אֶת עַם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל non de *Deo*, ut Hieronymus, sed, ut Josephus, de *angelo* intelligas, quemadmodum et Osias propheta accepit cap. XII, v. 7 : וַיִּשָּׂר אֶת כִּרְאָךְ : *pugna contendit cum angelo*. Sic autem habet Josephi locus lib. I, cap. 29 : Ἐκέλευσε (sc. ἄγγελος) καλεῖσθαι αὐτὸν Ἰσραηλὸν σημαίνει σὲ τούτο κατὰ

τὴν Ἑβραίων γλῶσσαν τὸν ἀντιστάντα ἀγγέλω θεῶν *Jussit, angelus, ut se Israelum vocaret : quod Hebraica lingua significat angelo reluctantem*. Accedit huic expositioni Justinus Dialog cum Triphone, cui Israel dicitur, ἀνθρώπος νικῶν δυνάμιν τὸ γὰρ Ἰσρα, ἀνθρώπος νικῶν ἐστὶ τὸ δὲ ἔλι, δυνάμεις. *Homo vincens potentiam. Vox enim Isra est homo vincens, et autem potentia*. Deduxerit ex וַיִּשָּׂר, quod *virum* sonat, et וַיִּשָּׂר quod est *dominari* aut *vincere*, denique אֱלֹהֵי *potestas* sive *angelus*.

⁵ *Sarith enim*, etc. Hodie legimus שָׂרִיִּת *Saritha*, 2 pers. sing, masc. præteriti a verbo שָׂרָה *Sara*, quod *principem se gerere* significat. MARTIAN.

— Sunt qui legi supplerique velint ad hunc modum : *Sarith enim, vel Sar, a quo vocabulo Israel derivatur, principem sonat*. Certe hisce postremis Hieronymi verbis subaudiendum est *se gerere*, ne secundam personam verbi שָׂרָה quis existimet tanquam substantivum nomen illum accepisse.

elus (quoni am plerique varie interpretantur), pugnare potuisti : quanto magis cum hominibus, hoc est cum Esau, quem formidare non debes ! Illud autem, quod in libro Nominum interpretatur *Israel, vir videns Deum* ¹, sive *mens videns Deum*, omnium pene sermone detritum, non tam vere, quam violenter mihi interpretatum videtur. Hic enim Israel (ישראל) per has litteras scribitur, IOD, SIN, RES, ALEPH, LAMED, quod interpretatur *princeps Dei*, sive, *directus Dei*, hoc est εὐθέτως θεῶν. *Vir vero videns Deum* his litteris scribitur, ALEPH, IOD, SIN, ut *vir ex tribus litteris scribatur*, et dicatur *is* (יש) : *videns autem ex tribus*, RES, ALEPH, HE, et dicatur *raa* (ראה). Porro *el* (ל) ex duabus ALEPH, et LAMED : et interpretatur *Deus*, sive *fortis*. Quamvis igitur grandis auctoritatis sint ², et eloquentiæ ipsorum umbra nos opprimat, qui Israel *virum* sive *mentem videntem Deum* transtulerunt : nos magis Scripturæ, et angeli, vel Dei, qui ipsum Israel vocavit, auctoritate ducimur, quam cujuslibet eloquentiæ sæcularis. Illud quoque quod postea sequitur :

(Vers. 29 et 30.) « Et benedixit eum ibi, et vocavit Jacob **358** nomen loci illius, *Facies Dei* : vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea : in Hebræo dicitur PHANUEL ³ (פנואל), ut sciamus ipsum esse locum qui in cæteris Scripturæ sanctæ voluminibus, ita ut in Hebræo scriptum est, Phanuel legitur in Græco.

(Cap. XXXIII. — Vers. 1 et 2.) « Et divisit pueros super Liam et super Rachel, et super duas ancillas, et posuit ancillas et filios earum primos : C

¹ *Vir vero videns Deum*, etc. Editi libri locum istud aliter expriment ; legunt enim in hunc modum : *Vir vero videns Deum his litteris scribitur, ut vir ex tribus litteris scribatur, aleph, iod, sin, ut dicatur יש is : videns*, etc. Unus est codex Colbertinus, qui eundem ordinem verborum retinet ; cæteri omnes, Regii, Colbertini, et Corbeienses cum plurimis aliis legunt ut nos edidimus. MARTIAN.

— Verba *sive mens videns Deum*, quæ Martianeus omisit, ex mss. nostrorum consensu, et Victorii editione, suffecimus. Videsis porro quæ ad eam vocem *Israel* in libro Nominum observamus.

² Ex his nempe fuerunt Philo, lib. *de Præmiis et Pœnis*, Eusebius, *Præparat. Evang.* xi, 6 ; Olympiodorus, in cap. i *Ecclesiastæ* ; Didymus, lib. *de Spiritu sancto*, atque alii passim, quod ad eum Didymi locum num. 44 memoramus. Eo quoque referendi sunt bene multi, quibus Israel dicitur ὁρατὶς ἀντὶ καὶ θεωρητὶς Una vera est, quam Hieron. fere præfert expositio, *Princeps cum Deo*.

³ In Hebræo dicitur *Phanuel*. In Hebræo hodierno non פנואל *Phanuel* cum *vau* in medio, sed פניאל *Phaniel* vel *Paniel* cum *iod* scriptum legimus. Facilis porro est litterarum *van* et *iod* permutatio, quia differunt sola magnitudine vel parvitate, quod sæpius observat Hieronymus. MARTIAN.

— Hic quidem in Hebraicis exemplaribus cum *iod* scribitur פניאל, sed in subsequenti versiculo cum *vau*, פנואל. Et I Paralipomen. viii, 24, פנואר *chirek*, quæ Massoretharum est ad marginem nota, פנואל.

⁴ Erasm. ac. Victorius *secundos*, contradicentibus mss. ipsoque Hebraico textu.

— *Pueros ejus novissimos*. Pro *novissimos* editiones veteres posuerunt *secundos* : manuscripti

Liam vero et pueros ejus novissimos ⁴, et Rachel et Joseph novissimos, et ipse transivit ante eos. » Non, ut plerique æstimant, tres turmas fecit, sed duas. Denique ubi nos habemus *divisit*, Aquila posuit ἡμίσευσεν ⁵, id est dimidiavit : ut unum cuneum faceret ancillarum cum parvullis suis, et alium Liæ et Rachel, quæ liberæ erant, cum filiis earum : primasque ire faceret ancillas, secundas liberæ : ipse autem ante utrumque gregem, fratrem adoraturus occurreret.

(Vers. 17.) « Et ædificavit ibi [Al. sibi] Jacob domum, et pecoribus suis ædificavit tabernacula : ideo vocavit nomen loci illius *Tabernacula*. » Ubi nos *tabernacula* habemus, in Hebræo legitur (סנוח) SOCHOTH. Est autem usque hodie civitas trans Jordanem hoc vocabulo in parte Scythopoleos, de qua in libro *Locorum* scripsimus ⁶.

(Vers. 18.) « Et venit Jacob Salem civitatem Sichem in terram Chanaan, cum venisset de Mesopotamia Syriæ. » Error oboritur, quomodo Salem, Sichem civitas appelletur, cum Jerusalem in qua regnavit Melchisedech, Salem ante sit dicta. Aut igitur utraque urbs unius nominis est : quod etiam ⁷ de pluribus Judææ locis possumus invenire : ut idem urbis et loci nomen in alia atque alia tribu sit ; aut certe istam Salem, quæ nunc pro Sichem nominatur, dicimus hic interpretari *consummatum* atque *perfectum* : et illam quæ postea Jerusalem dicta est, *pacificam* **359** nostro sermone transferri. Utrumque enim, accentu paululum declinato ⁸, hoc vocabulum sonat.

Tradunt Hebræi, quod claudicantis femur Jacob autem codices habent *novissimos* ; nec immerito ita legunt, cum in ipso Hebraico contextu filii Liæ positi sint אחרונים *ahharonim*, id est, *posteriores ac novissimi*, quemadmodum et filii Rachelis posteriores quoque feruntur positi. Quæ lectio firmatur maxime Hieronymiana adnotatione, qua statuit S. Doctor, non tres cuneos fecisse Jacob, sed duos tantum ; nempe unum cuneum ancillarum cum parvulis suis, et alium Liæ et Rachelis, quæ liberæ erant, cum filiis earum. MARTIAN.

⁵ Hactenus editi ἡμίσευσεν pro ἡμίσευσεν quod præferunt mss.

⁶ Recensuimus supra column. 966.

⁷ Unus Reginæ mss. *Aut itaque unius urbis utraque nominis est interpretatio quod etiam*, etc.

⁸ *Accentu populium declinato*, etc. Accentus ille litteræ *ψ* paululum declinatus, notatur hodie punctulo superiori dextro vel sinistro ad hunc modum *ψ, ψ*. In lexicis tamen Hebraicis *Salem* cum punctulo in dextera parte litteræ *ψ* significat et *consummatum* et *pacificum*. Unde liquet veteres Hebræos nonnihil discrepare et dissentire ab hodiernis. Confer ista cum nostra Apologia Hieronymi, et cum voce *Sabee* antea posita cap. xxvii, vers. 33 MARTIAN.

— Vide quæ supra de *Issa* ad Gen. c. ii, v. 23 et de *Sabee* in cap. xxiiv, v. 33, ubi eadem recurrit difficultas, diximus. Hoc profecto liquet et Hieronymo, litteram *ψ* pro diversa significatione vocabuli in quo erat, accentu olim fuisse distinctam. Recentiores grammatici eam notam in punctum commutarint, quod alterutri ejus litteræ cornuum imponunt : tametsi in propositio *שלם* nomine, vel *integrum* sonet, vel *pacificum*, punctum in dextero cornu hodie pingunt.

tari. Cum enim *dextera* appelletur IAMIN (ימין) et, A
fniatur in n litteram, dies quidem appellantur et
ipse IAMIM (ימים), sed in m litteram terminantur.

(Vers. 21.) « Et profectus est Israel : et extendit
tabernaculum suum trans turrim Ader. » Hunc lo-
cum Hebræi esse volunt, ubi postea templum ædi-
ficatum est : et turrim Ader, turrim gregis signifi-
care hoc est congregationis et cætus : quod et
Michæas propheta testatur, dicens : *Et tu turris
gregis nebulosa, filia Sion* (Mich. iv, 8), et cætera :
illoque tempore Jacob, trans locum ubi postea
templum ædificatum est, habuisse tentoria. Sed si
sequamur ordinem viæ, pastorum juxta Bethlehem
locus est, ubi vel angelorum rex in ortu Domini
cecinit : vel Jacob pecora sua pavit, loco nomen
imponens : vel quod verius est, quodam vaticinio
futurum jam tunc mysterium monstrabatur.

(Vers. 27.) « Et venit Jacob ad Isaac patrem
suum in Mambre, civitatem Arbee, hæc est Che-
bron ¹. » PRO ARBEE in Septuaginta campum habet :
cum Chebron in monte sita sit. Eadem autem ci-
vitas dicitur et MAMBRE, ab amico Abrahæ ita an-
tiquitus appellata.

(Cap. XXXVI. — Vers. 4.) « Et peperit Ada Esau
Eliphaz. » Iste est Eliphaz, cujus Scriptura in Job
volumine recordatur.

(Vers. 19.) « Isti filii Esau, et isti principes eo-
rum 362 ipse est Edom, et hi filii Seir. » Esau
et Edom et Seir, unius nomen est hominis : et
quare varie nuncupetur supra dictum est. Quod
autem sequitur :

(Vers. 20.) « Et Chorræi habitantis ² terram, » C
et reliqua postquam enumeravit filios Esau, altius
repetit, et exponit, qui ante Esau in Edom terra
principes fuerint ex genere Chorræorum, qui in
lingua nostra interpretantur liberi ³. Legamus

tur Gen. XLIV. 20, ubi Benjamin vocatur *filius se-
nectutum*. Et Iamin pro Iamim accipitur dialectico
Syriaca, qua Jacobus modo e Syria adveniens bene
uti poterat. Adde quod illi jam contenario genitus
erat.

¹ Duo mss. Hæc est Hebron hic atque infra.
Porro verterant LXX εις πόλιν του πέδίου, in civi-
tatem campi. Vide librum *Locorum* ad voces *Arbec*
et *Chebron*.

² Idem mss. Chorræos habitantes. Vulgat. Chor-
ræi habitatores.

³ In libro *Nominum, iracundos, de foraminibus*, D
et rectius *Troglodytas* interpretatur.

⁴ In aliquot mss. et penes Rabanum IAMIN
absque A præfixo, atque ita quidem maria, quod
Hieron. notat, appellantur. Unus Reginæ cod.
constanter Iammim, et mox iisdem enim litteris
scribitur mare, quibus etc.

⁵ Hanc præfert interpretationem ipse Hieron. in
Latina ex Hebræo fonte versione : qui adeo credi-
tur in eo, quo utebatur, exemplari ימים vel המים,
balnea, sive aquas calidas legisse pro המים, Haie-
mim. Non videtur autem huic expositioni satis
congruere circumstantia isthæc, quæ apponitur,
cum pasceret asinos Sebeon patris sui.

⁶ Rabbinum cum primis, quos laudat Kimchius,
asserens ימים, quos alio nomine פרדים, id est mulos
vocant ita appellatos veluti compositum quoddam
ex duabus speciebus, quod ex onagro vel equo

diligenter Deuteronomium (ii, 21), ubi manifestius
scribitur, quomodo venerint filii Esau, et interfe-
cerint Chorræos, ac terram eorum hæreditate pos-
sederint.

(Vers. 22.) « Et fuerunt filii Lothan, Chorri et
Æmam : et soror Lothan Thamna. » Hæc est
Thamna de qua supra dictum est : « Et Thamna
erat concubina Eliphaz filii primogeniti Esau, et ex
ipsa natus est Amalech. » Idcirco autem Chorræo-
rum recordatus est, quia primogenitus filiorum
Esau ex filiiabus eorum acceperat concubinam. Quod
autem dicitur, *Theman et Genex et Amalech*, et re-
liqua : sciamus postea regionibus Idumæorum ex
his vocabula imposita.

(Vers. 24.) « Ipse est Ana, qui invenit Jamin in
deserto, cum pasceret asinos Zebeon patris sui. »
B Multa et varia apud Hebræos de hoc capitulo dis-
putantur : apud Græcos quippe et nostros super
hoc silentium est. Alii putant AIAMIM ⁴ (היםים) ma-
ria appellata. Iisdem enim litteris scribuntur maria,
quibus et nunc hic sermo descriptus est. Et volunt
illum dum pascit asinos patris sui in deserto,
aquarum congregationes reperisse, quæ juxta
idioma linguæ Hebraicæ maria nuncupentur quod
scilicet stagnum repererit, cujus rei inventio in
eremo difficilis est. Nonnulli putant, aquas cali-
das ⁵ juxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebræe
contermina est, hoc vocabulo signari. Sunt qui
arbitrentur onagros ⁶ ab hoc admissos 363 esse
ad asinas : et ipsum istius modi reperisse concu-
bitum, ut velocissimi ex his asini nascerentur qui
vocantur IAMIM (ימים). Plerique putant, quod equa-
rum greges ab asinis in deserto ipse fecerit primus
ascendi, ut mulorum inde nova contra naturam
animalia nascerentur. Aquila hunc locum ita
transtulit : *Ipse est Ana, qui invenit σὺν τοῖς ἐμίμ*

et asina nascantur. Id porro adinvenisse Ana, sive
excogitasse, cum pasceret asinos, ut applicaret
equum asinæ, ex quibus nova illa mulorum in
mundum species prodierit. In idem recidunt et
qui putant, quod equarum greges ab asinis in deserto
ipse fecerit primus ascendi. Ut vero hæc sententia
ex eo commodior videatur, quod Ana asinos in
deserto traditur custodisse, aliis tamen e Scriptura
argumentis refellitur, eoque in primis, quod nomine
ימים nulli nullibi locorum memorentur, quin imo
ipsa eorum species tum demum sub Davide nota
ex Scripturis sit.

⁷ Σὺν τοῖς ἐμίμ. Locus insigniter depravatus in
veteribus editionibus. Erasmus hoc modo legit,
qui invenit σὺν τοῖς σιμείμ. Et Symmachus simili-
ter. τοῖς σιμείμ. Marianus omisit particulam σὺν,
invenit τοῖς λαμίμ, etc. Manuscripti codices,
nullo excepto, retinent particulam σὺν in versione,
Aquilæ, invenit σὺν τοῖς Ἐμίμ. Et Symmachus
similiter τοῖς Ἐμίμ. In eo tantum dissident quod
H legant nonnulli pro E, et N pro M in fine vocis
Ἐμίμ. Diodorus porro docet nos vocem Hebræam
integram fuisse servatam ab omnibus interpreti-
bus, nempe ימים ; quæ enim, vel hmim, aut iamim
legi potuit a Græcis, sicut legimus Esaias et
Isaias. Hinc liquet σιμείμ Erasmianum om-
nino reprobum esse, et manifestam Aquilæ de-
pravationem in Hieronymum inductam.

MARTIAN.

Et Symmachus similiter τοὺς ἐμίμ quæ interpretatio pluralem numerum significat. Septuaginta vero, et Theodotio æqualiter transtulerunt dicentes: τὸν ἱαμίμ¹, quod indicat numerum singularem.

(Vers. 33.) « Et regnavit pro eo Jobab filius Zaræ, de Bozra. » Hunc quidam suspicantur esse Joh², ut in fine voluminis ipsius additum est. Contra Hebræi asserunt de Nachor eum stirpe generatum, ut jam supra dictum est.

(Cap. XXXVII. — Vers. 3.) « Et Israel dilexit Joseph super omnes filios suos, quia erat filius senectutis: et fecit ei tunicam variam. » Pro *varia tunica*. Aquila interpretatus est *tunicam ἀστραγάλειον*, id est *tunicam talatē*. Symmachus, *tunicam manicatam*³, sive quod ad talos usque descenderet, et manibus artificis mira esset varietate distincta: sive quod haberet manicas. Antiqui enim magis colobiis utebantur⁴.

(Vers. 28.) « Et vendiderunt Joseph Ismaëlitis viginti 364 aureis. Pro *aureis*, in Hebræo, *argenteis* habet. Neque enim viliori metallo Dominus venundari debuit, quam Joseph.

(Vers. 36.) « Madianæi autem vendiderunt Joseph

— Sic emendant mss. nostri: falso autem, et contra mss. fidem Martianus σύν τοῖς, qui dum restituere se locum putat, et ad grammaticæ regulas σύν, quasi præpositionem dativo inservientem τοῖς jungit, magis depravat. Neque enim hic Græcæ præpositionis vice fungitur, sed ab Aquilæ contentioso ingenio excogitata vox est ad Hebraicum articulum מן exprimendum. Nihil adeo est illa cum accusandi casu juncta frequentius in ejus interpretis versione, qui primo statim Genesis versu σύν τὸν οὐρανὸν καὶ σύν τὴν γῆν reddit Hebraicum אֶרֶץ-הַשָּׁמַיִם וְאֶרֶץ-הָאָרֶץ. Porro pro Ἐμίμ quidam mss. Ἰαμίμ, alii Ἰαμίμ præferunt. Unus Reginae HAMIN, alter vetustior HMHN, et ad Symmachum HMN., vel HMYN. Utrumque vero Interpretem Ἐμίμ, vertisse, eoque proprio nomine Enim intellexisse, gigantum genus, quorum origo est sedes Horræis finitimæ in Deuteron. II, 10 et seqq. describuntur, vix ambigo. Hanc certe loci expositionem, qua in Emim gigantes incurrisse Ana diceretur, cæteris veriore facile adducor ut credam.

¹ Nostri mss. YAMYN, vel IAMIN. Vide nuperam editionem τῶν LXX Lamberti Ros.

² Ex his scio S. Epiphanium libro *de Hæresib.* 1. Theodoritum quoque, cap. 93 *Quæst. in Gen.* Recole quæ de Jobi additamento ad finem voluminis, ubi Job, antea Jobab, filius Zara filii Esau regis Idumææ dicitur, supra in cap. XXII, v. 20, adnotamus.

— *Ut in fine voluminis, etc.* Consule finem libri Job justa LXX. tom I Operum S. Hieronymi in editione nostra. MARTIAN.

³ Græcè χειρῶτων Agellius, lib. VII, cap. 12: « Tunicis uti virum prolixis ultra brachia, et usque in primores manus, ac prope in digitos, Romæ atque omni in Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri χειρῶτους appellaverunt.

⁴ *Colobiis utebantur.* Colobium est vestis sine manicis vel subucula. Nam κολλόβιον dicitur quia mutilum, id est κολλοῦν. Genus igitur vestimenti peculiare habuit Joseph in *tunica manicata*, ut observat S. Hieronymus ex antiquorum usu recepto. MARTIAN.

⁵ Adeo ait S. Augustinus quæst. 127 in Gen.:

A in Ægypto Phutiphar ennucho, Pharaonis archimagiro. » In plerisque locis archimagiros, id est, coquorum principes⁵, pro magistris exercitus Scriptura commemorat: μαγειρεῖν quippe Græce interpretatur *occidere*. Venditus est igitur Joseph principi exercitus et bellatorum, non *Petephre*⁶, ut in Latino scriptum est, sed *Phutiphar ennucho*. Ubi quæritur, quomodo postea uxorem habere dicatur. Tradunt Hebræi emptum ab hoc Joseph ob nimiam pulchritudinem in turpe ministerium, et a domino virilibus ejus arefactis, postea electum esse juxta morem hierophantarum⁷ in pontificatum Heliopoleos; et hujus filiam esse Aseneth⁸, quam postea Joseph uxorem acceperit.

(Cap. XXXVIII. — Vers. 5.) « Et adjecit, et peperit filium, et vocavit nomen ejus Selom; hæc autem erat in Chazbi, quando peperit eum. » Verbum Hebræum hic pro loci vocabulo positum est⁹, quod Aquila pro re transtulit, dicens: « Et vocavit nomen ejus Selom. Et factum est ut mentiretur in partu postquam genuit Selom. » Postquam enim genuit Selom, stetit 365 partus ejus. *Chazbi* ergo non nomen loci¹⁰, sed *mendacium* dicitur. Unde et in alio loco scriptum est: *Mentietur opus*

« Nolunt quidam præpositum coquorum interpretari, qui Græcè ἀρχιμαγειρος dicitur, sed præpositum militiæ, cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est ille, quem Nabuchodonosor fuisse militiæ. » Sed et Targum utrumque reddidit מַלְאָכֵי הַמַּלְחָמָה, *principi spiculatorum*, sive *lanionum*.

⁶ Verum et Græci quoque Πετεφρήν præferunt. C Ineptissima porro est Hebræorum, quam Hieron. commemorat, fabula. Satis erudite Gennadius, Ei, inquit, εὐνοῦχος Ηετεφρης, πως εὐρίσκειται λυναίκα ἔχων; Ἄλλ' ὁ μὲν μύθος τῆς προσηγορίας τὸν τε σπάδοντα καὶ τὸν πιστόν ἄνδρα λέγει τοῖς δεσπόταις. ὁ δὲ Ἑβραῖος ἀληθῶς εὐνοῦχον καὶ τοῦτον Si *ennuchus Petephres erat, quomodo uxorem habuisse invenitur? Verum Syrus una appellatione et spadonem, et fidem dominis suis virum vocat: Hebræus vero hunc quoque vocat enuchum.* Officii igitur ac dignitatis nomen in aula Pharaonis hoc erat.

⁷ *Juxta morem hierophantarum.* Editi Græce legunt ἱεροφαντῶν Erant autem hierophantæ sacrorum antistites, qui sacra et cæremonias docerent. Plut. in *Numa*; et Philo de *Vita Moysis*, necnon lib. *de Septenario et Festis.* MARTIAN.

⁸ Id vero Hebræos *ex apocrypho*, ἐξ ἀποκρύφου, dicere testatur Origenes in Catenis mss. penes Montfaucon, in Hexaplis: « Phutippharem nempe, eundem ipsum esse, qui Josephi herus et socer fuit. Narrantque Aseneth illam, matrem suam apud patrem accusasse, quod insidias in Josephum struxisset, non autem ab eo insidiis appetita fuisset. Quam ille Josepho sponsam dedit, ut Ægyptiis declararet, a Josepho nihil hujusmodi contra domum suam perpetratum fuisse. » Vide infra Gen. c. XLI, v. 45.

⁹ Supplendum videtur ipsum Hebræum verbum grandioribus de more litteris CHAZBI, vel potius CHAZIB. Hebraice est כַּזִּיב. Corrupte autem mox habent duo mss. *Aquila proprie transtulit.*

¹⁰ *Chazbi ergo non nomen loci*, Chazbi dicitur per metathesim litteræ; nam in Hebræo כַּזִּיב *Chazib* legitur, non *Chazbi* MARTIAN.

olivæ, id est, *fructum oliva non faciet* (Habac. A porrexisse: poetæ quoque de Catamitho et Jove scriptitent³, quod amasium⁴, suum huic officio manciparit.

(Vers. 12.) « Et consolatus Judas ascendit ad eos, qui tondebant oves ejus: ipse, et Hircus pastor ejus Odo-lamites. » Pro *pastore*, *amicus* legitur¹. Sed verbum ambiguum est, quia iisdem litteris utrumque nomen scribitur (רעה): verum *amicus REE*, *pastor ROE* legitur.

(Vers. 14.) « Et sedit ad portam Enam, quæ est in transitu Thamna. » Sermo Hebraicus ENAIM (ענינים), transfertur in *oculos*. Non est igitur nomen loci; sed est sensus: *Sedit in bivio*, sive in *compito*, ubi diligentius debet viator aspicere, quod iter gradiendi capiat.

(Vers. 19.) « Cognovit autem Judas, et dixit: Justior est illa quam ego, eo quod non dedi eam Selom filio meo. » In Hebræo habet, *justificata est ex me*: non quod juxta fuerit, sed quod comparatione illius minus mali fecerit, nequaquam vagam turpitudinem, sed liberos requirendo.

(Vers. 29.) « Et ecce egressus est frater ejus, et dixit, ut quid divisa est propter te maceria? Et vocavit nomen ejus Phares. » Pro *maceria divisionem* Aquila et Symmachus transtulerunt, quod Habraice dicitur, PHARES (פרץ). Ab eo igitur, quod dividerit membranulam secundarum [Al. *secundinarum*], divisionis nomen accepit. Unde et *Pharisæi*², qui se quasi justos a populo separaverant, *divisi* appellabantur.

(Vers. 30.) « Post hoc exiit frater ejus, in cujus manu erat coccinum: et vocavit nomen ejus Zara. » Hoc nomen interpretatur *oriens*. Sive igitur, quia primus apparuit, sive quod plurimi justi ex eo dati sunt, ut in libro Paralipomenon (I Paral. II et seqq.) continetur, ZARA (זרד), id est, *oriens* appellatus est.

(Cap. XL. — Vers. 1.) « Post verba hæc, peccavit princeps vinariorum regis Ægypti. » Ubi nos posuimus *principem vinariorum*, in Hebræo scriptum habet MASEC (משק), illud verbum quod in nomine servi Abraham dudum legitur, quem nos possumus more vulgi 366 vocare *pincernam*. Nec vile putetur officium, cum apud reges barbaros utque hodie maximæ dignitatis, sit, regi poculum

— Contra sentiunt interpretes plerique alii veteres recentesque, quibus loci nomen peculiare est Chasib non longe ab Odollam et Mambre. Quin etiam mentio ejus est Josue xv, 44, et Michææ I, 14.

¹ In sua autem interpretatione ex Hebræo hanc ipsam, quæ et טון LXX est, expositionem *opilionis*, sive *pastoris*, Hieron. prætulit.

² Non tamen a פרץ, quod est *disrumpere*, ac *perfringere*, nomen invenerunt sibi Pharisæi, sed a פריש, quod est *recedere*, *separare*, *dividere* etc.

³ Antiquior Regim. ms. de *Catamitho* scriptitent, absque de *Jove*. Notum porro est, Ganymedem denotari.

⁴ Quod *amasium*, etc. Amasius ille fuit turpissimus Ganymedes Trois filius formosissimus, qui raptus in cælum Jovi erat a poculis. De eo Virgi-

(Vers. 10.) « Et ecce vitis in conspectu meo, et in vite tres fundi, et ipsa germinans tres fundos. » Tria flagella, et tres ramos, sive propagines, Hebræus sermo⁵ significat, quæ ab illis vocantur SARIGIM (שריגים).

(Vers. 16.) « Et videbar mihi tria canistra chondritorum portare in capite meo. » Pro tribus canistris chondritorum, *tres cophunos farinæ* in Hebræo habet.

(Cap. XII. — Vers. 2.) « Et ecce de fluvio ascendebant septem boves, speciosæ ad videndum, electæ carnibus⁶, et pascebantur in achi. » Bis in Genesi scriptum est ACHI (Αχι) et neque Græcus sermo est, nec Latinus. Sed et Hebræus ipse corruptus est: dicitur enim in AHU (אח) hoc est *in palude*⁷. Sed qui AHU littera apud Hebræos, et IOD similes sunt, et tantum magnitudine differunt: pro AHU, ACHI Septuaginta Interpretes transtulerunt, et secundum consuetudinem suam ad exprimendam duplicem aspirationem HETH Hebrææ litteræ, Chi (Χ) Græcam litteram copulerunt.

(Vers. 16.) « Et respondit Joseph Pharaoni, dicens: Sine Deo non respondebitur salutare Pharaoni. » In Hebræo aliter habet: « Sine me Deus respondebit pacem Pharaoni. » Denique Symmachus more suo apertius transtulit: « Non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni. »

(Vers. 29.) « Ecce septem anni venient abundantie magnæ in omni terra Ægypti. » Miror quomodo verbum Hebraicum (שבע) SABEE, quod nos supra, *abundantiam*, sive *satietalem*, in puteo quem foderunt extremum servi Isaac, interpretati sumus: nunc Septuaginta rectissime transferentes, ibi *juramentum* interpretati sunt, cum et *juramentum* et *septem* et *satietas* et *abundantia*, prout locus et ordo flagitaverint, possit intelligi. Sed et in consequentibus 367 ubicunque *abundantia* legitur, in Hebræo idem verbum scriptum est.

(Vers. 43.) « Et clamavit ante eum præco, et

lius i Æneid., *Rapti Ganymedis honores*. Honores dixit propter ministerium poculorum, ad quod receptus est remota Hebe filia Junonis, quæ Jovi bibere ministrabat. *Flavum Ganymedem* appellat Horatius IV Carm. Ode 4: *Phrygium*. Ovidius X *Metam.* Cæterum *Pincernæ* officium non solum apud reges barbaros, sed apud reges Francorum maximæ dignitatis fuit. Vide tomum I de *Statu Franciæ*, p. 70. MARTIAN.

⁵ Antea multum inconcinne erat, *Hebræo sermone*, contradicentibus et nostris mss. qui tum *Sariagim*, et Græcis litteris CAPYALYM legunt.

⁶ E glossatoris manu duos mss. *et electæ carnibus, et pascebant in achi*.

⁷ Voce Αχι pro palude utitur quoque auctor Ecclesiastici XL, 16. Vide adnotat, nostram in Job.

constituit eum super omnem terram Ægypti. » A Pro quo Aquila transtulit : « Et clamavit in conspectu ejus adgeniculationem. » Symmachus ipsum Hebraicum sermonem interpretans ait : *clamavit ante eum* ABRECH (אֲבֵרֵךְ). Unde mihi videtur non tam præco, sive adgeniculatio, quæ in salutando vel adorando Joseph accipi potest, intelligenda : quam illud quod Hebræi tradunt dicentes *patrem tenerum*¹, et hoc sermone transferri ; AB (אב) quippe dicitur *pater*, RECH (רַךְ) *delicatus* sive *tenerrimus* ; significante Scriptura, quod juxta prudentiam quidem pater omnium fuerit : sed juxta ætatem tenerrimus adolescens et puer.

(Vers. 45.) « Et vocavit Pharaon nomen Joseph Saphaneth Phanee, et dedit ei Aseneth filiam Phutiphar sacerdotis Heliopoleos in uxorem. » B Licet Hebraice hoc nomen, *absconditorum reperi- torem* sonet, tamen quia ab Ægyptio ponitur, ipsius linguæ debet habere rationem. Interpretatur ergo sermone Ægyptio SAPHANETH PHANEE (פְּנֵת סֵפֶת) sive ut Septuaginta transferre voluerunt, *Psomthom-Phanech. Salvator mundi*², eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio liberavit. Notandum autem, quod domini quondam et emptoris sui filiam uxorem acceperit³, qui ad id locorum pontifex Heliopoleos erat. Neque enim fas absque eunuchis idoli illius esse antistites, ut vera illa Hebræorum super eo quod jam diximus, suspicio comprobetur.

(Vers. 50-52.) « Et Joseph nati sunt duo filii antequam venirent anni famis, quos peperit ei Aseneth filia Phutipharis sacerdotis Heliopoleos. » C Vocavit autem Joseph nomen primogeniti

¹ Videtur autem ex Origene delibasse qui in Catenis regiis, teste Montfauconio, ita habet : τὸ Ἑβραϊκὸν ἔχει Ἀβρήχ, ὃ κυρίως σημαίνει, πατήρ ἀπαλὸς, καὶ εὐκότως, ἐνάπαλος (*forte leg. ἐν ἀπαλοῖς*) γὰρ ὡν κεντὰ τὴν ἡλικίαν, ὡς πατήρ σωτήριον ἀρχὴν Αἰγυπτίους ἐνεδειξάτο. ἐπιλοὶ δὲ οὐδὲν ἢ λέξις ἢ τὸ γονατίζειν. φανερὰ γὰρ ἐστὶν ἡ φωνὴ τοῦ κήρις. *Hebraicum habet. Abrech, quod proprie pater tener significat. Nam cum ætate tener esset, quasi pater salutarem principatum Ægyptiis exhibuit. Hæc vox autem Abrech nihil aliud significat, quam genua flectere. Clara quippe est vox præconis.*

² Scite Hieronymus ad Ægyptiacam originem has voces refert, tametsi nihil in iis sit, quod Hebraicam etymologiam non sapiat, juxta quam pervulgata apud omnes est illa interpretatio, qua Psomthom-Phanech *obscurarum rerum interpret* dicitur sive *qui occulta clare exposuit*. Bernardus tamen in Notis ad Josephum duos profert antiquos Scripturæ codices, qui Hieronymianæ expositioni suffragentur : Pentateuchum nempe Arabicum, pridem ab Ægyptia manu descriptum, in cujus marginali nota Ψονθομφανέχ, Arabicis verbis *servator mundi* interpretatur, et Octateuchum Græcum collegii Oxoniensis in quo Ψονθομφανίχ, ὃ ἐστὶ σωτήρ τοῦ κόσμου *Psomthom-Phanech, id est, Servator mundi*. Vide et Le Moynium ad *Varia sacra*, p. 102 Jam vero in nostris mss. legitur *Fanech fane*. et Græce *Spomothon phanech*.

— *Saphaneth Phanee*. De hoc nomine *Saphaneth*

A Manasse : quia oblivisci me fecit Deus omnium laborum meorum, et omnis domus patris mei. Nomen autem secundi vocavit Ephraim, quia crescere me fecit Deus in terra humilitatis meæ. » Observa propter quæstionem, quæ post paululum de Joseph filiis proponenda est, quod ante famis tempus, quo Jacob intravit in Ægyptum, duos tantum Joseph filios habuerit, Manasse et Ephraim. *Manasse* vocans ab eo, quod sit oblitus laborum suorum : ita enim Hebraice vocatur *oblivio*. *Ephraim*, eo quod auxerit eum Deus. Et ex hoc enim vocabulo in linguam nostram transfertur *augmentum*.

(Cap. XLIII. — Vers. 11.) « Et deferte viro munera, aliquid resinæ, et mellis, thymiama et stactent et terebinthum, et nuces. » Sive, ut B Aquila et Symmachus transtulerunt, *amygdala*. Idcirco hoc capitulum posuimus, ut sciamus ubi in nostris codicibus habetur *thymiama*, in Hebræo esse NECOTHA (נֶכֹּתָה), quod Aquila *storacem* transtulit. Ex quo *domus nechota* quæ in Isaia (xxxix, 2) legitur, manifestissime *cella thymiamatis* sive *storocis* intelligitur, quod in illa aromata diversa sint condita.

(Vers. 34.) « Et biberunt, et inebriati sunt cum eo. » Idioma linguæ Hebrææ est, ut *ebrietatem* pro *satielate* ponat, sicut ibi : *In stillicidiis ejus inebriabitur*⁴ *germinans* (Psal. LXIV, 11), haud dubium quin terra pluviis irrigata.

(Cap. XLIV. — Vers. 2.) « Et pone argentum uniuscujusque in ore sacculi, et condy meum argenteum⁵ mitte in sacculum junioris. » Pro *sacculo, peronem*, vel *follem*, in Hebræo habet. Pro

Phanee abunde disputavimus in Apologia nostra pro Hieronymo. Consule supra Commentarium in lib. *Hebr. Nomin.* cap. 2. MARTIAN.

³ Reginæ ms. antiquior, *Quod hominis quondam emptoris sui*. Diximus vero supra in cap. xxxvii, hanc opinionem, quæ unum eundemque facit herum, et postea socerum Josephi Phutipharem, ex apocrypho libro Hebræos, ex quorum sensu Hieron. loquitur, derivasse, sublestæque esse fidei. S. Augustinus, Quæst. 136, multa proponit argumenta, ut alterum ab illo diversum exstitisse evincat, quæ videsis. Ipsa nominis hujus Phutipharis elementa in Hebraico textu, ab illis diversa sunt, quæ alterius sive primi nomen componunt ; ille enim Josephi herus scribitur פִּיטְפָר ; hic, sive ejus socerus, duobus verbis, atque alia addita in fine littera, פִּיטְפָרְךָ.

⁴ Mss. nostri *lætabitur* : quidam etiam *suis* pro *ejus*. Sane *inebriabitur* in nulla veteri Latina interpretatione invenire est.

⁵ *Condy meum argenteum*. Condy, quod Græce Κόνδου scribitur, *poculam Persicum* significat apud grammaticos Græcos, Hesychius dicit esse *poculum Barbaricum* : Nicomachus *Persicum esse poculum* voluit : Athenæus vero *Asiaticum poculum*, decem cotylarum capax. MARTIAN.

— Condy explicat Diodorus ἀπλοπορτίον, quod est, *simplex poculum*. Asiaticum vas esse tradit Menander in *Adulatore* : Persicum Nicomachus ab Athenæo laudatus lib. ix, c. 8 ; Relandus part. 1 Dissert. Miscell. Indicam nominis originem docet.

condy, id est poculo quod etiam in Isaia legimus (LI, 17), Aquila *scyphum* Symmachus *phialam* transtulerunt.

(Cap. XLV. — Vers. 9 et 10.) 369 « Descende ergo ad me, ne steteris, et habitabis in terra Gesen Arabiæ. » Hic Arabiæ additum est: in Hebræis enim voluminibus non habetur. Unde et error increbuit, quod terra Gesen in Arabia sit. Porro si ut in nostris codicibus est, per extremum *m* scribitur GESEM (גסג), quod mihi nequaquam placet¹, terram signat complutam: GESEM enim in *imbrem* vertitur.

(Vers. 17.) « Dixit autem Pharaon ad Joseph, Dic fratribus tuis, hoc facite: onerate vehicula vestra, et ite in terram Chanaan. » Pro vehiculis, quæ Septuaginta et Theodotio τὰ φορτία² interpretati sunt, *jumenta* reliqui transtulerunt.

(Vers. 21.) « Et dedit illis cibaria in via. » Verbum SEDA (סדא), quod hic omnes ore consono, τσιτσιτσόν, id est *cibaria* vel *sitarcia*, interpretati sunt, in Psalterio quoque habetur. Ubi enim nostri legunt, *Vidua ejus benedicens benedicam* (Psal. CXXXI, 15), (licet in plerisque codicibus pro *vidua* hoc est pro χήρα, nonnulli legant θήραν), in Hebræo habet SEDA (סדא), id est, *cibaria ejus benedicens benedicam*. Porro θήραν *venationem* magis³ postest sonare, quam *fruges*; tametsi moris sit Ægyptiorum θήραν etiam *far* vocare, quod nunc corrupte *atheran* nuncupant⁴.

(Cap. XLVI. — Vers. 26 et seqq.) « Omnes ergo animæ, quæ ingressæ sunt cum Jacob Ægyptum,

¹ *Gessen* enim in *imbrem* vertitur. Apud LXX legimus cum extremo, *m* εν γη Γεσεν in terra *Gesem*. Hoc quoque modo fuit scriptum nomen *Gesem* in Latinis exemplaribus, quæ Hieronymus *nostros codices* vocat, Latinorum scilicet codices quibus propioribus Christo sæculis usæ sunt Occidentis Ecclesiæ, ante Hieronymianam versionem ex Hebræo fonte derivatam. MARTIAN.

— Scribendum nempe est *Gesen*, cum *n* ad Hebræum גסג. Neque vero Latini tantum codices cum *m* corrupte efferebant, sed et Græci, Γεσέμ: e quibus notandum in uno Complut, non haberi additum Ἀραβίας.

² Meus ms e Reginæ alter ΤΑ ΗΟΡΙΑ, quemadmodum et in aliis exemplaribus legi notatum est in nupera τῶν LXX editione: alit. Ηορτία. Atque erant quidem πόρια, sive πορτία, currus sive vehicula ad aliquid transferendum, unde et στρατιωτικὰ πόρια, navigia ad milites transportandos. Nec aliter legi debere puto in alio vetustiori Regin. ms. ubi est ΘΑ ΘΥΡΡΑ, siquidem compertum est mihi, ejus descriptorem codices litteram η in apographo pro duabus hisce τΙ accepisse, quas literas pro θ et γ continuo effert. Diu autem, multumque est, quod apud LXX τὰ φορτία obtinet.

³ Et vero ita ipse Hieronymus sua ex Hebræo interpretatione transtulit. *Venationem ejus benedicens benedicam*. In quem locum Pseudo-Hieronymus, « Pro vidua, inquit, id est χήρα, et Hebræa volumina, et ipsi LXX θήραν habent; sed propter novitatem verbi, et unius litteræ demutationem paula tim obtinuit, ut pro θήρα legeretur χήρα maxime quia in sequenti versiculo *pauperes* sequebantur. θήρα Symmachus et Aquila *civaria* inter-

et quæ exierunt de femoribus ejus, absque mulieribus filiorum Jacob, animæ sexaginta sex; filii autem Joseph, qui nati sunt ei in Ægypto, animæ novem. Omnes ergo animæ, quæ ingressæ sunt cum Jacob in Ægyptum, septuaginta quinque. » Quod excepto Joseph et filiis ejus sexaginta sex animæ, quæ egressæ sunt de femoribus Jacob, introierunt Ægyptum, nulla dubitatio est. Ita enim et paulatim per singulos supputatus numerus approbat, et 370 in Hebræis voluminibus invenitur. Hoc autem quod in Septuaginta legimus: « Filii autem Joseph, qui nati sunt ei in Ægypto animæ novem; » sciamus in Hebræo pro *novem*, esse *duas*. Ephraim quippe et Manasse, antequam Jacob intraret Ægyptum, et famis tempus ingrueret, nati sunt de Aseneth Putipharis filia in Ægypto. Sed et illud, quod supra legimus: « Facti sunt autem filii Manasse⁵, quos [*Al. quem*] genuit ei concubina Syra, Machir, et Machir genuit Galaad; filii autem Ephraim fratris Manasse, Suthalaam, et Thaam⁶: filii vero Suthalaam Edem, » additum est⁷: si quidem id quod postea legimus, quasi per anticipationem factum esse describitur. Neque enim⁸ illo tempore quo ingressus est Jacob Ægyptum, ejus ætatis erant Ephraim et Manasse, ut filios generare potuerint. Ex quo manifestum est omnes animas, quæ ingressæ sunt Ægyptum de femoribus Jacob, fuisse septuaginta, dum sexaginta sex postea ingressæ sunt, et reppererunt [*Al. pepererunt*] in Ægypto tres animas, Joseph scilicet, cum duobus filiis ejus, septuagesimus autem ipse

pretati sunt.

⁴ *Corrupte atheran nuncupant*. In quibusdam mss. codicibus corrupta hæc vox dicitur *Catheran*, in altero *Atherin*, in Colbertino vetustissimo Græce ΗΘΡΑΝ. Videant nunc eruditi linguæ Ægyptiacæ quæ sit inter variantes lectiones cæteris præferenda. MARTIAN.

— Martianæus in suis mss. invenit *Catheran*, et *Atherin*, et Græce ΗΘΡΑΝ, e quibus lectionibus, quæ præferenda sit, eruditis linguæ Ægyptiacæ permittit. Optime vero habet impressa lectio, quam et mss. nostri omnes confirmant, quorum unus Græcæ ΛΘΡΑΝ æque bene effert. Sic porro ipse vocat Cassianus olim Ægyptius asceta, Collat. 15, c. 10, *Atheran*, quam pro lenticulæ pulmento accipit. Hesychio autem ἀθήρα, sive ἄθηρα, est edulium Ægyptiis parari solitum ex tritico et lacte. Sed et Plinius lib. xxii, cap. 25, *Atharam Ægyptiorum* memorat.

⁵ *Facti sunt autem filii Manasse*. Integra isthæc pericope addita fuit in LXX translatorum editione; unde proclivis fuit error in numero animarum, quæ ingressæ sunt Ægyptum cum patriarcha Jacob.

⁶ *Suthalaam et Thaam*. Pro *et Thaan* libri antea editi legunt corrupte *Ethan*, et deinde *Edom* pro *Edem*. Quavis enim in LXX Rom. edit. scriptum hic reperitur Ἐδωμ, in manuscripto tamen Alexandrino legimus Ἐδέμ, juxta exemplaria mss. S. Hieronymi. MARTIAN.

⁷ Atque adeo obelis prænotatur in quibusdam Græcis codicibus, cujusmodi unum Coislinianum memorat Montfauconius.

⁸ Duo mss. » *Nunquid enim*, et deinde *potuerint?* sub interrogandi nota.

fuerit Jacob. Hanc rem, ne cui videatur adversum A Scripturæ auctoritatem loqui, etiam Septuaginta Interpretes in Deuteronomio (x, 22) transtulerunt ¹ quod in septuaginta animabus ingressus sit Jacob [Al. Israel] in Ægyptum Si quis igitur nostræ sententiæ refragatur. Scripturam inter se contrariam faciet. Ipsi enim Septuaginta Interpretes, qui hic septuaginta quinque animas per πρόληψιν, cum Josepb, et posteris suis Ægyptum ingressas esse dixerunt, in Deuteronomio septuaginta tantum intrasse memorarunt [Al. introisse memorant]. Quod si e contrario nobis illud opponitur, quomodo **371** in Actibus apostolorum (vii), in concione Stephani dicatur ad populum, septuaginta quinque ² animas ingressas esse Ægyptum; facilis excusatio est. Non enim debuit sanctus Lucas, qui ipsius historiæ scriptor est, in gentes Actuum apostolorum volumen emittens, contrarium aliquid scribere adversus eam Scripturam, quæ jam fuerat gentibus divulgata. Et utique majoris opinionis illo duntaxat tempore Septuaginta Interpretum habebatur auctoritas, quam Lucæ, qui ignotus, et vilis, et non magnæ fidei in nationibus [Al. gentibus] ducebatur. Hoc autem generaliter observandum, quod ubicunque sancti apostoli, aut apostolici viri loquuntur ad populos, his plerumque testimoniis abutuntur, quæ jam fuerant in gentibus divulgata: licet plerique tradant Lucam evangelistam, ut proselytum, Hebræas litteras ³ ignorasse.

(Vers. 28.) « Judam vero misit ante se ad Joseph, ut occurreret ei ad urbem Heroum in terram Ramesse. » In Hebræo nec urbem habet Heroum, nec terram Ramesse, sed tantummodo Gesen. Nonnulli Judæorum asserunt ⁴ Gesen nunc Thebaidem vocari. Et id quod postea sequitur: « Dedit eis, ut possiderent Ægypti [Al. in Ægypto] optimam terram in Ramesse. » pagum Arsenoitem sic olim vocatum autumant.

(Cap. XXVII. — Vers. 31.) « Et dixit ei, Jura mihi, Et juravit ei: et adoravit Israel contra summitatem virgæ ejus. » Et in hoc loco quidam frustra simulant adorasse Jacob summitatem sce-

ptri Joseph, quod videlicet honorans filium, potestatem ejus adoraverit, cum in Hebræo multo aliter legatur: « Et adoravit, inquit, Israeli ad caput lectuli; » quod scilicet, postquam ei juraverat filius securus de petitione, quam regaverat, adoraverit Deum contra caput lectuli sui. Sanctus quippe et Deo deditus vir ⁵, oppressus senectute, sic habebat lectulum positum, **372** ut ipse jacentis habitus absque ulla difficultate ad orationem esset paratus.

(Cap. XLVIII. — Vers. 1.) « Et nuntiatum est Joseph. Ecce pater tuus ægrotat: et tulit duos filios secum, Masassen et Ephraim. » Et ex hoc illud quod supra diximus, demonstratur, quia Joseph ad id locorum ⁶ duos tantum filios habuerit, Ephraim et Manassen. Si enim post multos annos moriente Jacob patre suo, duos tantummodo filios duxit ad benedictionem, utique illo tempore, cum filii ejus generare non quiverant ⁷, parvuli atque lactentes, in ingressu patris et fratrum ⁸, nepotes ex eis habere non potuit.

(Vers. 2.) « Et confortatus Israel, sedit super lectulum. » Causa, cur Septuaginta Interpretes idem verbum aliter atque aliter ediderint, nescio; hoc unum audacter dico, quod ipsum verbum **מֵטָה**, quod hic in *lectum* transtulerunt, supra ubi diximus, adorasse Jacob, *virgam* potius, quam *lectulum* nominaverunt.

(Vers. 5.) « Et nunc ecce duo filii tui qui nati sunt tibi in terra Ægypti, antequam venirem ad te in Ægypto, mei sunt, Ephraim et Manasse quasi Ruben et quasi Simeo erunt mihi. Quos autem generaveris post hæc, tui erunt. In nomine fratrum ⁹ suorum vocabuntur. » Si quis ambigebat, quod septuaginta animæ introissent Ægyptum, filiorum Israel, et quod Joseph eo tempore, quo ingressus est Jacob, non novem, sed duos tantum filios habuerit, præsentis capitulo confirmatur. Si quidem ipse Jacob loquitur, duos eum filios habuisse, non novem. Quod autem dicit, *Ephraim et Manasse sicut Ruben et Simeon erunt mihi*, illud significat, sicut Ruben et Simeon duæ tribus erunt

¹ Nunc in uno Romano exemplari ita invenire est, quemadmodum in suo Hieronymus legit, *septuaginta animæ*.

² Eo igitur sensu in Actis referuntur *septuaginta quinque* quo penes ipsos LXX id est, per πρόληψιν.

³ Tantum vero abest, ut in hac ipse versaretur opinione Hieronymus ut e contrario post vernaculum Hebræum sermonem, quem in Luca ab ipsis incunabilis sponit lib. *de Scriptoribus Eccles.* cap. vii, cum dicat, *Græci sermonis*, quem nempe studio comparavit, *non ignarum*. Nec dubitandum, Judæum jam illum exstitisse, antequam Christo nomen daret, maxime si fidem adhibeas antiquis auctoribus, Origeni sive Adamantio cuidam in *Dialogis adversus Marcianitas*, et Ephiphano Hæres **LI**, 14, qui eum e numero LXX discipulorum tradunt exstitisse, Prætereo Hebraismos in ejus scriptis, non contemnendæ eruditionis hominibus observatos.

⁴ Dixisset, *somniant*: homines geographiæ imperitissimi, Regio Gessen eadem est ac terra Ra-

messes, ex qua civitate nomen obtinet: quod ex subsequenti cap. vers. 41, perspicuum est. Recte suo sensu habent LXX *Heroum*, quæ urbs, Ptolemæo Heropolis, erat ad extremam oram sinus Arabici, qui et sinus Heropolis dicebatur.

⁵ Reginæ mss. *Et Deo dilectus vir*; tum paulo inferius, *absque ullo impedimento ad orationem*. etc. Confer S. Augustinum, quæst. 162, in hunc Gen. locum.

⁶ Malim ex vetustiore Reginæ ms. corrigi, *ad id temporis*, pro *locorum*. Ea enim Hieronymi mens est. ut ex toto inferiori contextu liquet.

⁷ *Martianæus quieverant*: fortassis typhetarum vitio, cujusmodi nonnulla alia superius taciti emendamus.

⁸ Idem Martianæus, *In egressu patris*, etc., re-nuentibus mss. atque editis castigatioribus libris, ipsoque Hieronymiano contextu.

⁹ Mss. duo cum Vulgata, *Et nomine fratrum*, etc. Mox Martian., *ambigat*.

et ex suis vocabulis appellabuntur; sic Ephraim et Manasse duæ 373 tribus erunt, duosque populos procreabunt, et sic hæreditabunt repromissionis terram, sicut et filii mei. Reliqui autem, ait, filii, quos post mortem meam genueris ostendens necdum illo tempore procreatos, tui erunt.

(Vers. 6.) « In nomine fratrum suorum vocabuntur in hæreditatem suam. » Non, inquit, accipient separatim terram, nec funiculos proprios habebunt, ut reliquæ tribus. sed in tribubus Ephraim et Manasse, quasi appendices populi commiscebuntur.

(Vers. 22. « Et ego dedi [Al. do] tibi Sicimam præcipuam super fratres tuos¹, quam accepi de manibus Amorrhæorum in gladio meo et sagitta. » Sicima juxta Græcam et Latinam consuetudinem declinata est. Alioquin Hebraice SICHEM dicitur, ut Joannes quoque evangelista testatur (iv, 5): licet vitiose, ut *Sichar* legatur, error inolevit²; et est nunc *Neapolis* urbs Samaritanorum. Quia igitur SICHEM (שכם) lingua Hebræa transfertur in *humerum*, pulchre alludit ad nomen, dicens: *Et ego dabo tibi humerum unum*. Pro præcipuo enim, id est ἑκαπέτω, unum scribitur in Hebræo³. Quod autem dicit se eam in arcu et gladio possedis: arcum hic et gladium, justitiam vocat, per quam meruit, peregrinus et advena, interfecto Sichem et Emor, de periculo liberari. Timuit enim, ut supra legimus, ne vicina oppida atque castella, ob eversionem fœderatæ urbis, adversum se consurgerent (*Gen. xxxin*): et Dominus non dedit eis ut nocerent illi, Vel certe hic intelligendum: Dabo tibi Sicimam, quam emi in fortitudine mea, hoc est in pecunia, quam multo labore multoque sudore acquisivi. Quod autem ait, *super fratres tuos*, ostendit absque sorte dedisse eam tribui Joseph. Siquidem eodem loco sepultus est 374 Joseph, et mausoleum ejus ibi hodieque cernitur.

(Cap. XLIX, — Vers. 3.) « Ruben primogenitus

¹ Nostri mss, atque alii quamplurimi penes Martianæum, *Super fratres tuos, plus quam fratribus tuis, quam, etc.*

² Quin potius factum id a Judæis dedita opera in Samaritanorum contumeliam, docti viri arbitrantur; neque adeo errorem in Evangelistæ codice inolevisse. sed jam antea obtinuisse vulgo, ut ita nomen inflecteretur, et pro שכם, *Secem*, alia ejusdem organi littera maligne substituta, diceretur שקר, *Sichar*, quod est *mendacium, falsitas*. Ut nempe exprobrarent Samaritanis idolorum cultum, quem in illa urbe, suæ gentis metropoli, constituerant.

³ In vetustiori Reginæ ms. idque, ut sentio, verius, additur AHID, *id est unum, etc.* Est enim vero in Hebraico אהד, quod efferas AHAD, sive ACHAD.

⁴ Hinc exordium libellus, cui titulus, *Benedictiones de filiis Jacob*, totidem fere verbis ex subsequenti Hieronymiana expositione, tum aliorum quoque Patrum, Augustini et Gregorii, laciniis descriptus, quem in hujus tcmiAppendice exhibemus

⁵ Duo Reginæ mss, tresque alii penes Martianæum, quibus et vetustiores editiones consentiunt

A meus, tu fortitudo mea et principium filiorum meorum, durus ad ferendum et durus procacitate, et injuria, sicut aqua non ebullias. Ascendisti enim super lectulum patris tui Tunc violasti stratum, cum ascendisti⁴. » In Hebræo scriptum est: « Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea et capitulum in liberis meis. Major ad portandum, et major robore. Effusus est sicut aqua, ne adjicias. Assendisti enim cubile patris tui, et contaminasti stratum in ascensu, » Est autem sensus hic: Tu es primogenitus meus, major in liberis, et debebas⁵ juxta ordinem nativitatis tuæ, hæreditatem, quæ primogenitis jure debebatur, et sacerdotium accipere et regnum: hoc quippe in portando onere et prævalido robore demonstratur. Veeum quia peccasti, et quasi aqua, quæ vasculo non tenetur, voluptatis impetu effusus es, idcirco præcipio tibi ut ultra non pecces, sisque in fratrum numero, pœnam peccati luens⁶. quod primo geniti ordine perdidisti,

(Vers. 5 et 6.) « Simeon et Levi fratres consummaverunt iniquitatem adinventionis suæ: in consilium eorum non veniat anima mea: et in congregatione eorum non æmuletur jecur meum⁷. quia in furore suo interfecerunt homines, et in desiderio suo subnervaverunt taurum. » Necessitate compellimur juxta propositum operis longius ea repetere, quæ ab Hebraica veritate discordant. Legitur enim ibi: « Simeon et Levi fratres, vasa iniquitatis arma eorum. In arcanum eorum ne intret anima mea, et in conventu eorum, ne desoletur gloria mea,⁸ quia in furore suo interfecerunt virum, et in libidine sua suffoderunt murum (*Gen. xxxvi*). » Significat autem⁹ non sui consilii fuisse quod Sichem 375 et Emor fœderatos viros interfecerint, contraque jus pacis et amicitiarum sanguinem fuderint innocentem, et quasi quodam furore, sic crudelitate rapti, muros hospitæ urbis everterint. Unde sequitur et dicit:

et sedebas. Sed interpunctionis quoque vitio antea laborabat hic locus.

⁶ Editi, *pœnam ex peccato*; tum quidam mss. *lugens, pro luens*.

⁷ *Non æmuletur jecur meum*. Eodem sensu legimus in duobus ms.: *Ne æmuletur cor meum*. MARTIAN

⁸ *Desoletur gloria mea*. Sic legunt plures mss. codices. Unus Corbeiensis hæc habet, *gloria mea ne solvatur*. Editi antea libri, *dissolvatur*. In Hebræo est תחד *tehhad* ex תחד *jahhad*. quod *unire* significat. Igitur LXX interpretes תחד *tehhad* legebant propter similitudinem *Resch* et *Daleth* ר, ד: unde est apud illos, *non æmuletur, sive non contendat*. MARTIAN.

— Veteres vulgati, *ne dissolvatur*. Quod porro *jecur* pro *gloria* LXX transtulerunt, ex duplici Hebraicæ vocis significatione venit; כבוד enim et *jecur* et *gloriam* sonat: tametsi gloria semper cum כבוד scribatur כבוד. Sed neque satis arridet *ne desoletur*: et fortasse negandi expungenda est particula, ut Hebræo consentiat, in quo contrario sensu est תחד לא, *non uniatur* Vulgat. *non sit*; unde subasserentis persona, *desoletur, dissolvatur*.

⁹ Unus Reginæ ms., *Non fuisse ejus consilii, quia Sichem, etc.*

(Vers. 7.) « Maledictus furor eorum, quia pro-
cax; et ira eorum, quia dura; dividam eos in
Jacob, et dispergam eos in Israel. » Levi enim hæ-
reditatem propriam non accepit, sed in omnibus
sceptra paucas urbes ad habitandum habuit. De
Simeon vero in libro Jesu scriptum est (*Josue* XIX),
quod et ipse proprium funiculum non fuerit con-
secutus, sed de tribu Juda quiddam acceperit. In
Paratipomenon (1, 4) autem libris¹ manifestius
scribitur, quod, cum multiplicatus fuisset, et non
haberet possessionis locum, exierit in desertum.
Quidam propheticè² interfectos homines, aposto-
los, et subnervatum taurum a Pharisæis, Christum
interpretantur.

(Vers. 8.) « Juda, te laudabunt fratres tui. »
Quia Juda, *confessio*, sive *laus*, interpretatur, con-
sequenter scribitur: Juda, tibi confitebuntur
fratres tui: » vel, « te laudabunt fratres tui. »

(Vers. 9.) « Adorabunt te filii patris tui. Catulus
leonis Juda, ex germine, filii mi, ascendisti, pro-
cumbens ut leo, et quasi catulus leonis. Quis sus-
citabit eum? » Licet de Christo grande mysterium
sit, tamen juxta litteram prophetatur [*Al.* interpre-
tatur], quod reges ex Juda per David stirpem ge-
nerentur, et quod adorent eum omnes tribus. Non
enim ait, *filii matris tuæ*, sed *filii patris tui*. Et
quod sequitur, *ex germine, filii mi*, in Hebræo ha-
bet, *de captivitate, filii mi, ascendisti*; ut ostenderet
eum captivos populos esse ducturum: et juxta
intelligentiam sacratiorem ascendisse in altum, et
captivam duxisse captivitatem (*Psal.* LXXVII). Sive,
quod melius puto, captivitas passionem, ascensus
resurrectionem signat.

(Vers. 11.) « Alligans ad vitem pullum suum,
et funiculo pullum asinæ. » In Hebræo ita habet,
Alligans ad vitem pullum suum, 376 et in Sorec,
filii mi, asinam suam; quod videlicet pullum asinæ,
cui supersedit Jesus, hoc est, gentilem populum,
vineæ apostolorum, qui ex Judæis sunt, copulave-
rit. Et ad Sorec, id est *electam vitem*, alligaverit
asinam, cui supersedit, Ecclesiam ex nationibus
congregatam. Quod autem dicit, *filii mi*, apostro-
phen³ ad ipsum Judam facit, quod Christus hæc

sit universa factururus. Sed et hoc sciendum, quod
ubi nos legimus: *Alligans ad vitem pullum suum*,
pro *pullo*⁴ in Hebræo possit legi, *urbem suam*⁵,
juxta eundem sensum aliis verbis Ecclesia demon-
strata, de qua alibi scriptum est: *Non potest civitas*
abscondi supra montem posita (*Matth.* v. 15). Et
Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (*Psal.*
XLV, 5).

(Vers. 14 et 15.) « Issachar bonum desideravit,
requiescens inter medios cleros, et videns requiem,
quia bona est, et terram, quia pinguis: supposuit
humerum suum ad laborandum, et factus est vir
agricola. » In Hebræo ita scriptum est: « Issachar
asinus osseus⁶, recumbens inter terminos, et
videns requiem, quia bona est, et terram, quia
pulchra est: inclinavit humerum suum ad por-
tandum, et factus est in tributum serviens. Quia
supra⁷ de Zabulon dixerat, quod maris Magni
esset littora possessurus, Sidonem quoque et
reliquas Phœnicis urbes contingeret; nunc ad
Mediterraneam provinciam redit, et Issachar, quia
juxta⁸ Nephthalim, pulcherrimam in Galilæa re-
gionem, possessurus est, benedictione sua habita-
torem facit. Asinum autem osseum vocat, et hu-
merum ad portandum deditum, quia in labore ter-
ræ et vehendis ad mare oneribus⁹, quæ in suis
finibus nascebantur, plurimum laboraret, regibus
quoque tributa comportans. Aiunt Hebræi, per
metaphoram significari, quod Scriptura¹⁰ sanctas
die ac nocte meditans, studium suum dederit ad
laborandum, et ideo ei omnes tribus serviant, quasi
magistro dona portantes.

(Vers. 16 et seqq.) « Dan judicabit populum
suum, sicut 377 unum de sceptris Israel. Fiat
Dan coluber in via, regulus in semita, mordens
ungulas equi, ut cadat [*Al.* et cadet] ascensor ejus
retrosum: salvatorem expectabo, Domine. »
Samson judex in Israel, de tribu Dan fuit. Hoc
ergo dicit: Nunc videns in spiritu comam nutrire
Samson Nazaræum tuum, cæsisque hostibus trium-
phare; quod in similitudinem colubri regulique
obsidentis vias, nullum per terram Israel transire
permittat: sed [*Al.* sicut] etiam si quis temerarius

¹ Nomen *libris*, quod deerat, suffecimus ex mss. Aut certe cum Victorio legendum erat absolute in *Paratipomenis*.

² Et cum primis Tertullianus satis luculenter D lib. *adversus Judæos*, cap. 10, « Idem orit et alibi taurus apud eandem Scripturam (*Gen.* XLIX, 6) cum Jacob, Simeon et Levi exporrigit benedictionem, de Scribis et Pharisæis prophetat; ex illis enim deducitur sensus illorum. Interpretatur enim spiritualiter sic, Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt persecuti, etc. » Vide et Origenem, homil. 17 in Genes.

³ *Apostrophen.* etc. Duo mss. codices Græce legunt ἀποστροφῆν. MARTIAN.

⁴ Iisdem nempe litteris עיר, et *pullus* et *civitas* scribitur; tametsi *pullum*, *hair* dicunt Massorethæ, *civitatem*, *hir*.

⁵ *Urbem suam.* Hebræus עיר הירו habet, quod *pullum suum*, vel *urbem suam* significat. MARTIAN.

⁶ Est enim in Hebræo אֲשֵׁן אֲשֵׁן *Asinus osseus*. LXX solemniter litteræ אֲשֵׁן in אֲשֵׁן mutatione legerint אֲשֵׁן *desideravit*, etc.

⁷ Sunt qui putant τὸ *supra* indicio esse, quod quædam exciderint de Hieronymiano hoc opere; nam de Zabulon et possessione nihil supra dictum ab eo est. Tantum col. 1034, de nativitate ejus et nomine pauca. Verum non de hoc suo, sed de sacro ipso textu loquitur S. Pater.

⁸ Mss. duo, qui *juxta*.

⁹ In uno Regin. ms., *In labore terræ et maris quæ in suis finibus nascebantur, plurimum laboravit*. In altero tantum vox *oneribus* desideratur.

¹⁰ *Quod Scripturas sanctas.* Auctor Commentarii in Canticum Debboræ Hieronymo consentit; ait enim: Asinus in libro Geneseos fortis dicitur (*Issachar*) propter fortitudinem legis, eo quod in humero legem portaret et cæteris tribubus tributum, id est doctrinam legis, impenderet. » Vide Appen- dicem hujus tomi. MARTIAN.

virtute sua, quasi equi velocitate confisus, eam voluerit prædonis more populari, effugere non valebit. Totum autem per metaphoram serpentis et equitis loquitur. Videns ergo tam fortem Nazaræum tuum, quod et ipse propter meretricem mortuus est, et moriens nostros occidit inimicos, putavi, O Deus, ipsum esse Christum Filium tuum: verum quia mortuus est, et non resurrexit, et rursum captivus ductus est Israel, alius mihi Salvator mundi, et mei generis præstolandus est, *Ut veniat cui repositum est et ipse erit expectatio gentium.*

(Vers. 49.) « Gad latrunculus latrocinabitur eum, et ipse latrocinabitur plantam. » Juxta Hebræum interpretati sumus. Sed ubi nos *latrunculum* posuimus, ibi scriptum est GEDUD (גדוד), ut ad GAD nomen alluderet, qui significantius εἰζωνος¹, id est, *accinctus*, sive *expeditus* exprimi potest. Totum autem illud est, quod, ante Ruben², et dimidiam tribum Manasse, ad filios, quos trans Jordanem in possessionem dimiserat, post quatuordecim annos revertens, prælium adversum eos gentium vicinarum grande repererit, et victis hostibus, fortiter dimicavit. Lege librum Jesu Nave (*Josue XIII*), et Paralipomenon (I, v). Non ignoro plura in benedictionibus patriarcharum esse mysteria³, sed ad præsens opusculum non pertinet.

(Vers. 21.) « Nephthallim virgultum resolutum, dans in generatione pulchritudinem. » In Hebræo ita scriptum est: « Nephthalim⁴ ager irriguus, dans eloquia pulchritudinis, » significans, quod aquæ calidæ in ipsa nascantur tribu: sive quod super lacum 378 Genesareth, fluente Jordanis irrigua sit. Hebræi autem volunt, propter Tiberiadem, quæ legis videbatur habere notitiam, agrum irriguum, et eloquia pulchritudinis prophetari. Porro ubi nos *agrum irriguum*, et Septuaginta στέλεχος ἀνειμένον, id est *virgultum resolutum* posuerunt, in Hebræo legitur AIALA SLUAA (אילת שלחה)⁵, quod potest et *cervus emissus* transferri, propter temporaneas fruges, velocitatem terræ uberius ostendens. Sed melius, si ad doctrinam Salvatoris

¹ Vitiose erat εἰζωνος. Vid. in superiori lib. de *Nominibus* ex Genesi et Exodo.

² Pro ante legerat Alcuinus concinniori sensu, *Gad*, et cætera item in recto, *Ruben*, et *dimidia tribus Manasse*.

³ *Patriarcharum esse mysteria*. Prætermittit benedictionem Aser, quia in hac nulla est discordia Hebræi fontis cum Græcis exemplaribus LXX interpretum. MARTIAN.

⁴ Rectius Reginæ ms. vetustior, *Nephthali*, ad Hebræum כפתלי. Sed non item bene mox in altero est, *dans eloquia pulchritudinis. Significans quod aqua immortalitatis Cades in ipsa nascitur tribu*, etc.

⁵ Ita verius efferunt Palatinus, et Reginæ præstantior ms. SLUAA, pro quo Martianæus SELUA. Apud veteres nunquam fere *Scheva*, sive *e tenuissimum*, resonat initio vocis.

⁶ Unus ms., *Quam ibi vel maximam docuit.*

⁷ Pro *vincula* tres mss. nostri habent *brachia*. Utrumque autem retinent Vulg. *vincula brachiorum*, etc. Sed Hebræus ורעי *brachia* tantum, quod hic

A cuncta referamus quod ibi vel maxime docuerit⁶, ut in Evangelio quoque scriptum est.

(Vers. 22 et seqq.) « Filius auctus Joseph, filius auctus super fontem filiæ, gradu composito incedentes super murum. Et exacerbaverunt eum et contenderunt, et irascebantur adversus eum, habentes sagittas. Sedit in forti arcus ejus, et dirupta sunt vincula⁷ manuum ejus, a manibus fortis Jacob, inde pascetur lapis Israel a Deo patris tui, » et reliqua. Quia Septuaginta Interpretes in plerisque dissentiunt, pro interpretatione eorum, ut in Hebræo habetur, expressimus. Et est sensus capituli: O Joseph, qui ideo sic vocaris, quia adauxit te mihi Deus, sive quia inter fratres tuos major futurus es (fortissima siquidem fuit tribus Ephraim, ut in Regnorum et Paralipomenon libris legimus): O, inquam, fili mi Joseph, qui tam pulcher es, ut te tota de muris, et turribus, ac fenestris puellarum Ægypti turba prospectet, invident tibi, et te ad iracundiam provocaverunt fratres tui, habentes livoris sagittas, et zeli jaculis vulnerati. Verum tu arcum tuum et arma pugnandi posuisti in Deo, qui fortis est propugnator: et vincula tua, quibus te fratres ligaverunt, ab ipso soluta sunt, et dirupta, ut ex tuo semine tribus nascatur Ephraim, fortis et stabilis, et instar lapidis durioris invicta, imperans quoque decem tribubus Israel.

(Vers. 27.) « Benjamin lupus rapax, mane comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam. »

Quam de Paulo apostolo⁸ manifestissima prophetia sit, omnibus patet, 379 quod in adolescentia⁹ persecutus Ecclesiam, in senectute prædicator Evangelii fuerit, tamen in Hebræo sic legitur: « Benjamin lupus rapax [sive capiens], in matutino comedet prædam, et ad vesperam dividet spolia. » Quod ita Hebræi edisserunt: Altare in quo immolabantur hostiæ, et victimarum sanguis ad basem illius fundebatur, in parte 380 tribus Benjamin fuit. Hoc, inquit, ergo significat, quod sacerdotes mane immolant hostias, et ad vesperam dividunt ea, quæ sibi a populo ex lege collata sunt, quoque præferas.

⁸ Meus et Regin. ms., *Quoniam de Paulo apostolo manifestissima prophetia sit, quod in adolescentia*, etc.

D ⁹ Victorius addit *sua*, Jam vero ex tot Patrum, præcipue Latinorum, numero, qui de Paulo apostolo, ex Benjamin tribu nato, Jacobi oraculum interpretantur, præstat audire Tertulliani luculentissimum testimonium lib. v *contra Marcion*. cap. 4: « Mihi, inquit, Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras, et propheticas super filios suos benedictiones, Jacob cum ad Benjamin direxisset, *Benjamin*, inquit, *lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam*. Ex tribu enim Benjamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem ad matutinum comedentem, id est, prima ætate vastaturum pecora Domini, ut persecutorem Ecclesiarum, dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devertente jam ætate, oves Christi educaturum, ut doctorem Nationum. »